

મુદ્રક અને પ્રકાશક
અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ

આવૃત્તિ પહેલી
પ્રત-૬૦૦૦
ઓગસ્ટ ૧૯૨૮

મુદ્દય : એક રૂપીઓ
પાકું પુકું : સવા રૂપીઓ
સળંગ ઠપકું : દોઢ રૂપીઓ

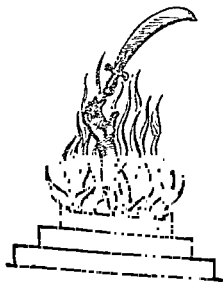
મુદ્રણસ્થાન
સૌરાષ્ટ્ર મુદ્રણાલય : રાણપુર

सांकेतिकं

१. जोगीदास शुभाषु	१-८५
छं.स. १८१६-१८२६	
२. जोगी भाषुः शुभाषुः	८७-१७०
छं.स. १८५८-१८६७	
३. जोगीदास शुभाषु	१७१-२०८
छं.स. १८७३-१८८४	

सुधारी,

१८१२ + छं. स. १८६७ ने अखले १८६७

નિવેદન

પહેલાં ભાગમાં અપાએલા વચન અનુસાર આશરે ૮૦ પાનાંનો એક લાંગો, વિગતલયો. અને તુલનાત્મક દૃષ્ટિ આપવા યત્ન કરતો પ્રવેશક લખાઈને આ ભાગમાં જ દાખલ કરવા માટે તૈયાર પડેલો છે. પરંતુ આ પુસ્તકનાં ત્રણ જ વૃત્તાંતોનું દળ, એની બહુવિધ ઘટનાઓને લીધે અણધાર્યું વધી પડવાથી નિરૂપાયે પ્રવેશક રાખી લેવો પડ્યો છે.

તેમ છતાં હજી બાકી રહેલા બહારવટીયા રવાણ-કલાણ, ગીગો મહીયો, રામવાળો, મોવર સંઘવાણી, કાદુ મકરાણી વગેરેનાં વૃત્તાંતો સંઘરી લેવાની મારી ફરજ ઉભી જ રહે છે. સારાં અને નરસાં, છતાં તે ઇતિહાસનાં અંગો છે. એની કાળી અને ધોળી બને તેટલી ઘટનાઓ બની શકે તેટલા વિશ્વચનીય સ્વરૂપે અંધરાઈ જવી જ જોઈએ, ને તેની આઘોઆથ, આ વૃત્તાંતોના પુંજ ઉપર મેં યથામતિ લીધેલું એક સંકલિત અવલોકન પણ સંઘાડી દેવું જ જોઈએ. એ નેમ હોવાને લીધે ઉક્ત પ્રવેશક ટુંક જ અમયમાં બાકીનાં વૃત્તાંતોની સાથે ત્રીજા ભાગ રૂપે પ્રગટ થશે.

મને સાંપડેલાં આ વૃત્તાંતો ઐતિહાસિક છે, અર્ધ-
 ઐતિહાસિક છે, કે અનૈતિહાસિક છે, તે નિર્ણય પર
 પહોંચવા માટે કોઈ મરકારી દરખારી અથવા પ્રજાકીય
 દફતરો નથી. તેમજ એ બધાં કેવળ ચારણ ભાટનાં જ
 કહેલાં નથી. બહારવટીયાનાં સગાં સંબંધીઓ, પોલીસ
 અધિકારીઓ, ગ્રામ્ય પ્રજાજનો, ખુદ બહારવટામાં શામિલ
 થયેલાઓ. નજરો નજરના સાક્ષીઓ, વગેરે બન્યા તેટલા
 જૂજવા જૂજવા બળુકારોમાં ફરીને આ દોહન કર્યું છે.
 તેથી ઇતિહાસના અધિકારમાં. અમૂક અંશે પણ હું
 આ સામગ્રીને માર્ગદર્શક માનું છું. અને તેનો આધાર
 લઈને હું બહારવટીયાનાં કૃત્યોની સાંગોપાંગ છણાવટ
 કરવા માશું છું. એ છણાવટના મુદ્દા આ પ્રકારના રહેશે.

૧. ઈતર દેશોના તેમજ પ્રાંતોના બહારવટીયા :
 તેની પ્રત્યે દેશવાસીઓનાં દિલસોજ વલણ : એ દિલ-
 સોજનાં કારણો : બહારવટીયાનાં જીવન-વૃત્તાંતોનું
 સુરોપી સાહિત્યમાં ગુંથણ.

૨. આપણે ત્યાં બહારવટીયાનાં ઐતિહાસિક
 પુસ્તકો : કીનકેઈડ અને ગેલનાં લખાણો પર સમાલો-
 ચના : અંગ્રેજ ઇતિહાસકારોની ઉપરછલીયા પ્રકૃતિ :
 રા. સા. ભગવાનલાલ સંપતરામનો વાઘેરોના બળવાનો
 સંગીન ઇતિહાસ.

૩ સોરઠી બહારવટીયાઓના વિભાગો : બહાર-
 વટે નીકળવાનાં કારણો. સત્તાના જૂઠ્ઠાં : નિરાશા :
 પોતે માનેલા અન્યાય સામે મરણીયો પડકાર :

૪ તેઓનાં સંકટો : એકલા હાથે અન્યાય સામે
 જૂજવામાં કેટકેટલાં વર્ષોનું અડગ ધૈર્ય : બાળબચ્ચાંથી

અને ધરખારથી વંચિત બનીને નોતરૂલા
ભૂખમરા ને દગલબાણયુક્ત કરૂણ મૃત્યુઓ :

૫ તેઓનાં ઠામ ઠેકાણાં : લશ્કરો • હુથીઆરા
સાલ સંવત • સત્તાનાં સૈન્યો મોટી સંખ્યામાં તેમજ
વિપુલ સામગ્રીવાળાં હોવા છતાં ધરપકડમાં વિલંબ
થવાનાં કારણો • બહારવટીયાને આશરો આપનાર સ્થાનો
સૈન્યોની કુનીતિ પ્રબળપીડક તપાસનીતિ બહારવટીયાને
જતો કરવામાં સિયાઓની બદદાનત.

૬ બહારવટીયાનાં બહેમો ઇષ્ટ દેવતાઓની ઉપા-
સના • ગેબી મદદગારો પર વિશ્વાસ અમુક જાતનાં
તાવીએ અને અમરત્વ અપનાવી વસ્તુઓ • દેવોપાસ-
નાનાં સારાં માઠાં તરનો.

૭ નાની-સન્માન ચારિત્ર્યની નિર્મલતા • વીરધર્મ •
શત્રુ પ્રત્યેનો ધર્મ નેકી એકવચનીપણું • Code of
honour, પરંતુ તે બધાંની વિચિત્ર ગતિ.

૮ શારીરિક તપશ્ચર્યા.

૯ મોહલી પ્રકૃતિ • પદોપકાર વૃત્તિ : ધન-
સંચયની વાંછનાનો અભાવ.

૧૦ લૂંટફાટનાં કારણો • શાહૂકારો પ્રતિ દાઝ ;
ચોપડા શા માટે બાળે ? પ્રબળ જલ્મીમ રાજા સાથે શા
માટે સહકાર કરે એ એની રીસ : મૂઠીઠારોની ચૂસણ
નીતિનો કિનો .

૧૧ એડતો પ્રતિ રાખ • સાંતી શા માટે છોડાવે ?
જમીન પર કોનો હક્ક ? અન્યાયથી ચૂટાવી લીધેલી

પોતાની ધરતીમાંથી એક કણ પણ શત્રુ-રાજસત્તાના કોહારમાં જવા ન દેવાનો નિરધાર.

૧૨ અંગ્રેજો પ્રત્યેની દાઝ : ગોરાઓની કતલ : તેનાં ઉંડાં કારણો : તેનાં યશગીતો અંગ્રેજ રાજસત્તા સામે નિર્ભય બની હુથીયાર ધરવાનો ચોરસ : પ્રબલને નિશસ્ત્ર બતાવી દઈ, નિર્વિર્યતામાં ઉતારવા માટે કંપનીના કારોબારનું આગમન હોવાનો તેઓનો સંદેહ.

૧૩ લોકોનો સહકાર : પ્રબલની દિલસોઝી : કેટલી હદે સાંપડી શકી ? પૂરેપૂરી કેમ ન પ્રાપ્ત થઈ ? થઈ હોત તો તેઓને ન્યાય જલ્દી મળી શકત કે નહિ ? બહારવટીયો લોકસત્તાને કેમ ન અપનાવી શક્યો ?

૧૪ ઘાતછી આવરણો : કેટલે અંશે બચાવ કરવા યોગ્ય : કેટલે અંશે ધિ કારપાત્ર યુગનાં તત્ત્વોનો રંગ કેટલો, ને કેટલી આત્મગત કરતા . યુદ્ધ-નીતિની આવશ્યકતાને લીધે કેટલું આમૂરીપણું અને અંતઃકરણમાં ઉતરેલી અધમતા કેટલી.

૧૫ યુગ-સંસ્કારોનો અભાવ : ન રાષ્ટ્રભાવ, ન ધર્મભાવ, ન માલ્લીકી-હક્કની પવિત્રતાનો બચાવ ન કોઈ ન્યાય તોળનાર મધ્યસ્થ સત્તા વા સંસ્થાનું અસ્તિત્વ : ન કોઈ વિશ્વાસપાત્ર વગદાર પક્ષ સમાધાની કરાવનાર : અહિંસાવાદનો યુગ વર્ત્યો નહોતો : ન શિક્ષણ : ન વીરત્વના અન્ય આદર્શોની હાજરી : બહુમાં બહુ તો રામાયણ મહાભારતનું જ શ્રવણ અને તેમાંથી નીપજતું યુદ્ધ-સંસ્કારનું સંચયન : બાકી તો પોતાના જ પૂર્વજોની વિચિત્ર કુલિનતાનું રક્ષણ : બલવંત મનુષ્યો : શરીર ને આત્માએ કરી બલવંત : આત્મીદાર્યના ચમકાર : શિયળના

ઋતધારી : શૌર્યની સામે વંદના દેનારા : ભાળા : મરણો
 ન્મુખ : અડગ ને અણનમ : મહોપાણુ : પરંતુ મધ્ય
 યુગની પરિમિતતાનાં પાંજરમાં પુરાયેલાં : જ્ઞાનની જ્યોત્સ્ના
 પહોંચેલી નહિ : અણુધડયુ' રહી ગયેલું વીરત્વ : પાસ
 પાડીને તેજસ્વી બનાવનારું કોઈ પડએ ન મળે :

૧૭ તેઓનાં પ્રશસ્તિ-ગીતો : રણકાવ્યો : નાન
 દોહાથી લઈ મોટાં epic નાં અનુકારી મલ્યો. એ કાવ્યન
 રચનારા કોણ કોણ ! લૂંટારાનાં ઇનામો લેવાની અધમ
 લોકપતામાંથી જ અવતરેલાં ? કે વીરપૂત્ર અને
 શૌર્યપ્રેરણાની ભાવનામાંથી પાણુ જન્મેલાં ?

૧૮ બહારવટીયાને શુરવીર કહેવા કે નહિ ? જગતે
 વીરતાનાં ઝિરદ પડે કોને કોને નવાજેલા છે ? વિશ્વની
 તવારીખના મહાવીરોથી લઈ નાના મોટા યુદ્ધવીરો,
 ત્યાગવીરો, દાનવીરો, કલાવીરો, સુધારક વીરો, સ્ત્રીસન્માનના
 વીરો નક્કો કરવામાં દુનિયાએ કઈ તુલા ને કયાં તોલાં
 વાપરેલાં છે ? એ તુલા પર બહારવટીયો જોણાય તો તેનું
 કેટલું વજન ઉતરે છે ? આદર્શ વીરનરો ઇતિહાસના આરં-
 ભથી માંડીને આજ સુધી કેટલા ? ઘણાખરા heroes
 in making : વત્તે ઓછે અંશે.

૧૯. આજનાં તોલાં ત્રાજવાં : મૂડીવાદના
 હત્યાકાંડો : યુદ્ધ, વેપાર, બહિરજીવન, કલા સાહિત્ય,
 પત્રકારિત્વ, સમાજ સુધારણા, પાંડિત્ય, વિદ્યતા, વગે-
 રેમાં કાલા-મદે અને નેતા-મદે સજ્જ કરતા કંલક,
 દુરાચાર, સંહાર-નીતિ, પ્રજાનો હાસ : તેની સરખામણીમાં
 બહારવટીયો કેટલો પાપી ઠરવો ઘટે ?

૨૦ રાજસત્તાઓની મદાંધતા ને સ્વાર્થાધતા : રાજ્યવિસ્તારની લોભપતા તેમજ આવશ્યકતા : વીર-નરો પ્રતિના અનાદર : ઇન્સાફની અદાલતોમાં ન્યાયનાં નાટકો : અંગ્રેજ સરકારની લશ્કરી સહાય પર અવલંબન : અંગ્રેજ સત્તાએ એ અવલંબન આપવામાં ધારણુ કરેલી મનાતી પક્ષકાર નીતિ : નાનાઓને પોતાની રાવબૂમ સાંભળનાર કોઈ નહિ હોવાના નિરાશાજનક ખયાલો : એજન્સીની મોટી જવાબદારી.

૨૧ બહારવટું તો સદાકાળ ચાલ્યું છે. રાજ-સત્તાના અન્યાયો હશે ત્યાં સુધી ચાલશે : દરેક યુગનું બહારવટું બૃહી ભાતનું, પણ સિદ્ધાંત તો એક : રાજ-સત્તા. ધર્મસત્તા, હર કોઈ સત્તાના અધર્મ સામે મરણીયો હુકાર : મધ્યયુગી બહારવટીયાનાં મક્કમતા, મરણીયાપણું, ત્યાગ, સહન શક્તિ, પ્રભુશ્રદ્ધા, આત્મ-શ્રદ્ધા, ઓદાર્ય ને વીરનીતિ, નવા યુગને આરે અવતારવા લાયક : એનું મૃત્યુજયત્વ આદરને યોગ્ય : એનાં ઘાતકીપણાં, નિદયતા, સંહારનીતિ, વગેરે ત્યજવા ને તિરસ્કરવા લાયક :

૨૨ સોરઠની લડાયક જાતિઓનું ભાષી : એની ખાસીઅતો : નેકી, નીતિ, ભોળપ, વગેરે કુલપરંપરા. એના ભાવીનો આંટી ઉકેલ : એની અત્યારની 'ગુન્હા-હિત દશા : એને માટે કોણ જવાબદાર : એનાં નાશ થકી સમાજને લાભ હાનિ : એનું અસ્તિત્વ ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ ? ઇષ્ટ હોય તો તે કેવે સ્વરૂપે ?

બધાને રૂચે તેવો દાવો કોઈનો ન હોઈ શકે. ઉપરાંત આ આખો વિષય જ નવીન હોવાથી તેમજ બીજા બાબુ વતમાન યુગે આપણી વિવેકબુદ્ધિ ઉપર ઘણા ઘણા પ્રશ્નોના એક જ વખતે એકસામટા હુમલા કરેલ હોવાથી સીધી અને તટસ્થ દૃષ્ટિએ આ વિષયને તપાસવાનું મુશ્કેલ પણ થઈ પડે છે. નૈતિક અને સામાજિક ધોરણોની કસોટીએ ‘બહારવટીયા’ ઉપર આઠે તે વિચારો ફેંકી શકાય છે. પરંતુ તે છતાં મેં વીણુલી સામગ્રીનું સામગ્રી તરીકેનું સ્થાન તો ઉભું જ રહે છે. ઇતિહાસકારને માટે એમાં ચિંતર બળતી વિદ્યુત-જ્યોત જ પુાય કે ન જણાય. પણ આંખી વાટે બળતી દીવીનો અર્થ તો અવશ્ય એ સારી શકશે. વ્યક્તિઓ તરીકે બહારવટીયાના ગુણદોષનો નિર્ણય આ યુગમાં બહુ આવશ્યક પણ નથી રહ્યો. છતાં ભૂતકાળના સમષ્ટિ-જીવનના થરો ઉખેળવામાં એ વ્યક્તિ-જીવનના બધા પોપડા મદદગાર થશે.

ને સાહિત્યની શી શી સેવાઓ આ વૃત્તાતો વડે સંભવિત છે? યુરોપી સાહિત્ય એનો ઉત્તર આપશે. વીરશ્રીનો આરાધક સર વૉલ્ટર સ્કૉટ એ વાત જોલશે. યુરોપ અમેરિકાના રોમાન્સ અને શૈયર્સ પ્રેરક ચિત્રપટો, એ ‘ગોશો’ અને ‘બેનહૂર’ જોલશે. ગોવર્ધનરામભાઈનું ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ જોલી રહ્યું છે. આપણા આધુનિક નવલ-સાહિત્ય અને નાટ્ય-સાહિત્યમાં પણ ‘બહારવટીયા’નું તત્ત્વ ગુંથાતું થયું છે. તેવે સમયે બહારવટીયાને નામે રચાતી કૃતિઓ અસંભવિત અથવા અસંગત કલ્પનાઓએ કરીને વિકૃત અથવા ભ્રામક ન બને; એ

નેકી અને નોક ટેકનાં જૂનાં દયાંતોમાંથી પ્રેરણા મેળવીને નવાં સર્જનો વધુ સ્વાભાવિક તેમજ ઓછાં નાટકીય બને; એ ઉદ્દેશની સફલતા માટે પણ જૂનાં વૃત્તાંતો સંઘરવાનો ઉપયોગ છે.

આ સંગ્રહની અંદર સહાય આપવા માટે રા. રા. રાણાભાઈ આલા મલેકનો, બેટવાળા રા. રા. રતનશી લધુભાઈનો, ચીરોડાવાળા રા. રા. દેવીસીંગભાઈ સરવૈયાનો, રા. રા. ધીરસિંહભાઈ વેરાભાઈનો તથા મિત્ર હાથીભાઈ વાંકનો આભાર માનું છું. “ઓખા-મંડળના શૂરવીર વાઘેરો” નામના પુસ્તકનો સંપાદકનો પણ ઋણી છું. આંસોદરના ગઢવી દાદાભાઈને પણ કેમ ભૂલાય?

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર
રાણપુર : ૪-૮-૨૮

સંપાદક

જોગીદાસ ખુમાર

કુવિદ્યા ન્હાનાનાવે સોરઠી તવારીખના યદો' ઉખેળતા જોગીદાસને
અત્યંત માનભેર સભાર્યો છે એને પોતે 'જોગી બહારવટીયા'
મહી બિરદાવેલ છે પોતે સોરઠનું 'શિખરોમ' લખે તે જોગીદાસને
વિષે જ લખે, એ એમની ભાવના છે

ભાવનગર રાજ્યને એણે દુશ્મનાવટથી પણ રોક્ષા ચકાવી વળેસ ગ-
જોગીદાસની શત્રુ-બેટલી તે અપૂર્વ ખની ગઈ છે, ખન્નેએ
પરસ્પર વીરધર્મના પાત્રનમા બણે કે સ્પર્ધા ચલાવી હતી

છતાં ભેગીદાસને ભાવનગરના ઇતિહાસમા સ્થાન નથી 'The Bhavnagar Statistics' નામનુ એકનુ એક રાજમાન્ય તેમજ સરકારમાન્ય ઇતિહાસ-પુસ્તક વન-ભેગાની અન્યોન્ય નેત્રીનો શબ્દ સરખો યે નોંધતુ નથી અને કેપ્ટન બેવનો ઇતિહાસ તો ઉક્ત પુસ્તકમાથી જ ઉતારો કરે છે । વાર્તાને છેડે બેવનુ કથન'મે ટાક્યુ છે

ભેગીદાસે ભાવનગર રાજ્ય સિવાયના ગામ બાબ્યા ક્યારે સાબળવામા નથી લૂટ કરવામા સીમાડો ભાવનગરનો જ છે ને, એ વાતની ચોકસી રાખતો સીમા નો એરો પાકો માહેતગાર હતો, માટે જ અમરેલી-ભાવનગર વચ્ચેના સીમાગાની તકરાર એના ફેસલા માટે સોપાણી હતી એમ કહેવાય છે

એકે ખુનાસો ૧૫ મે પાને પ્રસંગ ચોથામા ભેગીદાસ દાદબા કુવરને ખરખરે શિહોર ગયાનુ લખ્યુ છે પરતુ પાછળથી માલુમ પડ્યુ કે એ મૃત્યુ-પ્રસંગ દાદબાનો નહિ, પણ દાદબાથી નાનેરા કુવર મેશરીસિહનો હોવો બેધબે

“મારા દાદા સામત ખુમાણે લાંબં બેટાઓના લીધાં
 માથા વઢાવી વઢાની કુડવાની ચોરાશી ઘેરે ઢરી,
 રાવણુ જેવા ખસીઆઓનું વગાળીટ કાઢી મીતીઆળા સરખા
 ઢિલવા હાથ ડર્યા, અને શું આજ કાકોર આતોલાઈ પોતાની
 બંદુકડીયું બતાવી અમારા ચોરાશી પાલ આંચણી લેગે ? ના,
 ના, અમે સામત ખુમાણુના નવે પોતરા, બાપ આવા ખુમાણુના
 અમે નવે બેટરા બારવટા ખેડશું.”

“આપા હાદા ! તમારા આઠ લાઈઓની આશા તો હવે
 મેલી છો ” ખબર દેનારે કહ્યું.

“ કાં ? ”

“ એને તો કાકોર વજેસગે પાગેવા પશુડાં બનાવી લીધાં.
 ધ તો એ પૂઝડીયુ પટપટાવે ! ”

“ એટલે ? ”

“ એટલે શું ? સડું પોતપોતાના ૭ ૭ ગામ દબાવીને બેસી
 ગયા, ત્યાં તો કાકોરનો સદેશો આવ્યો કે મારી ઘરત
 નદિ માનો તો રોતુંકેને કાઠે ફરીને તોપખાનું ફેરવીય; ખુમાણુને
 ડુકી દઈય ”

“ શી શરત ? ”

“ અકકેક ગામ કુગરી (સુવાગ) અને પાંચ પાંચ ગામમાં લાવનગર દરબારના ત્રણ લાગ : કક્ત ચોથ જ તમારી ખુમાલોની: એમ જો ગરાસ ખાવો હોય તો જ ખાવા દેશું. નીકર લીંસીને લાંગી નાખશું. ”

“ વાંદ ઠાકોર ! કરામત સારી કરી પછી ? કોણે કોણે કરાર કબુલ કર્યો ? ”

“ પેલો લાઇ જોજ ખુમાલો અને એની વાંસે બાકીના સાતે જણાએ ”

“ પીઠાએ, વીરાએ, સરાએ, લૂણાએ તમામે ? ”

“ તમામે ”

“ ડાડ સામત ખુમાલુના પોતરાએ ? ખોરકુ વેચી નાખ્યું ? બંદુકડીથી ખીના ? ”

“ મરવું દોયલું છે આપા ! લાવનગરને પોગાય એમ નથી. સુરજ સામી ધુડ ઉડાડવી છે ને ? તમે પણ ખેસી જાવ. ઠાકોર કેવારે છે. ”

“ કે ? ”

“ કે આપા હાદને પણ એક કુગરી ગામ, ને બાકીનાં પાંચમાં ચોથ. ”

“ નીકર ? ”

“ નીકર તોપખાનાને મોઢે બાંધશે લાઇયું નેર તો હવે લાંગી ગયુ. હવે દોનાં આવડાં માથે ઝુઝીશો આપા હાદ ? ”

“ મારા ત્રણે વીરલદરનાં આવડા માથે ! મારા ગેલા, લાણુ ને જોગીદાસનાં આવડાં માથે. હવે જોજ કુવાડનો હાથો બન્ને. હવે લાઇયું ખેસી ગયા. ભગવાને દીકરા શીદ દીધા છે ? શોભા સાદુ નહિ, મરવા મારવા સાદુ. અમે મરશું. પણ લાવનગરનાં અગ્રસેં મ ઉજ્જડ કરશું. ઠાકોર દૂધ ચોખાની તોસળીમાં રોજ

જેગીદાસ પ્રમાણુ

પ્રમાણુનાં લાલાં લાળશે. ઉઠો બાપ ગેલા ! ઉઠો બાણુ !
 'ઉઠો આપા !'

ત્રણ દીકરા, ને ચોથો છુટ્ટો બાપ: ઘોડે ચડી ચાલી નીકળ્યા.

“આપા ! શું કરજી બાપ !” હાલ પ્રમાણુ કુંડલાની
 નદીમાં ઉભા રહી ગયેલા પુત્ર જેગીદાસને સાંદ ક્યેં જેગી-
 દાસને સહુ ‘આપો’ જ કહીને ખેલાવતા.

∴ “કાંઈ નહિ બાપુ ! હ તો કુંડલા ન કામીએ ત્યાં સુધી
 નાવલીનું પાણી અગરાજ કરતો આવું છું.”

નાવલીનાં અખંડધારાં નીર : નીલો ઘટાદાર કિનારો : કાંઈ
 ચરતી ભેંસો : અને કાંબી કડલાં પહેરીને ત્રાંખા-ખેડે પાણી
 ભરતી કણખજો : એને માથે મીટ માંડીને બાપ ખેલા ચાલી નીકળ્યા.

સંવત અંદાર પંચોતરે
 ફળહળીઆ ફરંગાણુ
 ધર સોરઠ જેગો ઘડી
 ખેલાળતલ : પ્રમાણુ

[સંવત ૧૮૭૫માં જે વખતે ફરંગાણું (અંચેલ) સોરઠ
 ધરામાં હતયો, તે વખતે જેગો પ્રમાણુ સોરઠની ધરતીને રામી શાખી
 લેલો રહ્યો.]

૨

ફીકાદ ગામને પાદર ધાંડી ઝાડી છે, અને ઝાડીની અંદર
 ત્રણ ચાર જૂની આંબલીઓની ઘેરી ધરામાં ધનંતરણા પીરની
 ફરગાહ આવેલી છે. સપાર સાંજ એ સ્થળે લોખાનના પૂંપની
 એવી લાલક ફૂટે છે, કે આપોઆપ પ્રુદાની યાદ જાગે, વિચારો
 જેમમાં રમવા માંડે.

એક દિવસ સાંજ નમે છે. છુટ્ટો મુંજવર મુરાદશા એક
 નળીઆની અંદર દેવતા ભરી તે ઉપર લોખાન લખરાવી રહ્યો છે,

ગામમાંથી હિન્દુઓના ઠાકરની પળુ આરતી સંભળાય છે. ખીરો અને દેવતાઓને બહાર નીકળવાની વેળા છે.

એવામાં એથીતો એ જાડીમાં એક બંદૂકનો ભડકો થયો. ધૂંમ્માઝા નીકળ્યા. અને કીયો ! કીયો ! કીયો ! એવી કારખી કીકાઆરી પાડતો એક રૂપાળો મોરલો ઉડ્યો. ઉડતો ઉડતો, ઉડવાની તે તાકાત નહોતી તેથી અરધો પરધો દવાની ઉપર જ તરતો તરતો મોરલો નીચે ઉતર્યો. અને દરગાહ પર ધપ દેતા સુકા મુંઝાવર મુરાદશાના પહેળા ખોળામાં પોતાના આખા ક્લેવરનો ઢગલો કરીને મોરલો પડી ગયો.

ઘોળા ઘાટી ને માથે સેથા પાડી એજેલા ઘોળા લાંબા વાળ વાળો, સફેદ ઘાટાં ભવાં અને સફેદ પાંપુણોથી શોભતો, ગળે પીળા પારાની તસખી અને અંગે લીલી કફની વાળો એ સાંઘ મેલા ચમખી ઉઠે છે. મોરલાનાં મસ્ત શરીરમાંથી ધખધખતા લોહી વડે એની લીલી કફની લાક યોળ બનવા લાગે છે, ને પોતાના ખારા મોરલાના બદનને જોદ સાથે ચાંપી લઇ, એની ઢળી પડેલી, આસમાની મખમલ શી મુલામમ લાંબી ડોક પર હાય ફેરવી પંપાળે છે, અને છેલ્લાં દમ ખેંચતાં એ દેવખખીને બેખાકળો બની પૂજે છે કે “ અરે ! અરે બચ્યા મોતીયા ! તીજે કયા હુવા ! એ મેરા ખારા ! કાન શયતાનકા બચ્યાને તીજે કખખી કીયા ! મોતીયા ! મોતીયા ! મોતીયા !

ત્યાં-તો જાડીમાં ખડખડ થયો. ‘ મેલી દે એય સાંઘ ! ’ એવી ત્રાડ પડી. ને હાથમાં સળગતી જ્વલમીવાળી લાંબી બંદૂક હાંડાળતો એક મહોન્મત સંધી પોતાની ખુની આંખો જેવીને સ્વાસ-ભર્યો ધસી આવ્યો. આવીને ફરીવાર હાકલ દીધી કે “ મેલી દે ધ મોરલાને ! શિકાર તેં નથી કર્યો, મેં કર્યો છે. મેલી દે જલ્દી ! ”

“ અરે કમખખત ! તીને જે મોરલા પર ગોલી ચલાયા ! ધનંતરશા ખીરકા અસવાંરી કરનેકા જે દુહુલ પર ગોલી ચલાયા ! તીને ધસ જગામે શિકાર કીયા હેવાન ? ”

“ હવે મેન મેન હેરાનના દીકરા ! જટ મોરનો મેલી દે,
નીપર માર ખાઈશ ’

“ અરે જતીમ ! યે પીરકા મોરના ! ’

હવે પીરનો મોરનો કેવો ઉતુ ? જાડીનો વગાઉ મોરલો
જતો ને આજ રોગ ખોવના છે તે શાક કરના સાર શિખર
કર્ષો, એમા કયા તારા દીકરાને માર્યો છે, ગેલી દ ! ”

એટલુ મોનીને સધીએ જોરાવરીથી મોરવાળો જુગવના
ખોળાની બ્ધાર જેમો મોરનાની છેલ્લી તગતગતી આખો
મુગવરના મ્હો સામે જોઈ રહી પોએ પોએ હાથે એ અખી
પક્ષીને જાતી રાખવા ફકીરે ઘણી મહેનત કરી પણ દેવ જોવા
શિખરીએ મોગનાને ગરલન પકડીને જેમી, મર્યો પ્રાણ
પિાનુ દેહપીજર લઈને સિારી ચાલી નીકળ્યો

ધનતરશા ! પીર ધનતરશા ! ઓનીયા ધનતરશા !” એમ
ત્રણ બચપર અનાજ દેતો દતો ખુર્ગ મુજવર પીગની દગાહ
સામે ધુટણીએ પડીને એમી ગયો જાડાની સાગણી જેવી
ઘગમાથી આથમના સરજની પચરગી તડકીએ દરગાહ અને
ફકીરને માથે ઢોળાવા લાગી લોખાનનો ધૂપ ગોટેગોટ ધૂમાડા
ચાલીને પીરના યાનકેની એપાસ જાડવાને પાદે પાદે છવાઈ
ગયો દરગાહનો એટો મુજવરના અવાજથી ઘરઘરી ઉઠ્યો
પીર જાણે પોતાની રહે રોડય નીમે સગવગરા લાચા હોય
તેમ પરનમા કફન ફરમી ઠમ્યુ અને આસુટે નીતરતી આખો
મીંચીને મુજવરે નાડ દીધી કે ‘ ઓ પીર ! આજ રમજન
મહિનાની ખુદાઈ સાજી રાજો, તારા દુહુન મોતીયાનુ
રાજ મરીને ખાાાર નાપાક સધીએ ઠપગ મારી દગમગતી
આતરડીની કહુવા ખુમારહુ ઓ બાપ ! કે મોરલો એના પેટમા જ
હોય ત્યા જ જો ખુમાણોના લાના એ મોરલાના ખાનારાના
પેટમા પરેવાઈ ન જાય તો હુ ફકીર નહિ, તુ પીર નહિ, ને
આસમાનમા ખુદા નહિ । ’

એવા શાપ ઉચ્ચારીને મુંબવરે ઝોટાના પત્થર ઉપર પોતાના બન્ને પંજ પહાડયા પહાડવાની સાથે જ એનાં દમે દસ આંગળાંના છવતા નખ નીકળી પડ્યા. દરે આંગળીનાં ટેરવામાંથી લાલચોળ લોહીની મારાઓ વહીને પીરની ડગ્ગાદ પર દડ ! દડ ! દડ ! દડ ! પડવા લાગી. પચાસ સંધીં જિયાડીએ, જાડવાની કુંડમા થંબી જઈને આ કડુવા સાંભળી ગયા ને એ ડમકમાટી ભરેલો દેખાવ સધ્યાના અધારા-અજવાળામા નિદાગીં રહ્યા. સધ્યા જાણે ગમગીન બની ગઈ. અધારા યેગવા લાગ્યાં તે પશુ સાઈમીલા ઘુટણુલર ગમ દરગાદની સામે સનરાન બનીને બેઠો જ રહ્યો. ઘોડીકવારે અધારામાં જાણે ગળની મચાલો પ્રગટ થઈ. ઘોડા પર ચડીને જાણે કોઈ દેવ-અવારી જાડની ઘટામાં ચાલી ગઈ. માગુસો બાતો કરતા કે કોઈ કોઈ વાર રાતે અધારામાં આવા હીરા આંહીં જોવામાં આવે છે. ધનંતરુશા પીરની જ એ સવારી નીકળે છે.

દાંત - કાઢના કાઢતા સંધીએ માહોમાંહે વાતો કરવા મંડ્યા કે “હવે એવા ફફીરડા તે બચારા ફેકે રખડે છે. એવાને તે રોગા ફૂટવાની ટેવ પડી. એવાની કડુવાયું તે ક્યાંય લાગતી હશે ?”

“હા હા, એવા તમ તમારે જટ મોરલાને વનારી નાખો. જટ શાક રાધીને રોગાં છોડીએ. પેટમાં લા લાગી ગઈ છે. ને હજી તે પથ પાડુ લાંબો પડ્યો છે.”

એવી વાતો કરતા કરતા આખા ત્રિવસના બૂખ્યા તરસ્યા બંદકદાર સંધીએએ પાપની રમોઈ પકાવી સહુએ પેટ ભરી ભરીને રોગાં ખોખા. ફક્ત એક જ સંધીએ મોરલાનું માંસ ન ચાખ્યું.

પાસેથી કુંડલા પરગણાંનાં ચોરાશી ગામ અંચડી લઈને ભાવ-
નગરના મહાગળએ ઇસ્માઈલ જમાદારને એના પાંચસો બરકદાજ
ઘોડેસવારો સાથે કુંડલાની નાવલી નદીને કઠિ થાણું બેસાડીને
રાખ્યો હતો. ખુમાલો ભાવનગરના જોર સામે બહારવટે ઝૂંટતા
હતા કરડો, કદાવર અને નીમકહલાવીના પાકા રંગે રંગાઈ
ગયેલો ઇસ્માઈલ જમાદાર તે દિવસે કુંડલાથી નીકળી, પચાસ
ઘોડે ભાવનગર ગામે પોતાનો ચડત પગાર વસવ લેવા જાય છે.
રમજન મહિનો આવે છે. રહ સંધીઓ રોજ રહે છે. તે
દિવસની રાત શીકાદ ગામમા ગાળવા તમામ ઉતરી પડે છે.
તે વખતે ધનંતરશા પીગની ઝાડીમાં આ બનાવ બને છે, અને
ઇસ્માઈલ પોતે પણ પોતાના તાંદીરનો જુવાબો એ પીરની
ઝાડીના મોરવાની માટી ખાવા બેસી જાય છે સાધના શાપની
એને પરના જ નથી.

આખી રાત શીકાદ ગામમા સ્ત્રી પરોડ્યે સરગી કરી જમાદાર
ઇસ્માઈલ પોતાના પચાસ ઘોડે ચાલી નીકળ્યો. મુરાદશા
મુંજવરે ખુમાલોનાં બાપાં બોકાવાનો શાપ દીધો, પણ એને
તો જરાય એસાણે નથી કે આસપાસ પચાસ પચીસ ગાઉમા
બહારવટીયાનો પગરવ પણ ક્યાયે હોય ખુમાલોને માથે ઠીકાડીકેનો
જાળદો કર્યાની ખુમારીમાં મૂકે વળ દેતો સંધી ઘોડો ઠાંક્યે
જાય છે એમાં બરાબર થેટી-આદપરના ઠાંસામાં ઠાંખવ ચતાં જ
મહારાજે કોર કાઢી, અને સામી ખાણુએ જાણે ખીજે એક
નાનકડો સરજ ઉગતો હોય એવું દેખાડતા, કિરણો જેના લાંગતાં
રોએક ભાલા ઝળેળાટ કરી ઉઠ્યા એ ઝળેળાટ અને એ
સખવટ ઉપરથી જ સંધીઓએ પારખી જઈને અવાજ દીધો કે
“ઇસ્માઈલ જમાદાર! કાડીઓ આવે છે.”

“અરે હોય નહિ !”

“હોય નહિ શું ? ત્યો ત્યારે, એ આ કટક વરતાણુ.”

“ફકર નહિ. આપણે ખબે એકાવન બંદૂકું પડીતું છે, ને
ઇ બચારા આડ હથીઆરા છે હમણા વીધી લઈએ. જામઝીયું
ચેતાવો અટ !”

પનકમા તો ચક્રમક અને લોદાના ધસારામાથી એકાવન હાથમાં આગના તણખા ઝીણા રાતાં વગડાઉં પુવની માફક રમવા લાગ્યા અને જામત્રીઓ ઝૂંપી ઉભી “હા પુકી દો !” એવો હુકમ થવાની સાથે એકોનન લાખી બદ્ધકો અવમસ્ત ભુજાઓમાં ઉપડીને પહોળાં દાવ જેની ધતીઓ ઉપર ટેકા લઈ ગઈ તીણી આખો પોતપોતાના વડીયાની સામે નિગાન લઈ રહી, સામેથી કાઠીઓના ઘોડા વેરચુ ઇરણુ થઈ ગયા, કોઈ પોતપોતાની ઘોડીઓના પેટાળે ઉતરી ગયા, કોઈએ ઘોડીઓની ગરદન આડા માથા સતાડ્યા, કોઈએ ઘનો ઢાકીને તનનારો ખેચી લીધી, પણ જ્યાં સધીઓ બદ્ધકોના કાનમાં દારૂ મેલીને સગગી જામત્રી દાખે છે, ત્યાં તો સુરસર ! થઈને કાનનો દારૂ સગગી ગયો એકાનનમાથી એકે પણ બદ્ધકનો લડાકો ન થયો !

શુ કારણ બન્યું હતું ?

પાછી રાતે મેવરવો પડેનો હોવાથી દારૂ હનાઈ ગયેનો એટલે બદ્ધકો કાન પી ગઈ કોઈને એ જાનની સરત નહોતી ગઈ કેમકે મોરવાનો ભક્ષ વરનારનો ઢાળ આવવો નહીં થઈ ચૂકેવો હતો. એકાવને બદ્ધકો હાથમાં ઠી રહી, અને સામેથી ચંકાર કાઠીઓએ ઘોડીઓ ચાપી લાયા ચકર ! ચકર ! સહુના હાથમાં ફરવા લાગ્યા, અમિત્રરતા કોઈ કુડાળા સગગતા હોય એવો દેખાવ થઈ રહ્યો, ને મોદા આગળ સખીઓએ દાણો દાણો થઈ, વેરાઈ જઈ લાગવા માડ્યું

કાઠીઓએ જોયું કે હમણા સધીઓ હાથમાથી ચાલ્યા જશે ઘોડાને આખરા નહિ આપે પનકમા તો કાઠીઓના આગેવાનને વરામત સહી ગઈ એણે હાકલ કરી કે “એલા જોજો હો, જો સધીડ ઓના બૂટના ફૂવામાં પેની જશે ને, તો આપણને મારી પાડશે હો ! પછી આપણી ઝરી નહિ ફાવે”

લાગતા સધીઓ સાલજે તેવી રીતે આ યુક્તિભર્યું વેણુ ખોલાયું. સાલજતાની વારે જ સધીઓના કાન ચમક્યા સાચે-સાચ જાણે બૂટના ફૂવામાં દાખલ થઈ જવાથી આપણો બચાવ જશે ! એની ભ્રમણામાં આધગારીત બનીને એ એકાવને

જણાએ 'ખૂટના કૂવા' નામની એક બાડ થઈ ગયેલા મોટા કૂવાની કારી ખાડ્યમા ઘોડા કુદાવ્યા ફરીનાર બદ્દકો તોળી. જામત્રી ચાપી પણ કાન પી ગયેલી બદ્દકો ન જ વહૂટી ઝાઠી એએ ખાડ્યને કાંઠે ઊભા ગઈને ભાયા બરછી તેમજ તવવા રાના ધા ફરી સધીએનો કવચરધાણ નાળી નાખ્યો

“ બચ કંગે બાદકો ! હવે બહુ થયું ! ” એટલું બોલ્યાને એ પચાસ વાગો વચ્ચેથી એક સધી અણિશુદ્ધ શરીરે બહાર નીકળ્યો

“ અરે ! આ શું કોતક ? આખા ડટકનું ખણું થઈ ગયું ને તું એક છવતો ? ”

“ છવતો છું એટલું જ નહિ, નેગા ખુમાણ ! પણ આ કીધને માથે નજર તો કર ! તારો એક ધા યે કયાઈ પુટયો ભાળઈ ? ”

બહારવટીયો થભાને નેઈ રહ્યો

“ નેગીદાસ ખુમાણ ! આ પચાસને માર્યા તેના તને તો ઝાઝા રગ છે પણ એને માગનાર તો મુરાદશા મુંબવરની કુદવા હતી પીરનો મોગ્રો ખાનાગના પેટમા તાગ ભાયા પરોનાવાના જ હતા ને આહી ને ! મે મોરયો નોતો ખાધો, મને એક પણ જખમ નથી પુટયો ! ”

“ કયા છે મુરાદશા ? ”

“ આ ફીફાદની ઝાડીમા ધનનરશા પીરને થાનકે અબે-માન ડ્યાં વિના એના પશુમા પોગી જા, જો બહાગવટે જશ લેવો હોય તો ! ”

મુખડે જોને પરનારીલિદ્ધ મદા નેગદરની જ્યોત પથરાઈ ગઈ છે, જોતી આખોમાથી વેગની આગ સાથે ખાનદાનીનો રગ ઝરે છે, જોતી બહુટિમા ડવવેયુ મહમપશુનું રામધનુધા ખેચાયલું રિતે છે, એવો સુગન્ધત બહારવટીયો નેગીદાસ પલ-કમા મિચાર ડરી રહ્યો પટ ! દબને એણે ઘોડી મરડી સહુ

વારો એની પાછળ ચાલ્યા કીકાદની ઝાડીમાં પીરને એટલે દસે આંગ-
ળાંમાંથી નખ ડાલી નાખીને મોરલાના અફસોસમાં ગમગીન બેઠેલા
છુદ્ધા મુંઝવર મુરાદશાના પગમા નેગીદાસે હાથ નાખી દીધા.

સાધના શરીર પર એના પાલેવ ખીચ્કોલીઓ, કાબરો ને
કળૂનગે રમતા હતાં, એક ડાઘો ફૂતરો એના પગ ચાટતો હતો.

પોતાના બન્ને હાથ બહારવટીયાના મસ્તક પર મૂકીને
મુરાદશાએ કુવા દીધી કે “નેગીદાસ ! બચ્યા ! પીર ઓલીયો
ધનંતરશા તારાં રખવાળાં કરશે” -

૩

હોકાર વજ્રેસંગઠ અફસોસ કરી રહ્યા હં:

“ઓહોહો ! ખુમારોએ મારું લીમ લાગી દીધું : આણુદંટ
દિવાનને મારી પાડ્યા ! આવો નાગર ફરી નહિ મળે.”

“ફિકર નહિ બાપુ, આણુદંટની કાયા તો ભાવનગરની
બાજરીને કણે કણે બધાણીતી ને ? ને ટાણું આવ્યે તો લેખે
ચડી જ બધું લેવે ને ?”

“શી રીતે વાત બની ?” ૬

“બાપુ, આણુદંટ ભાઈ તો મહુવે એના બાપનું શ્રાદ્ધ
સારવા બેઠા હતા ઘેરે મહેમાનોનું બૂથ કયાય માતું નોતું, એમાં
વાવડ સાબલ્યા કે બહારવટીયા ભાણુગાળામા પડ્યા છે. શ્રાદ્ધ
અધૂરું રહ્યું ને ઉઠ્યા. ભાણુગાળેથી બહારવટીયાને ભગાડીને
આણુદંટ ભાઈએ ઉડળમા લીધા ખેરાળાના ડુંગરાની અંદર
અભાવદરના ગાળામા ભેટભેટા થઈ ગઈ એક આણુદંટ ભાઈ
ને બીજો સંપદ બાગો : એક નાગર ને બીજો આરય : બેય જણા
નીમકની રમત રમી જાણ્યા બાપુ ! આણુદંટ ભાઈને ઝાટકે ને
સંપદ બાગાને લંભે કાઠીનું ખળું કરી નાખ્યું. અતે નેગીદાસને
જે આંખે ખુમારો આણુદંટ ભાઈને બરછીએ પરાવી લીધા-

સૈયદ ખાગાને ડીઝે પણ પૂરા બત્રીસ ઘા પડ્યા. યુમાલો તે એ જેને જ ઢાળીને ભાગી છૂટ્યા.”

“ ઠીક, જેવી માં ખોડીયારની મરણ ! રાજ તરફથી અણદંછ દિવાનના માર્યા સાટે એના કુટુંબને ત્રણ ગામ આજથી “ જલમચંદર દીવાકરા ” માંડી આપું છું : વીસળીયું, વડ્ડી, મેં લુવારા.”

આખી કચારીના એકેએક માણસને મહારાજ વળેસંગના માયા ઉપરથી એળઘેળ થઈ જવાના ઉમળકા આવ્યા.

“ અને સૈયદ ખાગાનું શું થયું ? ” મહારાજે સવાલ કર્યો.

“ સૈયદ ખાગો તે અટાલે પડે પડ્યા છે આપુ ! સૈયદ ખાગાના જન્મોને ત્યારે અમે હીરના ટેલા લઈ સીવવા માંડ્યા, ત્યારે એણે હીરના ટેલાની ના પાડી. એણે તો આપુ, હઠ જ લીધી કે મને આમડની વાધરીના મળખૂત ટેલા લીયો. આખું અંગ વેતરાઈ ગયું તો પણ એક ચુંકારો કર્યા વગર આરજે વાધરીના ટેલા લેવરાવ્યા. મોઢા આંગળ આણદંછ દિવાનની ઘાસ પટીતી.

“ રંગ છે આરખાણી જનેતાને. એના ધાવેલા તો જરૂર ડાયે ઉભા ને ઉભા કરવતે ય વેગઈ જાયને ? ”

કચારીમાં આરજ અમીર ઉમરાવો ને લશ્કરી અમલદારો એકા હતા એનાં ગુલાખી મોઢાં ઉપર એય ગાલે ચાર ચાર સુમકીઓ ઉપડી આવી. નીમકહવાલીનાં નિર્મળાં રાનાં લોહી સહુના શરીરની અંદરથી ઉઘળા મારતાં હમણાં જાણે કે આમડી કાડીને બદાર ધગી આવશે એવી જોરાવર લાગણી પથરાઈ ગઈ. ત્યાં તો ચોપદારે જાહેર કર્યું કે

“ આપુ ! હુલાઈ રાધવજી દિવાન પધારેલ છે.”

તૂર્ત જ નાગર જોદ્દો હુલાઈ રાધવજી દેખાગો. કમ્મર પર કસકસતી ઝોનેરી બેટમાં જાંબેલા ધખેલા છે, ગળે ઢાલ, કાપમાં ઘિરોહીની તવવાર ને હાથમાં ભાલો લીધો છે.

પોતાના અમીરી દેખાવની રૂપથી ક્યારીને નવા રંગે રંગતો જીભાઈ હાજર થયો. મહારાજ વજ્રસંગજી હેતેભર્યા મત્યા.

“જી ભાઈ! આવી પોગ્યા? બદોબસ્ત બરાબર કર્યો છે ને?”

“મહારાજને પ્રનાપે આ વખતે તો આખાં ખુમાણુ પથકને માથે મગીયા જાળ પાથરીને હાંધ્યો આણું છું. મગં જેવડું ચે મોંજીનું—ખુમાણુનું નાનકડું છોકરૂ પણ ક્યાંય આણું પાણું ન ચઈ શકે એમાં સંધી બરકંદાજનેનાં ચાણાં કુંડલા, રાણુવા, હુંગર, આંબરડી, મીનીઆળા વગેરે નમામ જગ્યાએ થાપી દીધાં છે. પાકેપાકી મગીયાજાળ પાથરી દીધી છે બાપા!”

“રંગ તમને, જી ભાઈ! બાકી તો બહારવટીઆએ આણુંદજીને માર્યા ત્યારથી મારું રંવાડું હેકું બેસતું નથી. જોગીદાસના ક્યાંય વાવડ?”

“જ્યાં હશે ત્યાંથી મારી મગીયાજાળમાં ઝંઝાઈ જાશે. હવે ફકર નથી, જોગીદાસ બાપડો હવે કેટલા દિ?”

“હાજ તો! ભાવનગરનો ચોર તો ભાગી ભાગીને કેટલેક જાશે?” એમ ખીજા અમીરે ટાપ્પી પૂરી.

ત્યાં તો મહારાજને દુઃખ ભૂવવવા, દિમ્મન દેવા ને રૂકું મનાવવા ખીજા બધા પણ હૃદ કુદારીને ખોલવા લાગ્યાંકે “હવે બચાડી ચંદરમાત્રી ભાગી શિયાળ તે ક્યાં જઈને રેશે?”

“એસા? કીધર જાકે રેંગા? ઇરકે નીચુમે રેંગા!”

ક્યારીના ખુણામાંથી એવી વસમી ત્રાડ સંભળાણી, અમદીને મહારાજે એ ત્રાડ પાડનાર તરફ જોયું. ક્યારીના તમામ માણુમે એ અવાજ કરનારની ખુમારી દેખી સ્તબ્ધ થઈ ગયા અને ફરીનાર એ ધોળા, વાકડીયા ખંભે ઢળકતા વાળ વાળા, સરેદ દાદી મૂળા ભરાવવાળા, ધોળા પાંપણા ને નેણા નીચે તખકતી ઝીણી આખોવાળા, લીલા અંચળા ને ગળામાં પીળા પારાની માળાવાળા ફરી ત્રાડ દીધી કે “ઈરમે રેંગા! ચે મેરા અપ્પરકે નીચુમે રેંગા!”

એટલું કહેવાની સાથે જ એ કપીરે પોતાનું કાળું ખપ્પર કચારીમાં ઉધું વાળ્યું.

“ નખખોદ વધું ! ” મહારાજને ઉદ્દગાર નીકળ્યો, “ મુરાદશા એલીયાએ પ્રમાણુને આશરો દીધો ! ”

પલકમાં-લે-ચતૂર મહારાજને બાહ્ય પલટી નાળી. મુંબ-વર મુરાદશાનો કાંપ હેઠાં ગેસારવા મોંઠાશથી ખોલવા માંડ્યું કે “ ચરે હાં ! હાં ! હાં ! સાંઈ મોલા ! ગુસ્સો શમાવી દો બાવા ! દઃખ ધોખો ન લગાડો. હોય. એ તો યથા કરે. ”

“ મહારાજ ! ” મુરાદશાએ બોખા મ્હોંમાંથી દુઃખનો અવાજ કાઢ્યો, “ મને દઃખ કેમ ન લાગે ? જોગીદાસ જેવા સાખ કપીઆના કાઠીને ચોર લુંટારો બનાવી મેલ્યો એ તો ઠીક, પણ પણ ઉપર જતાં એને નામે આં કચારી કાવે તેમ બકે ? તારી કચારીની કીર્તિ ધૂળ મળે છે, રાજ સાંબ ? એમાં જોગીદાસને કાંઈ નાનપ નથી ચોંટતી. ”

“ સાંઈ મોલા ! તમારી વાત સાચી છે. ધીછરા પેટનાં મારાં માણસોએ મારું સારું દેખાડવા માટે જોગીદાસને નાનપ દેવામાં ભૂલ કરી છે. મારા દિલમાં એવું કાંઈ જ નથી. જોગી-દાસ મારા મનથી તો માઈનો પુત્ર છે. અને એનાં ગરાસ સાદુ એ અમને સંતાપે એમાં પણ કાંઈ ખોટું નથી સાંઈ ! આપનો ગુસ્સો શમાવો. ”

ઉધું વાળેલું ખપ્પર મુરાદશાએ ઉધું ઉપાડી લીધું. ઉપા-ડતાં જ નીચે એક ઘોડીના અખડાનું તાજેતાળું પગલું ને બીજું ઘોડીની તાજ કરેલી લાદનું પોચકું દેખાયું. કચારીમાં સહુએ એ નજરોનજર જોયું, ને મહારાજ વનેસંગ પોતાના મનમાં પામી ગયા કે મુરાદશાની જગ્યામાં હવે જોગીદાસને જખ્ખર આથ મળી ચૂકી ! પણ પછી ઉપાય રહ્યો નહોતો. કામઠીમાંથી તીર વહૂટી ગયું હતું.

લાવનગરમાં ગંગાજળીયા તળાવને આથમણે કાંઈ વડવાની જમીનના ખુણા પર આંજ પણ જે ‘જગ્યા’ પીર મુરાદશાના

તકીઆ તરીકે ઓળખાય છે, ત્યાં વારંવાર અસરી વેળાએ આવીને બહારવટીયો ઉતરતો, દિવસોના દિવસ સુધી રહેતો, ને છતાં દાઢને એની ખાતમી મળતી નહોતી.

૪

“ બાપુ ! ગઝબ થઈ ગયો. ”

નેગીદારો બહારવટે રઝગતાં રઝગતાં એક દિવસ મીતી-આળાના કુંભરામાં પોતાના બાપ હાથ ખુમાણને શોકના સમાચાર સાંભળીયા.

“ શું થયું બાપ નેગા ? ”

“ મહારાજને વજેસંગનો કુંવર દાદલા શુઝરી ગયા. ”

“ અરરર ! દાદલા નેવો દીકરો ઝડપાઈ ગયો ? શું થયું ? ઓચીંતાનો કાળ ક્યાંથી આવ્યો ? ”

“ ભાવનગરની શેરીએ શેરીએ ભમીને મેં કાનોકાન વાત સાંભળી કે શિહોરથી દશેરાને દિ' નાનવખા રાણીએ કુંવરને ભાવનગર દરિયો પૂજવા બોલાવ્યા, અને કુંવર દરિયો પૂજને પાછ વળ્યા ત્યારે નાનકળાએ મંત્રેલ અડદને દાણે વધાવીને કાંધક કામણુ કયુ'ં; પણ કાળા કોપનું કામણુ કયુ'ં ! કુંવરનું માયું ફાટવા માંડ્યું. શિહોર બેળા થયા ત્યાં તો જીલ ઝલાઈ ગઈ ને દમ નીકળી ગયો. ”

“ કોપ થયો. મહારાજને માથે આઘેડ અવસ્થાએ વીજળી પડ્યા નેવું થયું નેગા ? ”

“ વીજળી પડ્યાની તો શું વાત કરું બાપુ ! શિહોર ને ભાવનગરની શેરીએ શેરીએ છાતી ફાટી પડે એવા વિલાપ ને એવાં છાજ્યાં લેવાય છે. વસ્તીના ધરોધરમાં પત્તીસ વંરસનો જીવાન નેદો મરી ગયો હોય એવો કળેજાટ થાય છે. ”

“લોગા! બાપ! દાદલાની દેઠ પડે એનું સનાન તો આપણને ય આવ્યું કેવાય આપણે ના'વું જોવે”

સહુ બહારનગીયાએ ફાળીયા પહેરીને નદીમા માથાબોળ સ્નાન કયું પોતાના કાળ-શત્રુનો કુવર ગુન્જરે એનો સાચા દિલનો અફસોસ ગુન્જરો અને પત્રી જુનાન લોગીદાસે વાત ઉચ્ચારી

“બાપુ! એક વાત પૂછું?”

“ભયે બાપ!”

Valentine's Day

“આપણે મહારાજના મોઢા સુધી ખરેખર ન જઈ આવવું જોવે?”

હાલો ખુમાણ લગરીઝ હોઈ મનઝાવી પિયારે ચડી ગયા એને એકસામટા અનેક પિયારો આવ્યા મહારાજ વજેસગ, જેની સામે આપણે મોટો ખોપ જગાવ્યો છે, એની રૂબરૂ ખરખરે જવું? જેના માણસોને આપણે મોનની માફક વાહતા આવ્યા છીએ, એ આપણને છનતા મેરી દેશે? જે આપણને દાર મારવા હામરોની ફોલુ ફેરવે છે, એ આપણને ખરખરો કર્યા પત્રી પાછા આનવા દેશે? પણ મારો લોગો તો લોગી જોવો છે એને ખાનદાનીના મનસૂબા ઉપડે છે એનું મનલગન કરાય

“જયે ભલે પણ છનરાયા નથી જવું આપા! દરમાર ગઢમા દાખલ થયા પત્રી મહારાજની તો મને ભે જ નથી પણ જે પ્રથમથી જ જવું થાય, તો પત્રી ઝાટકાની જ મેળ થાય કેમકે પાસનાનો ન સમજી શકે કે આપણે લોડ કરવા આવ્યા છીએ”

“તારે બાપુ?”

“કુલાનો સહુ કાઠી દાવરો જય એની સાચે તું પણ માથે ફાળીયુ ઢાકીને ગૂંડા વાળી આવજો ખીજી તો શું થયું?”

કુવર દાદલાને ખરખરે કુલાના કાઠી કણખી ને કુલ તમામ ચિહોર ચાલ્યા તેમા બહારવગીરો લોગીદાસ ખુ ગયો માથા પર પહેડી દાક્યા પત્રી એ પાચનો

દાયમાં ડાણુ છે તે ઝોળખાવાની તો ધારતી નહોતી. દરબારગઢની ડેલી પાસે સહુ હારમાં બેસીને રોવા લાગ્યા. રીત પ્રમાણે મહારાજ વળેસંગ એક પછી એક તમામને માથે હાથ દઈ છાના રાખવા લાગ્યા. ચાલતાં ચાલતાં બગણર જોગીદાસની પાસે પહોંચ્યા માથે હાથ મૂકીને મહારાજને સાદ કર્યો, “ છાના રો’ જોગીદાસ ખુમાણુ ! તમે ય છાના રો.”

‘ જોગીદાસ ખુમાણુ ’ એટલું નામ પડતા તો શિહોરને માથે જાણે વજ્ર પડ્યું. હાંફળા ફાંફળા બનીને તમામ મહેમાનો આમ તેમ જોવા લાગ્યા સહુએ પોતાની તરવાર સંભાળી. અને આંહી બહારવટીયાએ પટેડી ખસેડીને પોતાનું પ્રતાપી મૂકો ખુલ્લું કર્યું. બહારવટીઓ એટલું જ જોલ્યો કે “ ભલો વરત્યો રાજ ! ”

“વરતું કેમ નહિ જોગીદાસ ખુમાણુ ! કાઠીઆવાડમાં તો તારું ગજું ક્યાં અન્નવ્યું છે ? પાચરો આદમી વચ્ચે તારા હાકોટા પરખાય, તો પછી તાગ વિવાપ શું ન વગ્નાય ? ”

બહારવટીયો ! બહારવટીયો ! બહારવટીયો ! એમ દાકાબાકા થવા લાગ્યા. કાઠીઓનો દગો ! દગો ! દગો ! એવા રીડીયા ઉઠ્યા. સહુને લાગું કે હમણાં જોગીદાસ મહારાજને મારી પાડશે. તલવારોની મૂકે હાથ ગયા ત્યાં તો મહારાજનો હાથ ઉઠ્યો થયો. મહારાજે સાદ દીધો કે “બસ કરો રાજપૂતો ! આજ જોગીદાસભાઈ બાજવા નથી આવ્યા, દાદલા ફાટી પડ્યો છે એને અફરોરો આવ્યા છે. મારા ગરાસમાં નહિ પણ મોરા દખ્ખમાં ભાગ લેવા આવ્યા છે.

મહારાજ ગળગળા થયા : જોગીદાસની આખોમાં પણ જળજળીયાં આવ્યાં. માણુસોએ અરધી ખેંચેલી તલવારો આન કરતા અગાઉ કદિ ન જોયેલું ને સાબળેલું એવું નજરે દીઠું. મહારાજ જોલ્યા “જોગીદાસ, બ્હીરો મા હો ! ”

“ બ્હીતો હોત તો આવત શા માટે રાજ ? ”

સહુ દાયરાની સાથે ખાઈ પી, મહારાજને રામરામ કેરી પાછા બેઠકે જોગીદાસ ચાલી નીકળ્યા બહારવટીયાને નજરે

जंघ लेवा तो अजर अपरंपार माणुसं हंसकथुं हतुं. अडार-
 वटीयाना अहेरा अहेरा जेणे इदि हीं नहोता तेणे तो भुमाणेने
 दैत्य ज कश्येवा हता. पणु ते टाणे वंस्तीअे जुवान जेगीदासनुं
 नतिस्वरूप आंणे -अरी अरीने पी वीधुं. आवो तपसी
 पुंश्य निदोय अक्षुपीअेनां मार्या वादी वादीने सांतीडे टींगाउते
 हसे, ने धउनां धींसरां करीने हांदांने गाम लणुी हांकी मेकी
 राअथनी सोना सरणी सीम उलगड वेरान करी मेवतो हसे,
 अे वात धडीअर तो न मनाय तेची बागी.

अेटकी गटाटोप मेदनी वअ्ये धरने डाधनी पणु सामे
 नजर कयां विना अडारवटीयो आहयो गयो. जुवान जेगीदासनी
 आंणेने जणुे दुनिमा करतां पाताणनी अंदर वधु नजर
 पडती होय तेम अे तो अेकध्यानी योगीनी माधक नीअे ज
 आंणे नेांधीने यालतो हतो.

“પણ નથી માને દીકરા જ્ઞાશે તૈ ?

“તો તેની ચિંતા શી ? આપના દીકરાથી વધુ શું શું ?

“ભાગ નહિ પડે ?”

“પણ ભાઈયું આપણે પડખે મદદમાં ચે ઉભા રહેશે ને ? જાડા જશુ જશુ તો આરવહું જેસ્થી ખેડાશે.”

પંચાણું વર્ષની ઉમ્મર છતાં હાદા ખુમાણની વજ્ર જેવી કાયા છે : બખ્તર, ટોપ, બાલો, હાલ ને તલવાર, તમામ હથી-આર પડીવારના ભાર સોતા આપુ ઠેકઠેક મારીને આવળા ઘોડા ઉપર ચડી ખેસે છે. સામું પાગડું જાલવાની જરૂર રહેતી નથી. એવા પોતાના આપુનું લખ કરીને જેગીદાસે પિતાના સુખનો માર્ગ કાઢ્યો.

સાત વર્ષ વીત્યાં. જેબલીયાણી માના ખોળામાં બે સાવઝ સરખા દીકરા રમે છે: એકનું નામ હીપો ને બીજાનું નામ જસો.

પણ આ ગુલતાનમાં હાદા ખુમાણને હવે એન પડતું નથી. રોજરોજ દીકરાઓની તગડા તગડા સાંભળીને આપનું દિલ ઉકળે છે. ઘરમાંથી અંતર ઉડી જાય છે.

“દરબાર !” જુવાન જેબલીયાણી પોતાની જાત વિચારી ગઇ. અને ખરા ટાણાનાં વેણુ બોલી કે “દરબાર ! હવે બસ હવે આ દુનિયાને કડવી કરી નાખો ! ભાણુ જેગીદાસ જેવા દીકરા આરવટે પાટકી ગિરમાં પાણાનાં ઓશીકાં કરે છે, એ વેળાએ તમને આંહી - હીડાળા ખાટે હીચકવું ન ધટે.”

“સાચી વાત, કાઠીઆણી ! રંગ છે તને !” પોતાની જુવાન જીને એવા ધન્યવાદ દઇને આપા હાદાએ હથીઆર લીધાં. ઘરનું સુખ છોડીને દસ વરસ સુધી બહારવહું ખેડ્યું. એ દિસાએ એની અવસ્થા એક સો ને આર વરસની થઇ. પછી તો શુક્રાપો વરતાવા લાગ્યો. જેગીદાસે આગ્રહ કરીને આપુને ઘઘગળે વિસામો લેવા મોકલી દીધા.

પરનારી ચેખી નહિ, મીઠે માણુરા!
શીંગી રખ્ય ચળીયા, ભુવણુ જોગીદાસીઆ!

[હે જીવાન જોગીદાસ! શુંગી જાણિ જ્ઞેવા મહા વપસ્વીઓ પશુ
પસ્ત્રીમાં લપટી પડયા, પરંતુ હે માણુ! તેં તો પસાયી એ મર
મીઠ સુદાયે નથી માંડી.]

+++

એ જણ્યા વાતો કરે છે :

“લાઇ, આનું કારણ શું છે?”

“શેનું લાઇ?”

“જોગીદાસ ખુમાલુ જ્યાં જ્યાં દાયરામાં એસે ત્યાં ત્યાં
ની બજાર તરફ પારેઠ દબને જ કેમ એસે છે? અને માં
રાનંદુ ક્રેમ જોઢી રાખે છે?”

“લાઇ, રામને તે દિ' સીતાજની ગોત્ર કરતાં કરત
માર્ગેથી માતાજનાં ધરાણાં લૂગડાં હાથ આવ્યાં, તે પડ
લખમણજને ઇ દેખાડીને કાનાં છે એમ પૂછેલું. તે દાઠ
લખમણ જતિએ શીયો જવાબ દીધોતો, ખબર છે?”

“હા, હા, ! કહ્યુંતું કે મહારાજ, આ હાથનાં કંકણુ, કાનન
ડુંડળાં, કે ગળાના હાર તો કાના હશે તેની મને કાંઈ ગતાગર
થી. કેમકે મેં કાંઈ દિ માતાજના અર્ગ ઉપર નજર કરી નથી
કયુ આ પગના ઝાંઝરને તો હું જોખખી ચકુંછું, રાજ સરજ
કેએ હું માતાજના પયુમાં પડતો ત્યારે ઝાંઝર તો માર
જરે પડતુંતું!”

“ત્યારે આજ જોગીદાસ પશુ એજ લખમણ જતિને
અવતારી પુરૂષ જલમ્યો છે બાપ ! એને બજાર સંસુખ નજ
ખખી ન પાલવે. એમાં હમણાં હમણાં એ અનુભવ એવ
મજ્યા કે આ દુનિયાની માયાથી એ તપસી એની ગયો છે.”

“શીયા અનુભવ?”

“ એક દિ' જોગીવસ જુનીના વીડમાં આટો લખને બાબરીયાધાર આવતા'તા હું પણ બેજો હતો. બેય ઘોડેસવાર ચઢને આવતા'તા. આવતાં આવતાં જેમ અમે નવલખાના નેરણમાં ઘોડીઓ ઉતારી, તેમ તો મરુજના પરચંગી તેજે હીરા મોતીએ મની દીઘેલા હોય એવા ઝગારા મારતા એ પાણીના પ્રવાહમાં પીંડી પીડી સુધી પગ જોળીને એક જુવાનડીને ઉભેલી દીઠી. અદારક વરસની હશે. પણ શી વાત કર એના સ્વરૂપની ? હમણાં બજે જોગીને પાણીના વહેનમાં વહું જશો ! સામે નજર નોંધીએ તો નક્કી પાપે ભરાઈએ એવું રૂપ. પણ બાપુને તો એ વાનવું કાંઈ એસાણું ન મળે ! નેરાની બેખડયું અને જીવતી અચ્ચી, બેય બાપુને તો એકસરખાં. બાપુએ ઘોડી પાણીમાં નાખી. એમાં પડખે ચડીને એલી જુવાનડીએ જખ ! દેતી ઘોડીની વાઘ ઝાલી ઘોડીએ અચ્ચીને મોઢાની ઝાંટ તો ધણી યે દીધી, નેરાવર આદમીવું યે કાંડું છૂટી જાય એવા જોરથી સાંકળ ઉલાળી : પણ ઇ જુવાનડી તો જોજો જોવી ચોંટી જ પડી. બાપુ જોઈ રથા. બાપુની તો અચરજનો પાર જ ન રહ્યો. હાં ! હાં ! હાં ! અરે બાઈ ! એત ! આપ ! મેલ્ય, મેલ્ય, મેલી દે ! નીકર ઘોડી વગાડી દેશે. ” એમ બાપુ વિનવવા માંડ્યા.

“ નહિ મેલું ! આજ તો નહિ મેલું, દરબાર ! ”

“ અરે પણ શું કામ છે તારે ? કાંઈ પાપીઆ તારી વાંસે પડ્યા છે ? તારે ધણી સંતાપે છે ? શું છે ? છેટે રહીને વાત કર. હું તારું દુઃખ ટાળ્યા-મોર આંહીથી ડગલું યે નહિ ભરું. તું બ્હી માઁ ઘોડીને મેલી દે. અને ઝટ તારી વાત કહી દે. ”

“ વાઘ તો આજ નહિ છોડુ દરબાર ! ધણી દિ'થી ગાતતી'તી. ”

“ પણ તું છે કોણ ? ”

“ હું સુનારની દીકરી છું : કુંવારી છું. ”

“ કેમ કુંવારી છે બાપ ? પરણાવવાના પૈસા શું તારા પાગે નથી ? તો હું આપું. તું ય મારી કમરીઆઈ- ”

“લોગીદાસ ખુમાણ ! બોલો મા. મારી આશા લાંગ્રો મા. હું તમારા શુભચિન્તને માથે ઝોળધોળ થઈ જવા, મારી જાત્ય ભાત્ય પણ મેલી દેવા પાટકું છું. આમ જુવો લોગીદાસ, આ માયાના મોવાળા કોરા રાખવાનું નીમ લઈને ભાગું છું. આજ તું મર્યે-”

“અરે મેથ્ય મેથ્ય મળવા વાળા ! તું તો મારી દીકરી કમરી કેવા !”

એટલું બોલી, પોતાના ભાલાની બૂડી એ જોળનભરી સુતા-રૂલુના હાથ ઉપર મારી, ઘોડીની વાધ ડેંચી, જેમ કોઈ પ્રેત વંજળવા આવતું હોય ને માણસ ભાગી નીકળે એમ લોગીદાસ બાપુએ ઘોડી દોટાવી મેલી. પાછું વાળા ન જોયું. ને સાંજરે ખેરખાના પારા પડતા મેવતા મેલતા સુરજનો જાપ કરતાંતા, ત્યારે બેળો હોઠ કૂકાવીને બોલતા જતાંતા કે “હે બાપ ! મારું રૂપ આવકું બધું કુકું હશે એ મેં નોતું જાણ્યું. મારું મોઢું તરવારથી કાપીને કદરપું કરવાની તો છાતી નથી હાલતી. પણ આજની તારી સાથે નીમ લઉં છું કે કોઈ પરવારીની સામે અમથી અમથી મે મીટ નહિ માંડું. અને માકું તે દિ' મારું ધનોત પનોત નીકળી જાવે !”

અને બીજી વાત તો એથી મે વસંમી બની ગઈ છે. પરવારી, સામે નજર ન માંડવાનું નીમ એક દિ આચીતું ટૂંકી પડ્યું. ગામને પાદર નદીકાંઠે આજ વીરડા કરીને એક દિ' સાંજટાણે પનીઆરીયું પાણી ભરતી હતી. રૂપાળા ત્રાંબાણુ હાંડા ઉટકાઈને ચડ્યકાટ કરતા હતા. આજરતા વીરડા, ઉટકેલાં બેડાં, મોતીની ધટોળીયું, નમણાં મોઢાંવાળા ગામની જોન્યુ દીકરીયું, ને એ સહુને માથે જ્યોતો પ્રગટાવતો સરજ મયારાજ : એ રીયાળો દેખાવ બાપુ મ જોવા લાગ્યા. એટલા નીમનું એસાણુ ચૂકાઈ ગયું. પોતાને ધરેથી આઈ અને દીકરીઓ બધાં આવે નદીકાંઠે બેસીને કિલોળ કરનાં હોય, એવી ઉમેદ થઈ આવી. પણ એ તો બચાડાં ચોર બનીને પાટકતાંતાં.

ઘેરે આવીને જોગીદાસને યાદ ચડ્યું કે નીમ ભંગાણું છે-
રતે કોઈને ખગર ન પડે તેમ એણે જે ય આંખોમાં મરચાંના
બુકાવું ભરણું ભર્યું. પાટા બાંધીને પોઢી ગયા. પ્રભાતે ઉઠ્યા
ત્યાં તો આખો પુલીને દહા થયેલી. આંખના રતન કયાંય વરતાતાં
પણુ નહોતા લાઘ્યો પૂછવા લાગ્યા કે “અરે ! અરે ! જોગી-
દાસ ! આ શો કોપ થયો ?

“કાંઈ નહિ જા ! છ તો આંખ્યુંમા થોડુક વકારવું જેર રડી
ગયુંતું, તે નીતારી નાખ્યું !”

આવો નીમાધારી પુરુષ, લગરીકે ચુક ન થાય તે માટે
ખગર સામે કે રસ્તા સામે પારોઠ દબને ઘેરો છે લાઘ !

નાંદુડી ગાળીમાં આ પ્રમાણે જે માણસો વાતો કરી રહ્યા
છે. વીરડીથી ગેલા ખુમાણનો દીકરો, સરસઈથી ભાણ ખુમાણ-
આંખરડીથી જોગીદાસ ખુમાણ, એમ હાદા ખુમાણના દીકરા
આજ બહારવટું ખેડતા ખેડતા થોડોક વિસામો લેવા માટે
જોગા મળીને નાંદુડી ગાળીએ હૂતાશણી રમે છે. કાપલોને ટોકે
કાંઈ આખેરણું ગાજતું હોય તેમ શરણાઈઓના ગહેકાટા થાય
છે. બરાબર તે સમયે એક અસવારે આવીને નસ્તેજટ મ્હોંયે
સંભાચાર દીધા કે “બાપુ હાદો ખુમાણ ધૂંવરાજે દેવ થયા.”

“હેં ! આ શું કહેવાય ? બાપુને તો નખમાં ય
રોગ તોતો ને ?”

“બાપુને ભાવનગરની ફેજે માર્યા ”

“ફગાથી ? ભાગતા ભાગતા ? કે સામી છાતીએ ધીગાણે
રમતા રમતા ?”

“ધીગાણે રમતા ”

“કેવી રીતે ?”

“ફેજે ધૂંવરાજાની સીમ ઘેરી લીધી. બાપુથી ભાગી
નીકળાય તેવું તો રહ્યું નહોતું. એના મનથી તો ધણીય એવી
ગણુનસી હતી કે છવતો ઝવાઈ બાઉ. અને ફેજજેતે પણ બાપુને
મારવાનો મનસૂજો નહોતો, છવતા જ પકડી લેવાનો હુકમ

हते। पशु आपल्या भूपता यारणे आपुने लारे पडकार्या वाडीये आपु हथीआर छोडीने दाखडडी पहेरी लेना लक्ष्याच गया ते वपते भूपते आपुने निरदाव्या डे

सो हेरी शिहोर तथी लीधेल भूमे लान
(हवे) दादल हां हथीआर मेले आलजुराडत

[हे आषा भुमाष्टना पुत्र दादा भुमाष्ट । सो सो वार तो तुं शिहोर हपर टाडकेस टा, अने आन आही अतगीयाण तु तारा हथीआर मेळीने शत्रुओने कपणे नधरा ?]

आना आना गिरद हधने आपुना इ राजा जेरां कर्षा अने आपु ओकसो वार वग्यनी अरथाये ओक जुमाननी नेम नगी उर्या जेणे दाडव उरी हे " भूपता ! शेजने हवे साद कर जट " भूपते साद कर्षा डे " जे लाछ डेजवाणाओ ! आ रळो तमारो आप ! आवो जानी जे " रोजने आगणी श्रीधाडी आपु अताव्या अने जे जे पडे आपु धीगाणे यडी नधडीने उमणवा मड्या सामी छतीये लडीने पुवधारे उतर्या

" अस तारे ! " जेगीदास जेनी उर्या, " पूरे गदपणे आपणो आप *पुवधारे उतरि गया, जे पातना ते काछ सोग होता हरो ? जेना तो उजवळा कराय भाटे हवे तो मोकणे जने आह आह शर्याधु जेउथेथी वगजवो ! "

" आपा ! " कामीआये ह्यु, " आपुनु मायु कापीने शेज लावनगर लछ गछ "

जेगीदासना आषा शरीर पर समसमाटी याही गछ आप जेवा आपना मदाभूजा माथाना सुरा दाव साभणतां न जेनेा कोडे सणगी उठयो पशु नाडिमतनु वयन काडवानो जे वपत नहोतो नानेरा लाछजोनी धीरज भुटवानी धारती हती जे कारखुथी पोते मननी वेदना मनमा शमावीने ह्यु ' हरो आप ! लावनगरनी आषी ह्यारी आपु अचते तो आपुनु मोडुं ही रीते जेछ शकत ? जे हवे जे भेजने निरभी निरभीने जेता "

* पुवधारे उतर्या तशवारनी धारे भया

૭

આજે વજ્રેસંગ મહારાજના રાજનગરમાં હાલ ખુમાણના મોતની વડી વધામણી આવી છે. મહારાજના અંતરનો ઉત્સાસ ક્યાંયે માતો નથી. પોતાનો બાપ મરાવાથી બહારવટીઓ જોગીદાસ હવે બધી આશા ગુમાવીને મારે શરણે આવી ઉભો રહેશે, એવી આશાની વાદળી સામે મીટ માંડીને મહારાજનું દિવ આપાદ મહિનાના મોરલાની માફક થનગનવા લાગ્યું છે. આજે હાલ ખુમાણને મારનાર સરખધીઓને પહેરામણી કરવા માટે હેકાહક ક્યારી લરાણી છે. સાચા વચ્ચોના સરખાવ, બેટ દેવા માટેની તકવારો અને સાકરના રૂપેરી ખુમચા મહારાજની ગાદી સન્મુખ પ્રભાતને પહેરે ઝગારા મારે છે.

તે વખતે ક્યારીમાં એક એવો આદમી બેડો હતો કે જેને આ રંગરાગમાં લાગ લેનાં બોંકામણનો પાર નથી રહ્યો. એ કાંકચ ગામનો ગલદેરો મેરામ - ખુમાણ હતો. પોતે આજ અચાનક મહારાજને મળવા આવ્યો છે અને એ પોતાના જ કુટુંબી હાલ ખુમાણના મોતના ઉત્સવમાં ન છૂટકે સપકાઈ ગયો છે. પણ એને ક્યાંયે સુખચેન નથી. પોતે એકલો છે. તવવારે પહોચે તેમ નથી. પણ તકથી આખી મિજલસને ધુળ મેળવવાનું એણે નક્કી કર્યું છે. કટોકટીની ઘડી આવી પહોચી છે.

“લાવો હવે પહેરામણી !” મહારાજે હાકલ કરી. ખૂમચા માથેથી રૂંમલ ઉપડ્યા. ચારણોએ દુહા લલકાર્યા ત્યાં તો મર્માળી, ઠાવકી વાણીમાં મેરામણ ખુમાણનો અવાજ નીકળ્યો કે

“વાહ ! વાહ ! વાહ રે ભણે કાઠી તાળાં લાગ્ય ! ભારી ઉજળાં ભાગ્ય !”

“કેમ મેરામ ખુમાણ ? કેનાં ભાગ્ય ?”

“બીજા કેનાં બાપ ? હાલ ખુમાણનાં !”

“કેમ ?”

“કુમ શું ? એક સો ને આર વરસની અવસ્થા : હાથે કંપવા : પગે સોજા : આંખે ઝાંખપ : કાપાનો મકોડે મંકોડો કથળી ગયેલો : એવી દંશામાં જે અચ્ચાડો ભાવનગરની કેદમાં છવતો આવ્યો હોત તો કેવા ધુરા હાલ થઈ જાત ? પાંચે દીકરાને બહારવટાં મેલ્યા હઈ, મહોંમાં તરણાં લઈ, પગ ઢંસડતા ઢંસડતા આફરગ આપની સંભાળ લેવા સાદુ થઈને મહારાજને સરણે આવવું પડ્યું. નીકર મલક વાતું કરત કે આપ બંદી-ખાને સડે છે ને દીકરા તો બહાર મોજી માણે છે ! પલુ હવે ઇ માયલું કાંઈ રહ્યું ? હવે તો નિરાંતે ઇ પાંચે જણા ભાવનગરનાં અદારસે ઉદ્ધર કરશે. માટે સાકર તો આજ હોય એના દીકરા. કે સાવજ પાંચેથી મોકળા થયા !”

આખી કચારી સાંભળે તે રીતે આ શબ્દો બોલાયા.

“સાકર પહેરામણીના થાળ પાછા લઈ જાવ !”

એટલું કહીને મહારાજને ઝટપટ કચારી વિસંજન કરી નાખી. અને પોતે તે જ ઘડીએ હાદા ખુમાણુના શોક અદલ માથે ઘોળું ફાળીયું બાંધી લીધું.

હાકાર વળેસંગે અગડેલી બાજી સુધારી રહ્યા છે :

“મેરામ ખુમાણુ, હવે શું કરે ? હાદા ખુમાણુને મારીને તો મેં મોટી ખોટય ખાધી.”

“ભણું મારાજ ! માથેથી ગાળા ઉતારવી હોય તો જાવ કુંડલા : હાદા ખુમાણુનું કારજ કરો. અને ભાણુને જોગીદાસને તેડા-રીતે હસુંબા પી લ્યો.”

હાકાર વળેસંગે કુંડલે જઈને પોતાના શત્રુનું કારજ આદ્યુ. ત્રણે પરજમાં મેલ્યા લખ્યા. ભાણુ જોગીદાસને તેડી લાવવા માટે મેરામ ખુમાણુને મોકલ્યા.

નક્કી કરેલે દિવસે ખેચ બંદારવટીયા ભાઈએ કુંગરમાંથી કેતરીને કુંડલે આવે છે. રસ્તે જોગીદાસ શીખામણુ હઈ રહ્યો કે કે “ભાણુ ! આપ તું આકળો થાતો નહિ. તારી તીખી પ્રકૃતિને જરા વશ રાખજો ભાઈ !”

જોડવાના દરબારગઢમાં આવ્યા, ત્યાં દાયરો ઉભો થઈ ગયો. જોગીદાસે પૂછ્યું “ક્યાં છે મહારાજ ?”

“મારાજ તો નદીએ સરાવે છે.”

“મારાજ પોતે સરાવવા ગયા છે ?”

“હા આપા !”

બન્ને જણાએ ઘોડાં નદીના આરા તરફ લીધાં. કઠિ આવતાં તો આથેથી ઠાકોર વજ્રેસંગને દેખ્યા. મૂછો પડાવીને મહારાજ રામઘાટ ઉપર સરાવે છે.

“જો ભાણુ !, જોઈ લે આપ ! આપ તો તારો ને મારો મૂર્ચો, અને મૂધું જોડાવી છે ભાવનગરના ઠાકોરે : આપણા દુશ્મને ! આમ જો ખાનદાની ! તું કે હું મૂછયું પડાવી શકીએ એમ છે ?”

[કાઠીએ કઠિ પશુ મૂછો પડાવતા નથી. રજપૂતો પડાવે છે.]

ત્યાં તો ઠાકોરને સમાચાર પહોંચ્યા. ઉચું જોયું. બન્ને બહારવટીયા સામે નજર કરીને ઠાકોરે મ્હોં મલકાવ્યું. જાણે મોટેરો ભાઈ હોય, એટલું હેન પાથરી દીધું.

“ઉઠો ! ઉઠો મહારાજ ! હવે આપીતું મને સરાવવા સો-તમે તો અવધિ કરી.”

“આપાં ભાઈ !” મહારાજ જોડ્યા, “હાલો ખુમાણુ તમારા આપુ, તેમ મારા યે આપુ હું મોટેરો દીકરો, તમે કોઈ ધરે નહિ, એટલે હું સરાવું એમાં શું ? મોટેરાને એટલો હજી તો રેવા સો આપ !”

“ભલે મહારાજ !” જોગીદાસનું ગળું રૂંધાઈ ગયું.

સરાવણું પૂરું થયે સહુ ગામમા આવવા ઘોડે ચડ્યા. બરાબર ઝાંપે આવીને જોગીદાસે ઘોડી સામા કાંઠા માથે વાળી. અને ઠાકોરને કહ્યું “રામ રામ મહારાજ !”

“આપા ભાઈ ! આ તરફ દરબારગઢમાં”

“માફ રાખો આપા ! હું સાવરમાં ઉતારો કરીશ.”

“ અરે પણ—”

મેરામ ખુમાણ બોલી ઉઠ્યા, “મહારાજ ! ન સમજાવું ? જોગીદાસે કુંડવાતુ પાણી હરામ કર્યું છે એટલે એણે ઘોડી તારની.”

“ તો આપણું મુકામ પણ સાવરમાં નાખો.”

હાકોરનો હુકમ થયો. હારજની બધી તૈયારી કુંડવામાથી સામા પાદરમા લઈ જવામાં આવી

લવલવા ઠાકીઓનું હારજ તે દિવસોમાં ઘઉંનાં ભરડકાનું થતું. તેને બદલે હાલ ખુમાણના હારજમા હાકોરે સાટા જલેખી ને મોહનથાળ દીધાં ત્રણે પરજોના સેકડો પરોણા મ્હોમાં આગળી નાખી ગયા.

ઉવળ કાક્યનો મેરામ ખુમાણ હાકોરની કરામત ઓળખતો હતો. એણે મનમાં ને મનમા કહ્યું “ વાહ હાકોર ! રૂપાની ચાગી ને સોનાની પાળી ! કલેજ નીરે, તો ય મીઠી લાગે ! ”

“બોલાવો ભાણ જોગીદાસને કમુઓ પીવા આજ બારવટું પાર પાડીએ ”

બન્ને ભાઈઓ હાજર થયાં હાકોરે વાત ચલાવી :

“ જુઓ આપાભાઈ ! બાપુ આવા ખુમાણના વખતના વહીવટના ચોપડા તપાસો - દરેક ભાઈને ત્રીસ ત્રીસ હજાર મળના. એથી વધુ તો તમે ન માગો ને ! ”

“ ના. ”

“ ત્યારે છ ગામ ઉપાડી લ્યો. આપા ! તમે જ નામ પાડો.”

“ પહેલું કુંડવા ! ”

કુંડવાનું નામ પડનાં જ મહારાજનું મહેાં ઉતરી ગયું. મહારાજને માથું કૂચાવ્યું

“ આપા ! કુંડવા તો નરિ કુંડવા લેવામાં પ્રજારને ભાગી દાખડો કરવો પડ્યો છે. તોપણાનું કૈં પ્રજાવાથી દરમજી.”

નેસડીના મૂળા પટેલના ચાળીસ ઢાંઢા તૂટી ગયા, તેના બધવામાં એને જૂનું સાવર દેવું પડ્યું. માટે કુંડલાના સિવાય બીજું કંઈક પડે એ ગામ માગી લ્યો. ”

“ પહેલા કુંડલા; પછી બીજું અપે. કુંડલા મજ નાવલીનું પાણી ન અપે. ”

“ આપા ! છ નહિ—સાત માગો. આઠ માગો. પણ કુંડલાની વાત પડતી મેલો. ”

“ મહારાજ છ ને બંદલે લલે પાંચ આપે. પણ કુંડલા તો પહેલા. ”

“ એ ન બને આપા ! ”

“ તો રામરામ ઠાકોર ! ”

ભાણુ ભેગી ઘસે ચડી નીકળ્યા ભાણુની રામરામ અવળી થઈ ગઈ હતી. મરું કે મારું ! મરું કે મારું ! એમ એને થતું હતું. નાવલીની બજારમાં નીકળતાં જ ભાણુ ખુમાણે સરખાંધી સિપાહીઓના ઉપર જાટકા ચોડવા માંડ્યા. દોડીને ભેગીઘસે ભાષને કાપી લીધો : “ હાં ! હાં ભાણુ ! સામી તેગ ખેચે તેને જ મરાય. બાપડા નિર્દોષને માથે આ તુ શું કરી રહ્યો છો ? ”

ગોખમાં ઉભેલા ઠાકોર ભાણુની આ અકોણાઈ જોતા હતા. એણે ત્યાંથી હાકલ કરી : “ ખબરદાર ! બહારવટીઓને કોઈ આજ સામે ધા ન કરજો. લલે આપણું સો ખૂન થઈ ગય. ”

“ જોશું ભાણુ ! આ ઠાકોર વજેસંગ ! ”

બહારવટીયા ચાલી નીકળ્યા.

કારજના પ્રસંગ વિષે બીજી વાત આમ બોલાય છે :

- જેતપુર શહેરથી દરબાર મુજુવાળાને તેડાવવામાં આવ્યા. ત્રણે પરજની કાકયમાં મુજુવાળાનો મોબો ઉચેરા ગણાતો. એનું વેલુ ઝટ દધને કોઠથી લોપાતું નથી. એજન્સી સરકારની પાસે પણ સહુ કાકીઓની ઠાક દધને ઉભો રહેનાર મુજુવાળો હતો. એને બોલાવીને કળાગ્યાજ મહા-

રાજે કહ્યું “કુળુભાઈ, હાલ યુમાલ જેવો કાઠી પડ્યો એની તો આંખા મલકને જોટ્ય કહેવાય. જીવતે એ મારે દુશ્મન હતો. પણ મુવા પછી તો મારો ભાઈ લેખુ છું. મારે ભાવનગરને ખર્ચે મારે કુડલા મુકામે એનું કારજ કરવું છે તમારું કામ તો જોટલા સારું પડ્યું છે કે કારજમાં તમે ભાણ જોગીદાસને જોલાંવી લાવો. મારા હાથનો કમુજો લઈને પછી ભલે તુરત એ ચડી નીકળે. પણ એના બાંપને માર્યા પછી હું એને અંજળી ભરી કમુજો ન લેવરાવુ ત્યાં સુધી મારા જીવને કંપ નથી. વેર તો કોને ખંખર છે ક્યાં સુધી હાલશે !”

કહેવાય છે કે ઠાકોરના પેટમાં દગો હતો. બહારવટીઆ જોને કાઠી લેવાની પેરવી હતી. પણ કમુજા લેવાઈ રહ્યા. સહુ સહુને ઉતારે ગયા, રાત પડી, જોટલે મૂળવાળાએ સનસ કરીને બહારવટીયાને ચેતાવ્યા “હં...ભાણ જોગીદાંસ ! હવે ચડી નીકળો ઝટપટ.”

“અરે ! પણ મહારાજ વાળુમાં વાટ જશે.”

“તો પછી ઝાટકાનાં વાળુ સમજવાં જોગીદાંસ !”

આંહી બહારવટીયા ચડી ગયા, ને ત્યાં મહારાજને ખંખર પડ્યા.

રાજે ચકેલા ઠાકોરે રાજકોટ પોલીટીકલ એજન્ટને ખંખર દીધા કે “બહારવટીયાને પકડી લેવાની મારી પેરવીને જોતપૂર મૂળવાળાએ અને જસદણના શેલા ખાચરે ધુળ મેળવી દીધી છે. બહારવટીયાને નસાયા છે.”

આ ઉપરથી એજન્ટની સરકારે જોતપૂર અને જસદણ ઉપર સરકારી થાણાં ખોસારી દીધાં.

બાપુનું ગામતરું થઇ ગયું. મોટેરા ભાઇ ગેલો ખુમાણ પણ શુભરી ગયા છે. એટલે સહુ ભાઇઓમાં મોટા નેગીદાસને માથે ગલદેરાઇ આપી. એંશી ઘોડે નેગીદાસ ધુમી રહેલ છે. મહુવાથી જાકાબાદ સુધીનો દરિયા-કિનારો પણ એ ઘોડાંના ડાબલા નીચે ધણેણાટી દેવા લાગ્યો છે. બંદરે બંદરે ભાવતુગર રાજનો વેપાર અંધ કરાવી દીધો છે.

મારગ જે મુંબઇ તણે જળખેડાં ન જાય
: શેલે સમદર માંચ જહાજ નેગીદાસનાં.

[મુંબઇ નગરને જળમાર્ગે જહાજો જઈ-રાકતાં નથી. કેમકે નેગીદાસનાં બહાણ એની ચોખી કરતાં સમુદ્રમાં તરી રહ્યાં છે.]

એવે એક દિવસ નેગીદાસ પરતેજ ગામ માથે ત્રાટક્યા. પરતેજની બજાર લૂંટીને નાસ્તી છૂટ્યા, અને ઠાકોર વળેસંગ નજીકમાં શિહોર ગામે જ હતા ત્યાં એને ખબર પડી. ઠાકોરને અગે કાળી આળાં ઉપડી ગઇ.

“ આજ તો કાં હું નહિ, ને કાં નેગીદાસ નહિ. ” એવા શોભાંદ લઇને ઠાકોર ઉભા થયા. હાથીએ આપ્યા, સૈન્ય લઇને નેગીદાસને સગડે આપ્યા. ચારે દિશાએથી ઠાકોરની ફેજ બહારવટીયાના કેડા રૂધવા લાગી. અને આજ તો લાંબ વાતે પણ નેગીદાસ હેમખેમે નહિ નીકળવા પામે એવી હાક આપ્યા પ્રાંતમાં વાંગી ઉઠી. મુંબઇએ જ નેગીદાસ જે દિશામાં જાય છે તે દિશામાં પોતાના કાળદૂત ઉભેલા હોવાના સમાચાર સાંભળી પાછો વળે છે. ક્યાં જવું તે કાંઈ સંજવું નથી. અને પાછળ ઠાકોરની સવારીની ડમરીઓ આસમાનને ધૂધજો બનાવતી આવે છે.

એવી હાલતમાં જોગીદાસ ભંડારીયા ગામને પાદર નીકળ્યા. જોગાન જોગે પાદરમાં જ એક પુરુષ ઉભો છે. ઘોડો પાદરમાં ઉતરતાંની વાર જ ખેચ જણાએ અન્યોન્યને ઝોળખી લીધા.

“ ભીમ, પાંચાળીઆ રામરામ ! ”

“ આહિહોહો ! મારો આપ ! જોગીદાસ ખુમાણ ! .. અટલુ કહી, ખે હાથનાં વારણાં લઈને ભીમ પાંચાળીઆ નામન ચારણે બહારવટીયાને બિરદાવ્યો -

કુકે ટોપી ફેરવે, વાદી છાંડે વાદ

નાવે કંડીએ નાગ જાંઝડ જોગીદાસીયો !

[હે જોગીદાસ, વજ્રેસંગ જેવો વાદી મોરલી બનવીને ખીબ ધણા ધણા રામ રૂપી સર્પોને પોતાના કરંડીમાંમાં પકડી પાડે છે. પરંતુ એક તું ફણીધર જ એની મોરલીના નાદ પર ન મોહાયો. તેં તો કુકાટા મારીને એ વાદીની ટોપી જ ઉડાડી નાખી.]

“ ભીમ પાંચાળીઆ ! આજ એ કુહો ખોટો પડે તેમ છે. આજ તમારો જાંઝડ જોગીદાસીઓ કરડીએ પકડાઈ જાય તેમ છે. માટે રામ રામ ! રોકાઈએ એમ રહ્યું નથી. ”

દોટ કાઢીને ભીમ પાંચાળીઆએ જોગીદાસની ઘોડીની વાઘ જાલી લીધી. અને બોલ્યો “ એમ તે ક્યાં જઈશ આપ ? તો ભંડારીયાને પાદર નીકળવું નોતું. રાટલા ખાધા વિના જઈશ તો તો ચારણને મરવું જ પડશે ને ? ”

“ હાં હાં, ભીમ પાંચાળીઆ, મેલી ઘા. આજ તો ઉલટું રાટલા ખવરાવ્યે તમારે મરવું પડશે. ”

“ પણ શું છે એવકુ બધું ? ”

“ વાંસે ઠાકોર વજ્રેસંગજી છે. ને ચોગરદમ અમારી દશ્યું રૂધાઈ ગઈ છે. હમણાં ભેટયા સમજો. ”

“ હવે ભેટયાં ભેટયાં મહારાજે ! જોગીદાસ શીરામણ કરીને નીકળી ન જાય ત્યાં સુધી ઠાકોર વજ્રેસંગે ભંડારીઆને સીમાડે

ઉભા થઈ રહેવું પડે, મારા બાપ ! મુંઝાઓછો શીદ ? ઉતરો ઘોડેથી. ખાધા વિના હાલવા ન દઉં.”

નેગીદાસ અચકાય છે.

“અરે બાપ ! કહું છું કે તારું રૂંવાડું ય ખાંડું ન થાવા દઉં. એલા ઝટ આપણે ઓરડે બગર ઘોડે ઉભાં ઉભાં રોટલા સાકા તૈયાર થઈ જાય, ને ભેસુ દોવાઈ જાય. ત્યાં હું હમણાં મહારાજને સીમાડે રોકીને આવું છું.”

જમવાની વરંધી આપીને ચારણ ભંડારીઆને સીમાડે ઠાકોર વળેસંગેજની સામે ચાલ્યો. હાથીની રૂપેરી અંબાડી ઉપર રૂં સ્વરૂપે ખેડેલ મહારાજને છેટેથી વારણાં ધ્રમને ગિરદાવ્યા કે

કડકે જમીણું પીઠ, વેમંડ પડ ઘડકે વળ !

નાણ્યું છલક નૂત્રીઠ, ધૂળાકે પેરંભના ધણી !

“ખમા ગંગાજળીયાં ગોહેલને ! બાપ અટાણે શીદ ભણી ?”

“બીમ પાંચાળીઆ, નેગીદાસની વાંસે નીકળ્યા છીએ.”

“નેગીદાસ તો મારા ખોળામાં છે બાપ ! તમે શીદ ભડ કરો છો ?

“બીમ પાંચાળીઆ, આજ તો મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે કાં નહિ કાં નેગીદાસ નહિ.”

“પણ બાપ ! તણુ દિવસનો જુખ્યો નેગીદાસ અટાણે મેક ટંક મારે આંગણે બટકુંક શીરામણી સારું ઉતર્યો છે. હું તથ નેડીને કહેવા આવ્યો છું કે કાં તો તમે ય શીરામણુ કરવા હાલો, ને કાં નેગીદાસ મીરાવીને ચડી જાય ત્યાં સુધી ઘોડીક વાર આંદી સીમાડે જ હાથી ઉપરથી ઉતરીને જરાકે આંટા મારો.”

“બીમ પાંચાળીઆ ! તમે મારા રાત્રુને આશરે દીધો ?”

“એમ ગણો ! તો એમ પણુ ધ તો ગાએ રતન ગણ્યું કહેવાય ને બાપ ! હું તો મા' છું. મારું પેટ ચીરવા કાંઈ દિન્દુનો દીકરો હાલશે ? અને આ તો નેગીદામ જેવો પરાણો. પરાણો શું

ગોહિલને ધરેથી ભૂખ્યે પેટે જાય ? ને પત્રી કયા પકડાતો નથી ? ભાવેણના મહારાજને તો હજાર હાથ છે, બાપા !”

ઠાકોર નિચારમા પડી ગયા થોડોક ગુસ્સો ઉતરી ગયો “પરોણો ગોહિલને આગણેથી ભૂખ્યો જાય ? એટલું જ વેણુ એમના અતરમા રમી રહ્યું

“ઉતરો, ઉતરો હેઠા બાપા !” ચારણે ફરીવાર આજીજી કરી

“બીમ પાચાળીયા !” મહારાજનો કામદાર જોધો સાથે હતો, તેણે તપી જઈને વચન કાઢ્યું, “જો હાથીએ ચડ્યા મહારાજ હેઠા ઉતરે તો તો મહારાજની માએ ધુળ ખાધી કહેનાય, ખમર છે કે ?”

“જોધા કામદાર !” ટાચનાયેના ચારણના મ્હોમાથી વેણુ વહૂટી ગયું, “મહારાજની માએ તો એને દૂધ પીને જણ્યા છે બાપી તો વાણીઆ જાણણી મને અનાજ વીણતા વીણતા ધુળની ઢેકની ટાથમા આવે તો મ્હોમા મૂખાની ટેવ હોય છે ખરી !”

ચારણનું મર્મ-વચન સાભળીને ઠાકોરનું મ્હો મનકી ગયું જોધા કામદારને તો ખીજે શબ્દ ઉચ્ચારનાની ઝિમ્મત રહી જ નહિ અને મહારાજે હમીને કહ્યું કે ‘બીમ પાચાળીયા ! જાઓ, આજ તો તમે તમારો નહિ પણ ભાવનગર રાજનો અતિગિ વર્મ પાક્યો છે એને હું મારી પ્રતિજ્ઞા તોડીને પણ પાડો વણુ છું માર વાની પ્રતિજ્ઞા ખરતા મહેમાનગતીનો ધર્મ ધણો મોટો છે જાઓ, હું આજ જોગીદાસને જાના દહિ છું”

ઠાકોર હાથી વાગીને શિલોનો માગે ચાની ની બ્યા

Valabji Ramji

૯

“ક્યાં ? કાંઈ શિકાર ?”

“શિકાર તો શિકાર ! પણ ભવ બધાનાં દાળદર ભાંગીને ભૂકકા કરી નાખે એવો ! આકડે મધ અને માખીયું વિનાનું.”

“કોણ ?”

“ભાવનગરનાં રાણી નાનીબા.”

“ક્યાં ?”

“હવે જાય છે. એના ભાઈ કેસરીસિંહને ઘેરે : બેળા કુંવડા છે : ધરેણાંની પેટી બેળા છે, અને સાથે અસવાર છે થોડા.”

“અડો ત્યારે. કામ કરશું આપણે ને નામ પાડશું બેળા-દાસનું. એની મથરાવટી જ છે મેલી. બેખડાવી દઈએ.”

* આકડીયા ગામનો હુઠો કાઠી રાધો આવડો ચોરીન ધેધા કરતાં કરતાં આજ છાનીમાની આટલી જાતની મેળવીને ભાવનગર ઠાકોર વજ્રેસંગઞનાં રાણી નાનીબાનું પેલકું લૂંટવા માટે પોતાના અસવારોને લઈ ટીંબી ગામની સીમમાં દડવાને માર્ગે એડા બાંધીને સંતાઈ રહ્યો છે. રણુનગડામાં નાચ કરતી કોઈ અસરા સરીખું હાંગોડીયા રંગનું એજણું આલ્યું આવે છે. સખ્યાની રંજપો રડી ગઈ છે. ત્યારે છેડે સરજ આથમવાનું ટાણું થઈ ગયું, તે વખતે જરાબર એર્ચીતો છાપો મારીને રાધા આવડના અસવારોએ નાનીબાના કૈંક અસવારોને બરછીથી પરોવી લીધા, કૈંક ભાગ્યા, થોડાકને બાંધી લીધા અને રાધડે હાકવ કરી કે “બાઈ, ધરેણાંની પેટી બહાર ફગાવી દેને.”

• કોઈ કહે છે રાધો આવડો નહિ. પણ સરંભડાનો કાઠી ચેરામ તોતનો લૂંટવા આવેલો.

થરથર કાપને સૂરે નાનીયાએ પૂછ્યું કે “ તમે કોણુ છો બાપ ? ”

“ જોગીદાસ ખુમાણના માણસો ”

“ અરરર ! જોગીદાસ સાઠ અઝીઓને વૂટે ખરા ? જોગી-દાસ અખાજ ખાય ? ”

“ હા હા, સૂખ્યે ગેટે અખાજે ય ભાવે ઝટ દાગીના લાવો ”

“ અખાજ ભાવે ? સૂખ્યે તોય સાનઝ ! ઇ તરણાં જીમે ? ”

“ કાઠી નાખો ઝ ધરાણા. વાદ પગી કરજો ”

આટલી વાત યાય છે તેવામાં પ્રણુ જાણે શી દૈવગતિ બની કે ચાળીસ ઘોડાની પડધીઓ ગાઝ. અને છેટેથી ત્રાડ સભળાણી કે ‘ કોણુ છે એ ? ’

“ કોણુ જોગીદાસ ખુમાણ ! હાલ્યો આવ્ય ભારે તાકડો ચયો ” રાધે અવાજ પારખ્યો.

“ તુ કોણુ ? ”

“ હુ રાધો આવડો ”

“ રાધડા ! અટાણે અધારે શુ છે ? કોની હારે વડચડ કરી રહ્યો છો ? ”

“ આખા જોગીદાસ ખુમાણ ! હાલ્ય હાલ્ય, ઝટ હાલ્ય, આપણો ખેયનો ભાગ પેટી ભરીને ધરાણા ”

“ પણુ કોણુ છે ? ”

“ તારા શત્રુ વજેસગની રાણી નાનીયા તારે તો વેર વાગવાની ખરી વેગા છે. ખેય કુવરડા પણુ હારે છે કરી નાખ દુક ”

“ રાધા ! ” હસના હસના જોગીદાસ બોલ્યા “ તું કાઠી ખરો, પણુ ચોર-કાઠી ! નીકર તું જોગીદાસને આવી લાવ્ય આપના ન આનન મારે વેર તો વજેસગ મહારાજની સાથે છે-ખેન નાનીયા હારે નહિ. ઇ તો મારી મા બેન ગણાય.

અને વળી અબળા, અતરીયાળ ઝોધાર વગર ઉભેલી ! એની કાયા માથે કરોડુનો દાગીનો પણ દિન્દવાને ગા અને મુસલ-માનને સુવર બરોબર સમજવો જોવે રાધા ! હવે સમજતો જા ! ”

“ દીક તર્થી જોગીદાસ ! તારા ભાગ્યમા ભલે ભમરો રહો-તું તારે રસ્તે પડ. અમે એકલા પતાવશુ. ”

રાધા હજી એ સમજતો નથી.

“ રાધા ! હવે તો તને રસ્તે પાડીને પછે જ અમથી પડાય-નાનીબાને કાંઈ અતરીયાળ રજાવા દેવાય ? ”

“ એટલે ? ”

“ એટલે એમ કે જો આ ટાણે જોગીદાસની નજર સામે રાધા નાનીબાના વેણકાને હાથ અડાડે, તો જોકા વડરે એક હાથ તો હુકો કરી દીધો છે ને આજ પીજો હાથ પણ ખેડવી નાખું, એટલે મલક માથે પાપ કરનો તું બધ પડી જા ! ”

“ એમ છે ? તર્થીતો ચાજો માટી જોગા ! ”

“ માટી-તો કાંઈ થયું થવાય છે બા ? માએ જણ્યા ત્યારથી જોવા હોયી એવાજ છીએ રાધકા ! તારે માથે કાળ ભમે છે. માટે ભલે હાથો આવ્ય. ”

રાધા અને જોગીદાસે પોતાની ફોજો ખેડવી. ખીસાણ મચી ગયું. પોતાના અસંવાજોની લોથોના દગલા થતા દેખીને રાધા ભાગી નીકળ્યા.

કાંપને શરીરે નાનીબા સણી માફમા બેગી રહ્યાં છે. એને હજી એ ભરોગો નથી કે બહારવટીયાના પેટમાં કુડ કપટ છે કે ત્રિકિ. ઉવમાંથી ચૂલમાં પડવાની એને ફાળ છે.

જોગીદાસે હાકલ કરી “ એના ગાડખેડુ ! માને પૂછ કે પાણુ હવે જાણું છે કે ભાવનગર ? જ્યાં કહો ત્યાં મેલી જાઉં. માને કહીએ કે હવે કાંઈ જ કુડો સખશો નહિ ”

નાનીબાએ બહારવટીયાના મ્હોંમાંથી મોતી પડનાં હોય તેવાં વેણ સાંભળ્યાં એને પોતાનો નવો અવતાર લાગ્યો. એને

રાવ્યું કે “ નેગીદાસભાઈ ! વીરા ! જો'ન આવડા કરજમાંથી ક્યે ભવ - છૂટશે ? ભાઈ, મને ભાવનગર બેગી કરી દો. હું આવડો ગણુ કે દિ' ભૂલીશ ? ”

“ વેવડાને વીટી વજો ભાઈ ! ” નેગીદાસે હુકમ કર્યો.

ભાલાળા ઘોડેસવારોની વચ્ચે વીટળાઈને વેવડું દાલતું થયું. મોખરે નેગીદાસની ઘોડી ચાલી નીકળી. પથ કપાવા લાગ્યો.

અધરાત ભાંગી અને આલતા નાના મોટા તમામ તાગ્યા એની ઠરેડી જ્યોતે ઝણુકી વગડાને ઉજ્જમાળો કરવા મડી પડ્યા, ત્યારે ભાવનગરનો સીમાડો આવી પહોંચ્યો. ઘોડીને વેવડાની ફડક' પાસે લઈ જઈને બહારવટીઆએ રજા લીધી કે “ જો'ન ! મા ! હવે તમારી દુઃખ આની ગઈ છે. હવે તમે ઘરને ઉતરે ઉતરી ગયા બાપા ! હવે મને રજા છે ? ”

“ નેગીદાસભાઈ ! ” નાનીબાની જાતી જવકી, “ તમે ય મારી બેગા હાલો. હું મદારાજને કહીને તમારું બહારવટું પાર પડાવુ. નમાગે વાળ વાકો ન થાય.”

“ માડી ! કાઈ બદલાની લાવચે મેં તમારી વાર નથી કરી અને તમારી સિક્કારસે બહારવટું પાર પડે એમાં નેગીદાસની વપેકાઈ શી ? મારો ગરાસ તો હું જેમાંથી એક જ રીતે લઈશ-કાં મદારાજની સાથે સામસામી છૂતીના ઝાટકા લઈ દઈને, ને કાં અરસ્પરસ પ્રીતિની બધું ભરીને. આજ તો રામ રામ ! મદારાજને માગ રામ રામ કહે'ને.”

એટલું કહીને એણે અંધારે ઘોડી પાડી વાળી. ધટીભરમાં તો ઘોડાં અલોપ થયાં, અને નેગીદાસભાઈ ! નેગીદાસભાઈ ! એટલા સાદ જ માફાની ફડકામાંથી નીકળીને સીમાડા ભરમાં સંભળાતા રહ્યા.

૧૦

એક દિનસે જોગી લપસ્યો હતો.

આજે બહારવટીયો ખરચીણુ ૨। ૧। છે સાર્થીઓને ખાવા દેવા દાણા પણ નથી અરધો વાન પણ સાતુ મળે તો તે લઇ લેના માટે એ સનાળીના કાઠી રોઠોડ ધાધનને સાથે લઈને સીમમા પાટકે છે એના નાસનો માર્યો કોઇ કણુખી સાતી તો જોડી શકતો નથી સીમ ઉજ્જડ પડી છે ઉનાજો ધરો છે ત્યા વીનુપડી નામના ગામની સીમમા આવતા આવતા એના ચકાર ભેરખ ધે નજર નોધીને જોયુ

“ શુ જોઇ રોઠોડ ધાધન ? ”

“ પણ એક કણુખી સારીયુ સડે છે જોગીદાસ, એને છનતો જાના નો દેવાય દો । ”

ઘડીઃ જોગીદાસતુ દિવ પાહુ હતુ “ રોઠોડ ધાધન, કણુખીયુ હલાયુ કરી હવે તો કાયર થઇ ગયો છુ એને ખેડના દે હવે ”

“ અરે પણ એના કાનમા ગાઇક રોતુ હશે લઇલઇએ । ”

“ હા , ઇ ઠીક સભાર્યુ, હાનો ”

બન્ને અસનારોએ ઘોડીઓ મારગને કઠિ ચડાવી અને પાધરી ખેતરમા હાકી ઘોડીઓ દૂકડી આની ને જોના એ ખેડુતે આઠ આઠ ગાળજાની પગ્ધી સાલગી તેવો એ કોદાગી ખભે નાખીને ભાગ્યો ભાગતાની વાર તો રોઠોડ ધાધલે ખરખી ઉગામી, ઘોડી દોટાવી પડકારો કર્યો કે “ યા ને યા ઉભો રહી જાગે જીવાન ! નીકર હમણા પરોવી લીધો જાણુજે ! ”

ભયભીત કણુખીએ પાછું વાળીને જોયું. બરછી ચમકતી દીદી. બહારવટીયાઓની નિશાનખાણને એ જાણતો હતો. ભાગ્યે તો છવનો ઉગારો નથી એમ સમજી ચંબી ગયો. હાથ-માંથી કાદાળી પડી ગઈ. હાથ જોડ્યા. ખૂમ પાડી કે “એ બાપા ! તમારી જો ! મને મારશો મા !”

“એલા કેમ અમારાં ખેતર ખેડો ? અમારા રોટલ આંચકીને તારો ઠાંકોર કાઢીયું ભરશે ? ખોલ, નીકર વીંધી લાઉં.” જોગીદાસે ધમકી દીધી.

“જૂલ થઈ બાપા ! અટાણુ લગી મને કાઢીએ કનડયે નોતો તે જૂલ થઈ. હવે મને મેવી ઘો. ફરી વાર બાપાનું બારવટું પાર પડ્યા મોર્ખ હું આ દસ્યમા ડગલું જ નહિ દઉં.”

“બા ઠાકરના સમ !”

“મને ઠાકર મા'રાજના સમ !”

“ઠીક, અને આ કાનનાં કાકડવાં ને પુલીયાં ક્યાંઈ પેચાં છે ? અમે રોટલા વિના રજીણીએ ને તમે સધા અમારું જમીનુંના કસ કાઢીને સોને મટ્યા ફરશો ? કાઢી દે સટ. અમારું જે ત્રણ દિ'ની રાખ થાશે કાઢ્ય.”

“કાઢ્ય સટ, નીકર હમણાં આ કાકી છૂટી જાણજે.” એવો રોડોડ ધાધલનો અવાજ આવ્યો. કણુખી જુવાન એ અવાજ દેનારની સામે જુવે તો રોડોડ ધાધવના હાથની આંગળીઓ પર બરછી ચકર ચકર ફરતી ભાળી. ‘કાકીને ખીછ બાણુ જુવે તો જોગીદાસને ડાળા તાણુતો ઉભેલ દીઠો.’ જાણે ઠાળનાં જે ઝડપાં ફોટલાં હતાં. વચ્ચેવચ્ચ પોતે ઉભો હતો. જરાયે આનાકાની કરે તો છવ નીકળી જવાની વાર નહોતી.

“એ બાપા !” આડા હાથ દધને ખોલ્યો. “મને મારજો મા ! હું કાઢી દઉં છું.”

અહાર વર્ષનો દૂધમલીયો કણુખી : મહેનતુ, જોગીદાસ અને ભગવાનથી ફરીને ચાવનારો ખેડુલ : જેના અરીસા જેવા પાર-દર્શક મોઢા ઉપર ચોકળું લાલ ચર્ચોડી જેવું લોહી ઉજા

મારી રહું છે : જીને અર્થે માથે કપાળ ઝગારા મારે છે : એવો આલકપાળો ભુવાન : કડીયા ને ચોરણીની કોરી નકાર નેટી : કડીયાને છાતીએ ઠરચલીયાણી ઝાલર અને કરોનાં કુમખાં : પકતી ચોરણીની નાડીએ એક દોષો પચરંગી ઉનનાં કુમકાં કુલે છે : પગમા નવી મોજડીઓ પહેરી છે : માથાની લાંબી ચોટ-લીમાંથી એ ધાટી લટો બેથ ખંભા ઉપર ઢળી છે . એવો કાળો ભમ્મર ને સાફ એ આંખોવાળો રૂપાળો કણુખી ભુવાન “ એ બાપા, મારગો મા ! ” કહીને પોતાના કાનમાં પહેરેલ પીળા હળદર જેવા રંગના સાચા સોળવલ સોનાની ચાર ચીળે દાદવા લાગ્યો : કુત ચાર જ ચીળે : એ કોકરવાં ને એ કુલીયાં : કાદનો જન્ય છે, પણ - રાદોડ ધાધલતી બરછી માથા પર તોળાઇ રહી હોવાથી હાંકો હાંકો થાતો જન્ય છે. કોકરવાં ઝટ ઝટ નીકળી શકતાં નથી. કાઢી કાઢીને એ જોગીદારો પાથરેલી પહેડીની ખોધમાં નાખતો જન્ય છે. બારવટીયા કોઇ આવી જવાની બહીકમાં “ કાદ્ય ઝટ ! ” એવો ડગે દે છે, જવાબમાં “ મારગો મા બાપા ! કાહું છું ! ” કહી કણુખી કોકરવાં કાઢે છે. એમ હેલું કોકરવું નીકળી રહેવા આવ્યું છે, છૂટા પડવાની વાર નથી.

તે વખતે, “ મારગો મા ! જીને મારગો મા ! એ બાપા મારગો મા ! ” એવી આધેરી રાડ સંભળાણી, બહારવટી યાના કાન-ચમકયા. આંખો એ અવાજની દિશામાં મંડાણી. નેયું તો એક ભનવારી ચાવી આવે છે. વાળેવાજ દોડતી આવે છે. માંચા પર દાંસાની તાંસળી, રોટલાની પોટકી, ને ઘાશની નાની દોણી માંડી છે. તાંસળી ને દોણી ચમકતાં આવે છે.

કાળજી છે: કૈયે હીજીવો પૂરો છે. એવી કુશ્યુલાશ્રી મેં-
વાળી, માર બેસેની જાણ ફેરવનાર ધીંગ દાવવાનો, કાળજી
કણબલુ આવી. દેશમાં શાસ માતો નથી.

“એ બાપુ ! મારશે મા ! એને મારશે મા !”

“કાણ છે હ ?” બદારવડીઆએ વાક્ય દીધી.

“બાપા ! હ મારો વર યાચ છે. હજી દમબળાં ન હું
આણું વળીને આણું છું. એને મારશે મા ! બનારી નેહી
ખંડેશ મા, કહો તો આ મારા એકાએક. દાગીના હિતારી
રહેવું.”

“કાલ્ય, સદ કાલ્ય !” કહીને જેગીદાસ બાહ તરફ ફેરો.
એની સામે ખોઈ ધરી. બદારવડીયો પોતાનું ગિરદ ચૂટી નવો.
એને ચરીરેથી કાંઈ ન ઉતરાવાય એ વાનનું એકાણ
આ મુંડેશ એક દાગીના દેખીને જેગીદાસને ન રહ્યું. એનું
કિલ ચળી ગયું. એને ભાન ન ન રહ્યું કે પોતાને જેગી દરને
રહેવું છે.

કણબલુ પોતાની કાપાને અડી કરવા, લાગી. દયોદય
દયોદય દાગીના જેગીદાસની ખોઈમાં પડવા લાગ્યા. ને છતાં મ
સકોઠ પ્રાધનની ખરડી ચકર ચકર કરતી લુવાનની જાણી
સામી તેજાઈ રહી છે. લુવાનની આંખો ધરીક સકોઠ પ્રાધન
તરફ, ધરીક જેગીદાસ તરફ, ને ધરીક પોતાની આંખો તરફ કેળ
ફેરવતી ગય છે. ને ધરાણાં કાંઈ કાંઈ કણબલુ ફેરવવા
રહી છે કે “બાપુ ! એને હવે મારશે મા હો ! હું તમને અ
તમામ દાગીના હિતારી રહ્યો. અને બાપુ ! તમારે વધુ ને
હો તો ઘેરે જઈને મારા પદ્મનાગંથી કાઠી લાવીશ. મા:
પીપરમાં બહુ સાર છે ને, તે મને ધણેા ય મેટા કરીવાવ
કર્યો છે, અને હ બધાને મારે છું કરવું છે બાપુ ! મારા..

એટલું વેચુ અધુરું રહ્યું, અને સકોઠ પ્રાધનના દાયમાં
ખરડી છૂટી કેમ કરનાં છૂટી ? સકોઠ પ્રાધનને પોતાને ૧
એ વાતની સરત ન રહી. ખરડી છૂટી. લુવાનની પદ્મ

લોહીછલકતી છાતીમાં પડી, આરપાર નીકળી, જુવાન ધરતી પર પટકાઈ ગયો, એમ જાણુએ લોહીની ધારો મંડાણી. તર-કડ ! તરકડ ! કણખી તરકડવા લાગ્યો.

“ અરરર ! ” જોગીદાસના મ્હોંમાંથી ચરેરાટી નીકળી ગઈ. એની જોઈ હાથમાંથી વધૂટી પડી. જમીન પર ઢાગીનાનો ઢગલો થયો.

કાટી આજે એય જણા જોઈ ગયા.

કણખણની જે કાળી કાળી આખો તાકી રહી. જાણે હમણાં ડોળાં નીકળી પડશે ! એનું આખું અંગ કાપી ઉઠ્યું. મરતો જુવાન એની સામે મીઠ માડી રહ્યો છે.

જાણએ ધણીની ક્રોધાળી ઉપાડી. ધડુસ ધડુસ પોતાના માથા પર ઝીંકવા માંડ્યું. માથામાંથી લોહીના રેગાડા છૂટ્યા. મોવાળાની લટો લીંબણી. મોટું રંગાઈ ગયું.

“ કેર કર્યો ! કાળો ગજબ કર્યો ! રોડોડ ! કમતીયા કાળ-મુખા ! કેર કર્યો ! ” જોગીદાસ પોકારી ઉઠ્યો.

“ કેર કર્યો ! અરરર ! ” રોડોડ ધાધવના મ્હોંમાંથી પડ્યો નીકળ્યો.

“ રોડોડ ! તારું આખું જ મોત થાજે ! તુને ટીપું પાણી ન મળજે ! ” જોગીદાસે શાપ આપ્યો.

ને આંહી ધડુસકારા વખ્યા. ન જોઈ શકાય તેવો દેખાવ થઈ રહ્યો. જન્ને બહારવટીયા ભાગી છૂટ્યા. નોખા પડીને નાસી ગયા. ઉભા ન રહેવાયું.

રોડોડ ધાધવનું ભારી ઘુરું મોત થયું. અને જોગીદાસના વંશનું આજે સત્તાનાશ નીકળી ગયું છે.

શિહોરને પાંચ ગરીબશા પીગની જગ્યા પાસે પકતી ચોરણી, કણુખી જેવું કેડીયું, તે માથે બોચાલુ બાનીને એક આ મી ઉભો છે ફક્ત બેગની પહેડી સિવાય બીજી બંધી વાતે કણુખી જેવો દેખાત છે સાજ નમવા લાગી હતી અને બાણે આ આત્મી જ દી પોતાને ગામ જવા માટે મોઢા ગાડુ ગડેર નીકળવાની વાટ જોતો કેડાને મોઢે ઉભો રોય તેવું લાગે છે

બરાબર અધારા ઉતરના શરૂ થયા ત્યાં એક જો બાનીદાર પડછદ અમવાગ દાન તરવાર ને ભાના થમી મોલતો નીકળ્યો. જેના નામની માનનાઓ ચાનતી ને બીજી બાણુ જેની પાછળ ફાળે ફરતી એ બજારનગીયો જોગીદાસ જ આજ એકન ઘોડે ઠિ આથમ્યે નીકળેતો એકના આટા દેનાની એને આંત દતી

કેડાને ઠિ ઉજળા લુગાંને પહેડીની ભેજ બાધેન આદમીને ઉભેયો લાળા બજારનગીયાએ ઘોડી ઘોલાવી એની બોકાનીમાથી ઘેરો અનાજની જ્યો કે

“કેવો છો એના ?”

“ક કણુખી છું બાપુ !” આત્મીએ ઘોથરાતી જીબે ઉતર દીધો

“કણુખી કે ? કો તારે ? તારી જાતુ વ દેરા મા નીકર બરણીએ વીધીન ’

એવું બોનીને જોગીદાને ઘોડીને એ આદમીની યડોથડ લીધી

“ જાનોમુનો આવી જા મારી ઘોડી માથે. ખેસી જા બેવાડયે. નીકર જીવતો નહિ મેયું. ”

એટલું કહીને બહારવટીઆએ પોતાનો પહેલો પંજો લંબાવ્યો. એ આદમીનું આવડુ ઝાલ્યું. એને ઉચો ઉપાડી લઈ પોતાની પાછળ ઘોડી માથે ખેસારી અધારે અલોપ થયો.

માર્ગે જોગીદાસના મનમાં મનોરથ રમે છે કે આ આદમી શિહોરના કોઈ માલદાર મુખી પટેલીયાનો દીકરો દેખાય છે. એને બાન પકડીને આપણી સંગાથે રાખશું અને એના અબલામાં પટેલ આકરડો રૂપીયાની કાટ લરીને આપણને કુંગરામાં દેવા આવશે !

બાન પકડેલ આદમી પણ જરાયે આકળો બેબાકળો થાતે નથી. એને કશો ભય નથી એના દિલેમાં એ આજ જોગીદાસને અજોડ ઘોડી ઉપર અસવારી કરાવેના આનંદ છે.

શિહોરથી ઠેક માંડવા ગામ સુધીની મઝવ થઈ. માંડવ ગામનું પાદર આવ્યું. આવતા જ પાછળ બેઠેલ આદમી ખુંલ અવાજે લલકારી ઉઠ્યો કે

ઠણકો નાર થીયે, (નાર) ચિત ખૂમો ! ચળીયું નહિ
ભાખર બીલડીયે, (બોલકો) જાડધર મોહો જોગડા !

[હે જોગી જેવા જોગા ખુંભાણી જાધારી સંકર સરીખા તે ધામર બાલકને માથે મોહી પડ્યાં; પરંતુ વાડ ચિત તેા કદાં નારીના પગના ઠણકારથી નથી ચળતું.]

દુહાનો અવાજ પારખતાં જ જોગીદાસે ઘોડી ચોલાવી પાછળ નજર કરી તારોડીયાને અજવાળે પોતે બાન પકડેલ આદમીનું મોહું જોયું. એ મોહાં મવડી રહ્યું છે અને બાન હાથ લંબાવીને એ આદમી બહારવટીયાને ઓવાળ્યા લઈ રહ્યું છે બોલી રહ્યો છે કે

“ ખમા મોળા જોગીને ! આઈ તોળાં ઝાઝાં રખવાજ કરે મોળાં તપસી ! ”

“કાણુ છો એવા ?”

“ચારણુ સા, મોળા બાપ ! તોળો ભાણેજ સા !”

• “નામ ?”

“નામ લખુભાઈ ! આરોં માજ્વાતો રેવાશી સાં !”

“તારે પહેલેથી સાચું કેમ ન કહ્યું ?”

“મોળા બાપ ! આજ શિટોરથી માંડવે પગપાળા તો પૂઠાપ ધવું નવું. અને કણખી થયા વન્યા તોળી ઘોડીને માથે તું બેસાર એમ નુતો. અટલે ખોડું, ભલવું પીયું બાપ !”

• “અરે પણ અભાગીયા ! એટલા સાડુ તેં મારી ઘોડીને મારી નાખી !”

એટલુ ખોડીને ગભીર મુખમુદ્રા વાળો બહારવટીયો હમી પડ્યો હાથ ઝાલીને લખુભાઈ ચારણુને હેઠા ઉતાર્યા ચારણુ નીચે ઉભો-ઉભો ખમકારા દેવા લાગ્યો, ને બહારવટીયાની ઘોડા અધારે ગાજતી ચાલી ગઈ

૧૨

“આ ગામનુ નામ ?” બગ્છીની ચકચકતી અણી નોંધાને સામેનુ ગામકુ બતાવતા બહારવટીયાએ પોતાના સાથીઓને ચાલતે ઘોડે પ્રશ્ન પૂર્યો

“ઈ ખોડકી ગામ, આપા ! અને ખોડકી એટલે તો બે ય વાતે ધી કેળાં ! સમંજ્યા કે-”

“ધી કેળા વળી કેમ ?” બહારવટીયાએ એ ગામના ઘટા-દાર આખા વીંચાળ અને હીનુદ વાડીઓ હિપર બરાબર વેશાખતા તાપમા પોતાની નજરને ચગ્ની મેની દધને લોભાતે દિવે પૂછ્યુ

“આપા લેગીદાસ ! એક તો આડું હાથ બેવું રધિભડું ગામ : અને તેમા ય નળી આપણા દુશ્મનનુ ગામ ”

“કાનું ? ભાવનગરનું ?”

“હા, મહારાજ વજ્રેસગની દીકરીનું. આંહીના ગઢમાં કાંઇ ભાવનગરના સોના રૂપાનો પાર નહિ હોય. મહારાજ પણ જાણુશે કે દાયજો ભલો દીધોતો !”

“જોલો આ આપા ! ઇ વાત ન બને !” બહારવટીયાએ ગામ અને સીમ ઉપરથી પોતાની નજર સકેલીને બરછી પાછી પગ ઉપર ઠેરવી લીધી. મ્હોંમાંથી ‘રામ’ શબ્દ પડતો સંભળાયો.

“કાં જોગીદાસ ખુમાણ ! ઘડીકમાં વળી શું સાભયું ? આમાં કયું નીમ આડે આવ્યું ?”

“કાંઈ નહિ. વજ્રેસંગણની કુંવરીનાં પોટલાં હું જોગીદાસ કેમ કરીને સુંધી શકું ? મારે વેર તો છે વજ્રેસંગની સાથે. દીકરી સામે નહિ. ઇ તો મારી ચે દીકરી કહેવાય.”

“અરે જોગીદાસ, પણ પૂરી વાત તો સાંભળો !”

“શું છે ?”

“આ વજ્રેસંગણની રાણીનાં કુંવરી નથી, પણ આ તો એની એક રખાતની દીકરી: કાંઈ રખતું નહોતું, તે મહારાજે ધ્રાંગધ્રાના એક ભૂખસ્યા ભાયાતને આંહી તેડાવી, પરણાવી, આ ગામ દઈને આહી જ રાખેલ છે.”

“તો ય ઇ તો મહારાજની જ દીકરી કરી પેટ ભલે રખ તતું રહ્યું, પણ લોહી મહારાજનું. હવે મને વધુ પાપમાં નાખે મા ભાઈ ! અને જોડકીને ભાંગવાની વાત મેલી ઘો.”

એટલું જોલીને એ લોભામણા રૂપાળા ગામની સીમ જલ્દી વટાવી જવા માટે જોગીદાસે ઘોડીનો વેગ વધાર્યો. પા આંચીતું જાણે કાંઈક યાદ આવ્યું હોય તેમ એણે પોતાની બંક ગરદન ફેરવી, પાછળના અસવારોને પ્રશ્ન કર્યો.

“ભાઈ ! કાંઈના ખડીયામાં કાંઈ સોનું રૂપું—થોડું ધણું નીકળે એમ છે ?”

“કેમ આપા ! અંતરિયાળ કેમ જરૂર પડી ?”

“ મહારાજનાં કુવંરીને કાંઈક કાપડું દઈ મેવીએ. દીકરી
ને જાણુરો કે જોગીદાસ કાકા પાદર ચંદને પરચારા ગયા તો
ધોખો કરશે. ! ”

લોકવાયકા એવે છે કે બહારવટીયાએ સીમના કોઈ ખેડુ-
તની સાથે મહારાજ વજ્રેસંગની રખાતની પુત્રી માટે કાપડાનું
થોડું સોનું મોકલ્યું હતું.

૧૩

સંખ્યાની રૂંઝવો રડી ગઈ છે. માણસ હાથતાળી દઈને જાય,
એવી ગટાટોપ ઝાડી વચ્ચે ગિરની રાવલ નામની હડી નદીનાં
આજાં છીછરાં પાણી સુખ્યાપ આલ્યાં જાય છે. નદીની બંને
બાજુ ઝાડી, અને ઝાડીની ઉપર આબે ટેકા દેતી હોય તેવી હચી
બેખડો : એ બેખડો ઉપર પલ્લુ કોઈ કોઈ ઠેકાણે કુંગરા ઉભા
થયેલા : નદીના વેકરામાં સાવજ દીપડાનાં પગલાં પડેલાં : બેય
બાજુની બોઝોમાંથી ‘નીકળીને ‘જનાવર’ જાણે હમણાં જ
તાગાં પાણી પીને ચારો કરવા ચાલી નીકળ્યાં હોવાં જોઈએ,
એવું દેખાતું હતું.

રાવલ નદીને એવે ભયંકર સ્થાને રોજ્ય કોલ્ય દિવસ રહ્યાને
ટાણે જોગીદાસ પોતાના આલીસ ઘોડેસવારો સાથે તુલસીશ્યામ
જતાં જતાં રસ્તે ઘડી બધડી વિસામો લેવા ઉતરેલ છે. આલીસે
ઘોડીએ રાવલ નદીનાં લીકડાં મીઠાં ઘાસ મોકળી ઉતીને ચરે
છે. અસવારોમાંથી કોઈ ચક્રમક જોગવી ચલમો પીવે છે ને કોઈ
વળી કરગળીયાં વીણીને હોકા ભરવા માટે દેવતા પાડે છે.
જોગીદાસ પોતે તો પોતાની ભુજ ઉપર ચડાવેલો બેરખો ઉતા-
રીને સૂરજના જાપ કરી રહ્યો છે. સૂરજનાં અજવાળાં સંકેલાય
છે, તેમ આંહી બહારવટીયાની આંખો પણ ધંધરભકિતમાં
ખીડાય છે.

‘ નેગીદાસ ખુમાણ ! એક ચલોડી વાર અફીણુ હશે તમારા ખડીનામા ? એક મઠીએ આનીને પ્રશ્ન કર્યો

ના બાપ ! મારા ખડીનામા તો તન જેટલુ યે નથી રહ્યું ”

નાઈ ડાળવીમા વગડુ હશે ?

‘ હજી કાલ્યજ ડાળવી લૂઠ લીધીતી ને ? કા ? એવડી બધી શી જરૂર પડી છે ?

ભાઈ ભાણુ ખમાણની આખ્યુ ઉઠી છે માહીંગી ડાળા બલ્લે નીકળી પડે છે તે પોપચા માથે ચોપડવુ તુ અફીણુ ચોપડત તો આખ્યુ લોહી તોડી નાખત ને વ્યાધિ કાષ્ટક ઓછી થાત ”

‘ મીજન કોઈની પાસે નથી ?

બાપ ! તારા ખડીનામા ન હોય તો પછી ખીજના ખડીનામા તે કયાથી હોય ?

‘ આખે ચોપડના જેટલુ યે નહિ ?

‘ યાથી હોય ? એ કોરી પલુ કોઈની પાસે ન મળે શેનુ લેવુ ?

‘ ઠી છતના ! જેવી સુરજની મરડા !

ચાળીસ ખડીનામાથી—ચોરાશી પાનરના માનીકાના ચાળીસ ખડીનામાથી દુ ખની આખ ઉપર ચોપડના જેટલુ ય અફીણુ ન ની નુ, એની તાણનુ ટાણુ ભાળીને નેગીદાસનો છન ઉત્તસ થઈ ગયો. પગ તરત જ એને અતરમા લોહામણુ ઉપડ્યુ નાગે વિપત્તિ સામે પડાર દેતો તેન એમ એણે છાતી ગળાનીને ખેા માટે આવો ફરી વાર જડુ નિસરી જઈી આયમતા સૂજ્જ સામે બેરખાના પારા ફેરવવા લાગ્યો.

મંગા પૂરી થઈ એ વખતે એ ઠી ખોઈમા મધક લરીને નેગીદાસની પાને આગે મૂકી લરીને એણે હુ

‘ આ દો આપા !

૧ છે ભાઈ ?

“આ જે મુઠી ટેઠના ખાવ એટલે કાઠામા જે ચાર ખોખા પાણીનો સમાવો થાય ”

“ટેઠના વળી શેના બાક્યા ?”

“બાજરાના ”

“બાજરાના ! બાજરા કયાથી ?”

“ઇ જે વળી સાલગવુ છે આપા ? સુગારો નહિ ને ?”

“ના રે ભાઇ ! સુગાવા જેવી શાહુકારી ખારવટીયાને વળી કેની ! કહો જોઈએ ?”

“આપા ! આ ચાનીસે ઘોડીને કોક દિ’ જોગાણુ ચડાવ્યુ હશે, તેના ચાટેલ બાજરા ચપગી ચપગી ચાળીસે પાવરામા ચોગી રહો હશે, એમ એસાણુ આવ્યાથી ચાળીસે પાવરા ખ ખેરીને ઇ બાજરાની ધધરી બાકી નાખી છે !”

“અરર ! ઘોડીયુને એકો બાજરા ?”

“એમા શું આપા ! પાણીમા ઘોષને એરોતિ બાખી તો શુ થાય ? આજ આડ આડ જમણી કડાકા થાય છે અને સૌને ચપગી ચપટી બાધે ઘોડોક ટકાવ થઇ જારો ત્યા તો આપણે તળશીશ્યામ બેળા થઇ જશુ, આપા ! બાઇ દ્યો કાઇ ફકર નહિ ”

“સૌને વેચો કે ?”

“સૌને તમ તમારે ખાન ”

બુખમરો ભોગવતા ચાનીસ જંથુએ એ બાજરાની મૂઠી મૂઠી ધૂવરી ખાઇ, બાકીનો ખાડો રાવલનાં પાણીથી પૂર્યો અને અંધારૂ થયે આખી ટોળી રાવલની બેખડો એજંગી ભય કરે કુગરાઓમાથી કેડીએ ગોતી ગોતી તુલસીશ્યામને માર્ગે પડી

૧૪

-“ ઉધાડો ! ”

બરાબર અધરાતે, ઉંચા ઉંચા કુગરાની ચોપાટ વચ્ચે ઉભેલા એ ઘાટી વનરાઇ-વીંટયા તુલસીશ્યામ નામના બ્રાહ્મણનાં તોર્તીંગ-કમાડ પર લાલાંની બૂડી લટકાવીને બહારવટીયાઓએ સાદ કર્યો કે “ઉધાડો !”

“કાણુ છે અટાણુ ?” અંદરથી દરવાન કાગાનીંદરમાં બોલ્યો.

“મેમાન છીએ, મેમાન ! ઉધાડ ઝટ ! વધુ વાત સવારે પૂજો.”

તોઠડો ઠંજાબ મળવાથી દરવાન બહેમાયો. કમાડની તરડ પર કાન માંડ્યા ત્યાં આવીસ ઘોડીઓની ધકમક સાંભળી. દરવાન ધરેયો.

“ઉધાડ ઝટ ! ઉધાડ ભાઇ ! બરડી જેવી ટાઠ અમારાં કાળજી વીંધી રહી છે ! ઉધાડ.”

“અટાણુ કમાડ નહિ ઉધડે.”

“કાં ? શું છે તે નહિ ઉધડે ?”

- “નહિ ઉધડે તમે બારવટીયા લાગો છો. ”

“અરે બાપ ! બારવટીયા તો ખરા, પણ કાંઈ શામજી મહારાજના બારવટીયા નથી એનાં તો છોડાં છીએ. ઉધાડ ઝટ.”

“નહિ ઉધડે. બહાર સુઇ રો.”

“એ-મ ?” જોગીનસે મોખરે આવીને ત્રાડ દીધી.
“નથી ઉધાડતો ? કહીએ છીએ કે અમે શામજીના બારવટીયા

નથી. પણ જો હવે નહિ ઉઘાડ ને, તો હમણું કમાડ ખેડવીને માલીખા આવશું, અને શામજીની-મૂર્તિને માથે એક વાલની વાળાં જે નહિ રે'વા દઈએ. અબધડી લૂંટીને હાલી નીકળશું. તો તારું મોઢું ખોઈ જેવું થઈ રહેશે. ઉઘાડ ગોલા ! શામજીના આશરા તો ચોર શાહુકાર સહુને માટે સરખા કે'વાય. ”

એ ન શૂલાય તેવો નાદ સાંભળતાં જ દરવાનનો હાથ આપોઆપ અધારામાં કમાડની સાંકળ ઉપર પડ્યો. અને અને 'કી ચૂ...ડ' અવાજે જેય કમાડ ઉપાડાં ફટાક મેલાયાં. આલીસે ઘોડીએ અંદર દાખલ થઈ ગઈ.

“ શામજી દાદા ! ”

પ્રભાતે જેગીદાસ પાધડી ઉતારીને જૂલતે ચોટલે પ્રભુની શ્યામ પ્રતિમા સામે ઠપકો દઈ રહ્યો છે; “શામજી દાદા ! મારો ગરાસ લૂંટાય ને મારાં બાયડી છોકરાં સહુને ઉંચરે જેસીને-બટકું રાટલો ખાય ઇ તો દીક, ભુનનમાં બધા હશે. તો મારી જૂડીને ગરાસ પાછો મેળવશું, પણ દાદા ! તારા કોઠારમાં જે શું કશું ખટ્ટીંગથું કે મારા ચાળીસ અસંવારોને આઠ દિ'ની લાંબણોતું પારણું ઘોડીયુંના એકા બાંજરાના ટેઠવા ખાઈને કરવું પડે ! આવકો બધો અન્નનો દુકાળ તારા દેશમાં ! એવો તારો શીયો અપરાધ થઈ ગયો દાદા ! હું શું પાપી માયલો જે પાપીયો લેખણો ? ”

જેરાવર છતીના બહારવટીયાને પણ તે વખતે નેરોમાં જળજળીયાં આવી ગયાં. પણ એકજ ઘડીમાં એ ચમકી ઉઠ્યો. એના કાનમાં જાણે કોઈ પડ્યા ખોશ્યા કે “ ધૂસ ! ધૂસ ! ધૂસ ! ”

“ સાચું ! સાચું ! દાદા, સાચું ! મારું પાપ મને સાંભરી ચુકું. હવે તારો વાંક નહિ કાઢું. ”

તાતા પાણીના દેવતાઈ કુંડમાં જઈ જેગીદાસે સ્નાન કર્યું. માથાનો લાંબો ચોટલો કાઢી નજરે ન પડી. જ્ય તો માટે અધારામાં સહુથી પહેલો પોતે નાહી આવ્યો. અને

કુંગરાના હૈયામાં જ્ય શ્યામ ! જ્ય શ્યામ ! જ્ય શ્યામ ! ના
પડછંદા ગુજવા સાચા. :

જંગ્યાના મહતે રસોઇની તૈયારી તો અડપથી માડી દીધી હતી.
પણ ચાલીએ કાઠીએ બૂખ્યા ડાંસ જેવા બનીને ધીરજ હારી
બેઠા હતા. પેટમાં આગ થઇ હતી. રોટલા થાયછે થાયછે ત્યાં તો
વારે વારે દોડી દોડી “ ભણે જોગીદાસ ખુમાણ ! અટ હાલો !
અટ હાલો ! ” એવી ઉતાવળ કરાવતા હતા ઉપવાસી જોગીદાસ
પણ કાંઈ જેવો તેવો બૂખ્યો નહોતો. પરંતુ અન્નમા ચિત્ત ન
બપ, અને કાઠીએ તોફાન મચાવી ન મૂકે તે કારણથી પોતે
માળા ફેરવવા બેસી ગયો. કાઠીએ બોલાવવા આવે તો શાંતિથી
એમજ જવાબ આપતો ગયો કે “હજી બે માળા બાકી છે ભાઈ
હજી એક બપ અધૂરો છે ! હમણે પૂરો કરી લઉં છું ! ”

૧૫

ભાવેણાનો નાથ કાચર થઈ ગયા છે. વજ્રેસંગજના કળ ને
બળ બેચ હારી ગયા છે. મોટી વિમાસણ થઈ પડી.

“ કાંઈ બે જોગીદાસને પકડી મને જોષિ તો મારા ભાવનગર
રાજમાંથી એક ચોવીસીનું મ્હોમાચું ચોસણુ કાઢી આપું. ”

“ છે કાંઈ મરદ મૂઝાગો ! ” એવી હાકલ કરીને બીડદારે
કચારીમાં બીડું ફેરવવા મડ્યો.

જસણુ દરબાર શેવા ખાચર ભાવનગરને ઘેર પરાણા છે.
એનો હાથ મૂઝાના કાતરા ઉપર ગયો. ચોવીસીનું ચોસણું
આપવાની વાત સાંભળીને એની દાઢ ગળકી યાળીમાંથી બીડું
ઉપાડીને એણે મોઢામાં મૂક્યું. - -

“ તમે પોનેજ, આપા શેવા ? ” વજ્રેસંગજએ પૂછ્યું

“ હા દાંતર ! જ મંદિને ગળામાં ગાળા નાખીને બહારવ-
ટીયા હાજર કરે. ”

“અરે રંગ શેવા ખાયર !

એવા રંગ લખને શેવો ખાયર જસફેલું સીધાવ્યા. થોડા દિવસ થયા ત્યાં તે એના કાઠીએ અધીરા થઈ ગયા. એવીસીના એસધ્યામાંથી પોતપોતાને બટકું બટકું મળવાની લાવચે નેગીદાસને કાઠી લાવવા ઉતાવળા થઈ ગયા. અને શેવા ખાયરને જઈ કહેવા લાગ્યા કે

“લણું આપા રોવા ! હવે તો ઘોડીયું બાંધી બાંધી પાછલા પગની પાટુ મારી મારીને ઘોડકારનાં પછવાં પડાળ તોડી નાખે છે. માટે હવે ઝટ કરો. !”

“હા બા, હવે ચડીએ.”

તે અરસામા જ એક માણસ જસફણની ડેલીએ આવ્યો. આપીને કહ્યું કે “ફર્યાર ! તમારા ચેર દેખાકું.”

“તું કોણુ છો ?”

“હું નેગીદાસનો નેશ નેનાવણો.”

“આંહી ક્યાથી ?”

“તકરાર થઈ. મને કાઠી મેદ્યો. હાલો દેખાકું.”

“ક્યાં પડ્યા છે ?”

“નાંદીવેલે બાણગાળામાં.”

“કેટલા જણુ છે ?”

“દસ જ જણુ.”

“વાહે વા ! કાઠીયું ! ઝટ ઘોડાં પવાણો. અને ગાંગા આરોટ, તમારે પણ અમારી હારે આવવાતું છે.”

“બાપુ ! મને તેડી જવો રહેવા ઘો.” ગાંગો રાવળ હાથ નેડીને બોલ્યો.

“ના, તમારે તો આવવું જ પડશે. અને જેવું જુવો એવું અમારું પરાક્રમ વાવું પડશે.”

એક સો ને વીસુ -અસવારે શેલો ખાતર ચડ્યા. લીલા પીળા નેમ્લ ફટકતા આવે છે. આલ ધુધેજો થાય છે. નેગી-દાસને દસ માણસે ઝાલી લેવો એ આપા શેલાને મન આજ રમત વાત છે. સાથે પોતાના આશ્રિત ગાંગા ગવળને લીધો છે. પોતાના જથ ગવરાવવાના એને કાડ છે.

ભાણુ ગાળાની ભેખો માથે એક સો વીસુ માણસોની ધકમક ભાળતાં જ નેગીદાસ ઘોડે પવાણી. દસે માણસો સાથે ચડી નીકળ્યો. નાનેરા ભાઇ ભાણુ હાકલ કરી કે

“આપા ! આમ ભુંડાઇએ ભાગશું ? મલકમાં ભારે થઇને હવે હળવા થાવું છે ?”

“આપ ભાણુ ! બારવટીયા તો બચાય ત્યાં સુધી બચે. બારવટામાં ભાગ્યાની ખોટય નહિ.”

“પણુ આપા ! આમ તો જુઓ ! આ શેલો : કાગડો કાગડાની માટી ખાવા આવ્યો છે. અને એની મોદા આગળ ભાણુ નેગીદાસ ભાગશે, ? એથી તો કટકા થઇ જવું ભલું. આપા ! દેવળવાળાનું દેવમું ! પાછા ફરો.”

દસ અસવારે નેગીદાસ પાછો ફર્યો. ક્યારે ફર્યો, એ ખબર ન પડી. એચીતો પવન જેમ -દિશા પલટાવે એમ બહારવટીએ વાટ પલટાવી. સસવાટા મારતો જાણે વટોળ આવ્યો. એને આવતો ભાળતાં જ શેલાના કટકમાંથી રામ ગયા. કટક ભાંગ્યાં.

‘લાગો ! ભણે લાગો ! પડ દો ! ભણે પડ દો !’ એવી કીકીઆરી કરતા એક સો વીસ કાઠીઓ ઉપડ્યા

શેનો માદ કરે છે “એના કાઠીઓ ! આ તો કાકરા કરાવ્યા ”

લાગતા કાઠીઓ કહે છે “આપા શેના ! કાકરા ભના ! પાકી આહી ગરમા ને પાળીઆ યાશે ને, તો કોઈ સંદિાર ચડાવવા ય નહિ આવે ! ”

“ સાચુ ભણ્યુ યા ! ” કહીને શેલો પણ ભાગ્યો.

ગાગો રાવળ રાડો પાડતો રહ્યા કે “ એ આપા શેના ! ગઝમ થાય છે ભાખ મા ભાખ મા ’

“ ગાગા ! તુ હવે હળવો હળવો આવી પોગજો ! ”

એટલુ કહીને શેલો ખાચર કટ સાથે પનાયન થયો અને આહી જોગીદાસને જોતા જ ગાગાની છાતી ફાટવા લાગી

“ વવન્યા ! મોરા વિસામાના વધન્યા બાપ ! ”

એમ બજમે હાથે વારણા લધને ગાગાએ બહારવટીયાને છુલદ અવાજે બરદાવ્યા

શરમીદો બનીને બહારવટીઓ બોલ્યો કે “ ગાગા બારેટ ! આ બિરદાવણીના મૂલ મૂનવવાની વેળા આજ મારે નથી રહી શું કરે ? ”

“ બાપ જોગીદાસ ! હુ આજ મોજ લેવા નથી આવ્યો હું તો તારા ગણુની ગગામા નાઈ રહ્યો છુ તુ તો અમાર તીરથ કર્યો ”

ગજ મુજબ શીખ કરીને ગાગાને વિદાય કર્યો

આહી શેવા ખાચરે થોડાક હથીઆર પડીઆર અને થોડાક થોડા ભાનનગર મોખ્તી દધને કાકોરને કહેવરાવ્યુ કે

“બાગવટીયા તો વાદર્યા હુમા ! મિ’ રાત ગગની આડીતુમા રે’વા વાળા ! સર સામાન મેતુ આડવાના વેના પમ્કુ પમ્કુને આડવા માથે ચકુ મયા ચકુને હુગરામા તડૂમવુ મયા ! અને યાતો આ અસમાખ અમે આચકી લીધો તે દઉ મેનીએ છીએ ”

દાકેર સમજી ગયાં, આં ટારડાં ઘોડાં ને આ સર સામાન
નેગીદાસનાં હોય. શેલો ખાચર છોકરાં ફાસલાવે છે !

ધૂમતો ધૂમતો ગાગો રાવળ ચાર મહિને જસદણમાં આવ્યો
છે શેલા ખાચરનો દાયરો ભરાયો છે. એવે સમયે કાઠીઓએ
ગાગાને છહેડયો : “ ગાગા બારોટ ! ભણે હવે આપુનો
ગીત ભણ્ય ! ભાણુગાળાના ધીંગાણામાં આપુ શેલા ખાચર કેવા
રૂડા દેખાણા, ઇ વાતનો ગીત ભણ્ય ! ”

ગાગા રાવળે મ્હો મવકાવ્યુ “ ગીત તે કેમ કરીને ભણું
આ ! યાં તો વાસામાં તમને બારવટીયાનાં ભાવાં વાગતાંતા ! ”

“ પણ તાળી જીને કાંઈ ભાલાં વાગતાં સે ? ગીત ભણુ-
વામાં તારા આપનો કાણુ જતો સે ? ચાર વીધા પળત ખાણ,
હોળી દીવાળીએ દાલ લેણ, આપુની મોણું લેણ, ઇ કાંઈ
મફતીયો માય છે ?

“ એટલે ! ખોટેખોટાં વખાણુ ગાવાં સાદું મને આપુ
પળત ખવરાવે છે ? ”

“ હા ! હા ! વખાણુ તો કરવાં જોશે. કવિ કેવાનો થીયો
છે ? ”

“ ઠીકે ભારે, સાંભળી લ્યો. પણ એક કરાર : શીંગાથી
પીંજા સુધી એક વાર સાંભળી લેવું : વચ્ચે મને રોકવો કે
ટોકવો નહિ. આ ગીતમાં તો વડજ છે; એટલે ધડીક આપણું
સારું આવશે, ધડીક ભાણુ નેગીદાસનું સારું આવશે, અને
છેવટે આપુનો ડોકો વાગશે. માટે મને વચ્ચે રોકા તો તમને
સરજના સમ ! ”

“ ભલે ! ”

. ગાંગાએ ગીત રચી રાખેયું, તે ઉપાડ્યું :

∴ [ગીત-જાંગડું]

બજ કરી અતગ હાલીયો બારો
લાણું પવંગ ભણે ખુમાણુના લોચિ

प्रभाषे दीधां बावां तर्शगमं जेवि,
सोयरा लग आवीये लु'री !

[अति मोट्टु सैन्य वधने शेरु भायर व्यथी भनमा हतु के
अरे जेगीदास प्रभाषना पोडा जुटपी लापीय त्या तो वलदा, पोवाना
घोडाना तर्शगमा ल प्रभाषाना बावा बोकाया, जेवा बावा बोकाया के
शेरु भायर सोयरगद सुधी लागता आणे]

जेसी ते ह्ये ना ललुयो
अ गं' जे कार जेधिके आलुयो
आगण प्रभा तल्लो हतो अल्लेखो
(त्यां) भाधे आवीये हुसरे जेखो ।

[हृद्यमा काष्ठ विचार न कर्षो अगमा वधु पडतो अह कार
आण्यो अगाड प्रभाषो साथे अजेखु तो हतु ल, त्या वणी आ
णीलु जेखु भाया पर आण्यु.]

भायर जोट हुसरी भाये
जाणे प्रुगे लाळु जगाये
हुंडु शेरु काम कभाये
गरमां जर्णने लाज जभाये ।

[हे शेरु भायर ! ते जील वार जोट भाधी ते जडीभा जधने
आलु प्रभाषने जगाडये ते जडु पुर काम कर्षु गिरमा जधने ते
साज शुभापी]

धरपत थीये क्षमि धुडधाणी
राभी मेह्या टाड राभाणी
भार्या इरता टाड मेकाणी
ठरड काडये लाळे ठेजाणी.

[हे धरपति ! तार् सवरव धुजधाणी यध गधु. तारा टाडाणी,
मोकाणी अने ठेजाणीने जद्वारवदीयाजेजे जडु भार्या]

आलजुदरे कडु अलजेवे
जेव जधने जीने जेवे
जाटकीये हभ घाटे जीवे
छा वीनु थी जाण्ये शेवे ।

[आवाः सुभासुनेः पौत्र बाबु नेगीदास तो अजमेये। उः भाटे दे आचरे! तमे धीने इबांछ लघने रमत रमे। दस न पाडे बाबु नेगीदासे अपादे भार्ये, त्यां तो छ वीभुं (अकसेा वीस) पाडा साथे रोये। आचर आनी नीकरो।]

“ ह्यो आप ! आ गीत । ”

गीत पूरं ययुं. गेला आचरे आंभो लाल करी. गांगाने हनुं “ आशेट ! दवे नसदगुभां रे’ तो गा’ आ ! ”

‘सु पडी अे रदेवामां ।’ इदीने गांगो आसी नीकरो.

“ખાનને માર્યો ? શુરું કયું. હવે આપણે કુંડલા ખાઈ રીયા. ખાનને માર્યો ! શું કહેવું લાઈ ? આ પાપને તો સાત જન્મે ય આરોવારો નહિ આવે દાકર કયાય નહિ સંધરે”

કુમરાના ગાળામાં મુકામ ધર્યો અને લીમ પટેલના નરસી અને નાતો નામના બે દીકરા ખાન પકડીને સાથે આપ્યા છે. બદારવટીયાની રીત હતી કે ખાન ભાગી ન જઈ શકે તેટલા માટે તેના પગને તળીએ અંગારા ચાંપી દેવા. તે સિવાય તો ખાનને સારામાં સારું ખાવા પીવાનું ને સલા બેસવાનું આપી પરોણાની રીતે જ રાખતા.

અંગારા તૈયાર થયા, લાલચોળ ધગધગતા અંગારા દેખીને કણખીના બે દીકરામાંથી મોટો નાથો નામે હાલો તે શેવા લાગ્યો. એને શેતો દેખીને નાતો નરસી બોલ્યો. “હેઠ્ઠ કાયર ! શેવા બેડો છે ! આપણે તો ખુમાણ ખોરડું ! સાવરીયાઓને ખોટય બેસે. બચાડા બારવટીયા વળી અંગારા શું ચાંપશે ?” આમ બે ! આંખ આપણી જાણે ચાંપી લેવાય !”

એટલું કહેતો નરસી ઉભો થયો. જગતા અંગારા ઉપર સખ ! સખ ! સખ ! પગ માંડીને ચાલ્યો ગયો. પગનળીયાનાં ખોલણાં ફાટી ગયાં, અને અંગારા ઝોલવાઈ ગયા.

બદારવટીયો જોગીદાસ મોટ માંડીને આ કણખીની દિમ્મત સામે જોઈ રહ્યો. એની આંખો ચોંટી રહી, પડખે બેઠેલા સાથીને પૂછ્યું કે “એણે પોતાને ‘ખુમાણ ખોરડું’ કેમ કહ્યો ?”

“આપા ! એનો કાકો ધરમશી પટેલ પાંચસે ઘોડે આપણી વાંસે ભમે છે એટલે ઇ અરધા ખુમાણ જ કહેવાયને ? કુંડલા પંથકના પટેલીયા તો કરાકાત છે આપા !”

૧૭

માવતર મદદપણું કરે, તથા બારવટે જે
એનાં ઊંચાને ચાલુય હે (૩) વેલરછ વળખાળદે

[હે વલેસગ ઠાકાર ! જેના માવતર તારી સાથે શત્રુતા કરીને
બહારવટે નીકળ્યા છે, તે જ નાના બચ્ચાને તું પોપણ આપીને તારે
વેર પાળી રહ્યો છે.]

જેગીદાસનાં રાણી, જે ફીકરા ને એક દીકરી, એમ ચારે
બચ્ચાને જાતી લઈ મહારાજે ભાવનગર તેડાવી લીધાં હતાં.
રાજ-રખાવટથી જ એ બંદીવાનોને રાખવામાં આવ્યાં હતાં.
દરબારગદતી અંદર જ એ કુટુંબના આવાસ હતા. આજે
બહારવટીયાનો આદમી ત્યાં જઈ 'આઈ'ની પાસેથી સમાચાર
લઈને ભાણુગાળે આવેલ છે.

“ બાળબચ્ચાંના કાંઈ સમાચાર લાભ્યો છે ભાઈ ?

“ આપા ! આજ તો મોઢે ટીપે આંસુડાં પાડતાં પાડતાં
આઈએ સમાચાર કહેવરાવ્યા છે. ”

“ આંસુડાં પાડ્યાં ? કેમ ? યાકી ગઈ કાઠીઆણી ? ભાવ-
નગરના રાજ દરબારમાં કાંઈ રખાવટ મોળી પડી ? ઠાકારે
કાંઈ કહ્યું ? ”

કમરીઆધને ડેડાણ કાટીલાને ઘેરે પરણાવી. અને એક લાખને દાયજો દીધો. દુશ્મન ઉડીને બાપ થયો ! ”

“હા ! ઇ વાત હું જાણુ છું. મહારાજ આપણું ગામ પ્રાપ્ત છે, તે દાયજો કરે, બાપ ! ખીજું કાંઈ ?”

“ખીજું તો કાઠીને કેજો કે ઘોડા દિ’ પહેલાં આપણે લાખો ને હરસૂર ખેચ જણા કુંવર નારલા ને અખુલાની સાથે રમતાતા. એમાં લાખે કુંવર નારલાને લખાટ મારી. કુંવર રેતા રેતા મહારાજ પાસે ગયા. જઈને કહ્યું કે. “મને લાખે ખુમાણે માર્યું.” તે ટાણે મહારાજના મહોમાંથી શા રાખદ નીકળ્યા કાઠી ! મહારાજે કહ્યું કે “જેટા ! એનો વાંધો નહિ. એનો બાપ રાજ અમને મારે છે, તો પછી દીકરો તને મારે એમાં નવાઈ શી ? અમે ય વાંસો અંચવાળી રહીએ છીએ !”

કાઠી ! આખા દાયરાની વચ્ચે પોતાના ટીલાત કુંવરને આવો જવાબ આપીને મહારાજ ખડ ખડ હસી પડ્યા. પછી પોતે નારલાને હેતલચે હેચે કહ્યું કે

“લાઈ ! ઇ કેમ ન મારે ? એને શું ખીજ ન આવે ? એનો બાપ આજ પંદર વરસથી ગામ ગરાસ ખોધને કુંગરામાં પાટકે છે. પાણાનાં એશીકાં કરેડે. ઇ દાઝનો માર્યો દીકરો આપણને ઠોંટ ઠાપવી કરે તો ખમી ખાઈએ લાઈ ! એને મોથે દઃખનાં ઝાડ ઉગ્યાં છે.”

કાઠી ! આખો દાયરો ચલી ગયો. અને મહારાજે લાખાને ખોળામાં ખેસારીને ઉલટું એના હાથની હથેળી પંખણી. અને પૂછ્યું કે “બાપ ! તુને તો વાગ્યું નથી ને ?”

કાઠી ! આવી રખાવટ રાખનારની સામે હવે ક્યાં સુધી રૂંધ કરવાં છે ? આવા દેવરાત્રને ખોળે તરવાર મેલી દેતાં ન લાજીએ. અને હવે દાવ્યા આવો ! મહારાજના બેર બનો !

સમાચાર સાલગતાં સાંલગતાં બહારવટીયાના હાથમાં ખેરખેચ ચંબી ગયો. એની આખોને ખુણે બે મોટાં આંસુડાં લટકી પડ્યાં. કાંઈ ખોટ્યા વગર જ એ ખેડો રહ્યો. ચારે કોર અધારાં હવાઈ ગયાં.

૧૮

“ આમા વરા ક્યાથી રે ? ”

બહારવટામા વારવાર ગામોગામની ગાયો તગડાય છે એક દિવસ ત્રણસો ચારસો ગાયોનુ ધણુ તગડીને બહારવટીયાએ નાદીવેના કુગરના ગાગામા ઠાસી દીધુ આડી મોટી વાડય કરાવી લીધી ત્યા ગાયોને ચરતી મેવીને લાલુ ગાજેથી ખીન્ને જ દિવસ ભાગી નીકળવુ પડ્યુ ભાગતા ભાગતા ગિર વીધીને બહાર નીકળ્યા ખીન્ન મલકંમા ઉતરી ગયા નાદીવેનામા ગાયો ઠાસી છે એ વાતનુ એસાણુ પણ ન રહ્યુ

એક વરસ વીતે બહારવટીયા પાછા ભાણુગાળે આવ્યા જોગીદાસને ત્રણસે ધેનુઓ સાલરી આવી ઠાસામા આવીને જીવે ત્યા ત્રણસો ગાયોના ઝોખા [હાડપીંજર] પડેના ઠાસેલી ગાયો અડ પાણી વિના રીઆઇ રીઆઇને મરી ગઇ હતી

“ બાપ લાલુ ! ”

“ હા આપા ! ”

“ અકેશર થયો

‘ હોય આપા ! બારવટા છે ’ ”

“ મહુ દિ’ બારવટા ખેડ્યા બાપ ભાઇ બહુ મરાવ્યા અણુમીઓના ધીસરા કરામા કાઇ બાકી નથી રાખી અહાર સો હત્યાયુ લીધી અો આ ગાય માતાજીનુ તગડામા તેા ત્રાસ જ નહોતો રાખ્યો વાજરને માતાઉથી વજોડાવીને, અનોધા નિસાપા લીધા આમા વરા ક્યાથી રેશે ?

“ આપા ! ઇ બહુ સલરિ છે શીદ ? ”

“ સમસત્યું રે’તું નથી, એટલે સંભારું છું—દીક સંભારું છું. આટલાં પાપનો પોટલો બાંધવા છતાંય ખુમાણોમાંથી કોઈ ન પડખામાં આવ્યો. સાવરીયાઓ ગરાસ માંડી માંડીને ભાડાંની માડીયું હાંકવા લાગ્યા. કાકાઓને પોતપોતાનાં છ ૯ ગામતું ગળપણ વા’લું ચયું. ‘હવે આપણે ક્યા સુધી રઝગશું! શો કાયદો કાઢશું? ઝંજારું તો ફૂતરાને મોતે મરશું.’”

“ તર્થી આપા ? કેમ કરશું ? તરવાર છોડશું ? ”

“ હા. ”

“ તો હાલો ભાવનગર. ”

“ ના. હુમાણે. ”

“ કો ? ”

“ જોગીદાસની તેમ ભાવનગરના ઘણીને પગે તો ને છૂટે. કૈવાસના ઘણીને પગે છૂટે. ”

“ હુમાણે ગળવો કયો ? ”

“ હા, તે વગર આ પાપનો પાર નાહ આવે ”

ભાણુ-વજ્રહાતી વાળો ભાણુ રોષ પડ્યો. આપા ! આપા ! કહી જાણે ઢળી પડ્યો.

“ શે મા બાપ ! મને રોક્ય મા. તું છોડરાને ઝોથ દેજે. ને હું મારા એકવાનાં નહિ, પણ આપણા સહુના મેલ ધોવા નહિ છું, અને ભાણુ ! જેજે હો, જેબસીયાણી માની ને ભાઈ હીપાજસાની સાર સંભાળમાં મોણું કેવરાવતો નહિ હો ! બાપુતું ગામતરું છે. ”

જોગીદાસ હિમાવયે ગળવા ચઢ્યા જણે એક હિમાવય ખીજા હિમાવયને મળવા આદ્યે.

જોગીદાસ હુમાણે ગળવા ચઢ્યાની ભણુ ભાવનગરમાં યઈ. મહારાજની સન્મુખ જ બહારવટીયાના દીકરા રમે છે રાણી-વાસમાં બહારવટીયાની રાણી બેઠી છે કે જેણે પંદર પંદર વરસો

થયા ધણીનું મ્હો જોયું નથી અને જોગીદાસ હેમાળામાં ગળ્યે તો ભાવનગરના વંશ ઉપર બદનામીનો પાર નહિ રહે !

મહારાજે બહારવટીયાને પાછો વાળવા માટે માયુસો દોડાવ્યાં. ખુમાણ દાયરાને સદેશો કહેવરાવ્યો કે “ઝટ આજ ફરિને આપાને પાછો વાળો છું એને જોયે બહારવટું પાર પાડું”

ખુમાણને સાન આવી આપાની પાછળ ઘોડાં દોટારી મૂક્યાં. ગુજરાતની પેલી બાલુના સીમાજ પરથી આપાને પાછ વાળ્યા. જોગીદાસ જોડ્યો,

“ભાઈયુ ! હવે મગને શા સાર ધરમા લઈ જવ છે ?”

માર્ગે જસદણમા મુકામ કરેલ છે. ખુમાણ દાયરા ઉડીએ જોસીને કમુખા કાઢે છે તે વખતે અંદરથી કહેલું આવ્યું કે “ગઢમાંથી આઈ સહુ ખુમાણ ભાઈઓના કુખ્યાં લેવા આવે છે.”

“ભલે પધારે. ખુમાણોનાં મોટાં ભાઈ !”

ધરતી ન દૂભાય તેવાં ધીરાં ડગલાં દેતા *૩૬ કાઠીઆણી ચોપાટમાં આવ્યા મોઢે એંથી-નેવુ વરસની રેખાએ અંગાઈ ગઈ છે. અંગ પર કાળું એાદણું છે જોતા જ જોગમાયા લાગે છે. મ્હોંમાંથી પુલડાં ઝરે છે.

એક પછી એક સહુની એાળખાણુ ચાલી. આઈ પૂજાં જાય કે “આ કોણ ?”

‘આ ફલાણુ ! ફલાણુ !’ એમ જવાબ મળે છે અને આઈ દુઃખણુ થયે છે એમ કરતા કરતા આઈ ખીજે છેડે પહોંચ્યા. આથેથી પૂછ્યું,

“આ કોણ ?”

“ઈ જોગીદાસ ખુમાણ !”

“આ પંડયે જ જોગીદાસ ખુમાણ

* ઢમીર ખાચરના ધવાણી સાખના ધરવાળાં હોવાતુ કહેવાય છે.

આઈ એકી ટશે જોઈ રહ્યાં. ઉગમણી દિશાએ ઘેરીને બહારવટીયો ઘેરખો ફેરવે છે. માથું નીચું ઢાલ્યું છે. અંતરના ઉંઘણમાંથી સૂરજ ! સૂરજ ! એવા ધ્વનિ ઉઠે છે. ધ્વનિ સંભળાતા નથી, માત્ર હોઠ જ જરી જરી ફફડે છે કાઠીઆણીએ જાણે આભુથી ઉતરી આવેલા કોઈ જોગંદરને જોયો.

“આપા !” દાયરામાંથી કોઈ જોત્યું. “આપા ! આઈ તમારાં દુઃખણાં લેવા આવ્યાં છે.”

“ના બાપ !” આઈ ખોલી ઉઠ્યાં, “એના દુઃખણાં હોય. એ માનવી નથી. દેવ છે. લખમણુ જતિનો અવતાર છે. એને માથે હું હાથ ન અડહું. એને તો પગે જ લાગીશ.”

છેટે ઘેસીને ત્રણ વાર આઈએ બહારવટીયાની સામે પોતાના મહીરનો પાલવ ડાળી માંથું નામાવ્યું.

જોગીદાસે તો સ્ત્રી દેખીને પોતાના મ્હોં આડે ફાળીયું નાખ્યું હતું. પણ આલાસે આલાસે આઈને ઝોળો ત્રણ વાર નમતો દેખાયો. અને ત્રણ વાર જોગીદાસે સામું શિર નમાવ્યું. એક ખોલ પણ ખોલ્યા વિના : ઘેરખાનો એક પારો અટક્યા વિના : આંખનો પવકારો માર્યા વિના.

છાતી પીગાળી નાખે એવો આ દેખાવ હતો. દાયરો આખો મુજો બની શ્વાસ પણ ડરતો ડરતો લેતો હતો. સહુને જાણે સમાધિ ચડી હતી.

એમા આઈએ સુપ્તીદી તોડી : આખા દાયરા ઉપર એની આંખ પથરાઈ ગઈ સહુનાં મ્હોં નિરખી નિરખીને એણે વેચુ કાઢ્યા :

“ખુમાણુ ખોરડાના લાઈયું ! હું શું જોતું ? તમે ખોરડું સળંગાવી દીધું. તમે કંટબ-કુવાડ ચ્યા. તમે પારકા કુવાડાના દાઢા ઘંભિ સીલુડા વનતો જોય જ કાઢી તાખ્યો ! તમે જૂથ બાધીને આ જતિપુરવને પડખે મુઝી ન શક્યા માડી ! તમને ઘરનો છાયો વાલો થઈ પડ્યો ? આખું આખા પેટ નોખું નોખું થઈ ગયું ! અરે તમે પોતપોતાની પાંચ પાંચ ગામડી

સાચવીને જાનામાના બેસી ગયા ? આ દેવ-અવતારીને એકલો બહારવટે રજાગવો દીધો ? તમે કાડે જાવીને નેગીદાસ શત્રુને દોરી દીધો ? પારકાએ આવીને ઠેઠ પેટમા નોર પરાવી દીધા ત્યાં સુધી યે તમને કાળ ન ચડયો ? ”

હડ ! હડ ! હડ ! આઈની આખોએ આંસુ વહેતા મેલ્યાં. છેલ્લું વેણ કહ્યું . ”

“ ખીલુ તો શું બોલું ? પણ કાઠીને વળી ગરાસ હોતા હશે ? કાઠીના હાથમા તો રામપાતર જ રહેશે. અને ભાઈ ભોજ ખુમાણ ! કાઠી વશના જે કટબ ફૂવાડા બન્યા હશે, તેના પાપ સરજ શે સાંખશે ? નહિ સાખે ”

એટલું કટીને આંધ ઝોરડે ચાલ્યાં ગયા. આંહી દાયરા ચંબી જ રહ્યો

નેગીદાસના કાકા ભમોદરા વાળા ભોજખુમાણના મ્હેા પરથી વિભૂતિ ઉડી ગઈ. આઈની વાણીમા એણે ભવિષ્યના બોલ સાંભળ્યા. *

દાયરાના મન ઉપરથી ગમગીનીનો પડદો તોડવા માટે ચારણે મોટે સાદે દુહો લલકાર્યો કે

અંગરેજે મલક ઉઠાડીયા, મયણુ કેતોક માણુ
ત્રણે પરણુ તોળીયુ, (એમાં) ભારે નેગો ને ભાણુ ! *

[અએનેએ આવીને સોરઠ દેશ તોળી નેયો. આ ધરતી કેટલીક વજનદાર છે તે વપાસી નેયું. કાઠીમોની ત્રણે પરણેને તોળી નેઈ. એમાં ભાણુ ને નેગીદાસ બે જ જણા વજનદાર નીકળ્યા.]

આખોમાથી નીતરી ગયા છે વળેસગ ઠાકોર અને જોગીદાસ ખુમારુ સમાધાની કરવા બેળા થયા છે

“હ્યો આપા ! માગી દો !” અજલિમા કસુબો લઈ ઠાકોરે હાથ વળવ્યો

“માગી લેનાતુ ટાપુ ગતુ મહારાજ ! આજ તો તમે આપો તે જુઠાં વેતુ છે માટે જોની નાખો ” એમ કહીને બહારવટીયાએ ઠાકોરની અજલિ પોતાના હાથે પટ્ટી પોતાનું મહેલું નમાવું.

“ત્યારે આપા ! એક તો કુડવા.”

“કુડવા ન ખપે મહારાજ !” બહારવટીયાએ હાથ ઉઠ્યો કર્યો.

ઠાકોર ચમક્યા “આ ગુ જોનો છો આપા ? કુડવા સાદુ તો આ જગ મચાવ્યો, અને હવે કુડવા ન ખપે ?”

“ન ખપે મહારાજ જોદના એટલે હું માની લઉ છું કે કુડવા મને પોખા પણ પાણુ હવે માર અતર કુડવા માથેથી ઉતરી ગતુ છે બાપ મુવો તે દિ મહારાજે મોટેરો દીકરો બનીને મુડાવેયુ એટલે નારખી-કાઠો લને મોટેરાને જ રહ્યો વળી ખીજ વાત એમ છે કે કુડવા રિપે મને વહેમ પડ્યો છે. ચારણનો દુહો છે કે,

“ એ પણ કબુલ : સોના સરખું.”

“ એ બે તમને : વીરડી ને રબારીકું આપા ગેલાનાં છોડને.”

“ બરાબર.”

“ આગરીઆ ને ભોકરવું આપા ભાણુને.”

“ વ્યાજખી.”

“ ઠવી ને જોગદ ભાઈ હીપા જસાનાં મજમુ, યયા રાજ ?”

“ સત્તર આના.”

“ કાંઈ કોચવણુ તો નથી રહી જતી ને આપા ભાઈ! જોલે હો! જગન અમારી સોમી પેઢીએ પણ ભાવનગરને ‘અધરમી’ ન ભાળે.”

“ ન ભાળે બાપા. ભાળે એની જીભમાં કાંટા પરોવાય.”

“ ત્યારે આપા ભાઈ! મને લાગે છે કે તમારા દીકરા નાઈ ગઢપણુ કદીક નહિ પાળે તો ?” ઠાકોર હસ્યા.

“ તો આંહી ચાવીને રહીશ બાપા !”

“ ના, ના, આંહી યે કદિક આ મારાં પેટ—અખુલા નાઈલા પલટી જાય. આજ કોઈનો ભરોંસો નહિ. કોઈની ઓશીયાળ નહિ. રાજ તમને ‘જરા’ ખડીયાખરચી દાખલ આપે છે. જીવે ત્યાં સુધી ખાઓ પીઓ.”

બહારવટીયો આવો બન્યો. *જરા! ત્રીસ હજારની ઉપજ આપનાઈ જરા ગામ ઠાકોરે ખડીયા ખરચીમાં નવાજ્યું.

* આ ‘જરા’ વિષે એમ પણ બોલાય છે કે એ ખડીયાખરચી તરીકે નહિ, પણ ભેગીદાસના દીકરા લાખા હરસૂરની ધોતળીમાં અપાયલું.

કહેવાય છે કે આ ‘જરા’ ગામ ભેગીદાસના વિદેહ પછી પણ એના વંશમાં આજ રહેલું, ત્રીજ પેઢીએ એના પ્રમાણના વખતમાં એ વંશનો એક વિષવા બાઈએ, પોતાને પિત્રાઈએ ગરાસ ખાવા દેતા ન હોવાથી ‘જરા’ વિષેનો દસ્તાવેજ દરમારી અધિકારીને આપ્યો. અધિકારીએ ભેયું કે ‘જરા’ તો ફક્ત ભેગીદાસની દેયાતી પૂરતું જ બંધાયલું. એણે રાજમાં બહેર કરીને જરા ખાકસા કરાવી લીધું. પૂછવા જતાં ગયા ઓઝાના રાજપુરૂષે કહ્યું કે “જરા (જર) તો સાકમાં પડી ગયું !”

જોગીદાસે ઠાકોરના હાથમાંથી ઝુખો પીવો સામી અજ્ઞાનિ પીનરાપી વસ્ત્રીને વધામણી સભાગાનના સડુ કચારીમા આવ્યા.

બહારનગીયાને શરણાગત નહિ પણ સમનદીઓ કરીને ઠાકોરે પોતાની સાથે અર્ધાઅર્ધ ગાદી પર બેસાર્યો અને બદીબનોએ બેધને ત્રોસ તરીકે મિલકા ના .

વલ્લે અવર ગના વડાં, દર ગો જોગીદાસ
તણુહાદલ વખતાતણુ, આખડીયા ઝોનાડ

[બેમાંથી કોને વલ્લો ઝોષો કડુ ૧ વલ્લે મદારાનું આર ગલ્લે બેગો વીર, ને સામો જોગીદાસ પણ દુર્ગાદાસ બેલો એક વીર વખતસિદ્ધનો તનય, ને બીજો વીર હાદા ખુમાણનો તનય અને બહાદુરો સામ સામા મુદ્ધ ખેલી અવયા]

એ મિરદાનળી સાલગીતા વલ્લેતગજી 'વાહ નિરાજી' કહી મનગાય છે જોગીદાસની સમસ ગણાવાનો એને શોચ નથી મોટા મનનો ભૂપતિ રાજી થાય છે ને જોગીદાસના મુશુગાવ વધુ રૂડા બને છે

તુ પાદર ભૂના તણુ, ફેનળીઓ ફેનળે
(તે દિ) બીખડીયું બ ગયે, (તુ ને) જોલે જોગીદાસીઆ.

[હે જોગીદાસ ! તુ જે દિવસ ભૂનાગઢને પાંદર ફેન લઇને ચાલ્યો હતો, તે દિવસ તને બીબીઓ મોટા બગવાળી બારીઓના ચક્રમાંથી નયનો ભરી ભરી નિરખતી હતી]

“સાલગો આપ લાઇ ! તમારા શૈર્ષ અને સ્વરૂપ કેવા !” એમ બીને સાગગપેટો ઠાકોર બહારનગીયાને હો છે પણ બહારનગીયાના કાન જલ્લે ઝુગી ગયા છે માત્ર નમારીને એ તો ખચારીમા થે બેરખો જ રૂપ છે એટલુ જ બોલે છે કે ‘સાચુ આપા ! ચ જો છે, તે ફાવે તેમ મિરદાવે’

પણ બદીબનો તો તે નિમ ગાડાતર બોના હતા કવિ-તાના નીરમા બહારનગીયાને તરમોળ બનાવવો હતો હુહા રેના લાગ્યા :

દત મુરત ટેકા દઈ, રાખીતલ અજરાણુ
ખળભળતી ખુમાણુ, જગી નેગીદાસીઆ.

[હિ પરનેના રામ ! કાઠીઓની પૃથ્વી ખગભગને નવિ પટકાઠ
જવાની હતી, તેને દાન તથા સાર્યના ટકા દઈને તેજ ટકાવી રાખી
હે નેગીદાસ !]

નેગો નેડ કમાડ, માણો મીતળપર ધણી
ન થડક્યો થોભાળ, હુકળ મચીએ હાદાઉત.

[નેટાદાર કમાડ નેવો નેગીદાસ ! મીતીઆગાનો ધગી : યુદ્ધ
મચતી વેળા જરાયે ન થડક્યો]

કરડયે કાંડી થીયે, પરડોતરાં અજરાણુ !
ડસતલ છું દહીવાણુ, જાંઝડ નેગીદાસીઆ.

[બીજા નાના સાપોલીયા ડસે તેનાથી તો શું થવાતું હતું ? પણ
ભાવેજ્ઞાના નામને તારા નેગો મોટા ફણીધર ડસ્યો ત્યારે જ એતું
ઝર ચડયું.]

નેગા ! જલમ ન થાત, ઘણુમુલો હાદલ ઘરે
(તા તો) કાઠી કી કેવાત, સામી વચ મુખા તણી !

[હિ નેગીદાસ ! મહામૂલા હાદા ખુમાણુને ઘર ને તારો જન્મ ન
થયો હોત, તો કાઠી મોટા સૂખા મહારાજનો સમિવગયો કયાથી.
લેખાયો હોત ?]

અને ચારણોએ છેલ્લી રાગ ચઘવી :

મૂવ અણે, મેરૂ ડગે, મહોદધ મેલે માણુ
(પણ) નેગો કી જાતી કરે, ખત્રીવટ ખુમાણુ !

[મૂવ તારો ચલાયમાન ધાય, મેરૂના શિખર ડગે, મહોદધિ પોતાનાં
મરમદ મેરે, તો પણ નેગો ખુમાણુ પોતાની કત્રીવટ કેમ જાતી કરે ?]

બહારવટીયાની બિન્દાવળ રાજાણી સાંભળી મહારાજ જાણે
જરાતા જ નથી. ચારણોને સામા હોંકારા પણ પોતે જ આપી
લેલ છે. શબ્દે શબ્દે પોતે બહારવટીયાની સામે મીટ માંડી.

રહે છે. જોગીદાસ એની નજરમાં જાણે સમાતો નથી. બહાર-વટીયાના ગુણુવિસ્તારની સરખાણીમાં ગોડિવનો રાજવિસ્તાર નાનકડો લાગ્યો.

ત્યારે મહારાજાંજલું દિલ આટલું ડોલી રહ્યું છે, ત્યારે બહાર-વટીયાના ખુદના અંતરમાંથી તો આ બધી ચિરદાવળ, પોષણને પાંદડેથી પાણી દડે તેમ દડી પડી. એના મુખડાની ગરવાઇ જરાય ઓછી ન થઇ. એ તો સરજના જાપમાં તરફીન છે. ને એને તો પોતાનાં પાતક માંલરે છે. પોતાના મનવાને મારી મારીને એ પ્રાયશ્ચિત કરે છે.

મહારાજે ઇસારત કરી, એટલે સલામા રંગરાગ મંડાયા. સારંગીને માથે સુવાળી કામડીઓ અડી ને અદરથી કૂણા કૂણા સર ઉડ્યા સાથે સ્ત્રીઓનાં ગળાં ગળવા મંડ્યાં. નરધાં ઉપર ઉસ્તાદની થાપી પડતાં તો રણુણુ અણુણુ ધરરા ગોડ્યા અને કિન્નરકંઠી રામજણીઓનો મુજરો મંડાણો.

વળે મહારાજ : કનૈયોવાસ : રસરાજનો જાણે અવતાર : અને માર્વંશનો મોહંસો એટડો : જેવો સંગ્રામમાં, તેવો જ રસભોગમાં : વીણી વીણીને અમૂલ્ય વારાંગના તેડાવી હતી. કેમકે આજ તો અનોપમ ઉજવણું હતું : જોગીદાસનું બહારવટું પાર પડ્યું હતું. વારાંગનાનાં ગળાં ગહેકવા લાગ્યાં.

અને જોગીદાસે પીકે દીધી ! આખો અધર્મીયી હતી, તે પૂરેપૂરી ખીડી દીધી ખેરખો તો હાથમાં ચાકી જ રહ્યો છે.

વળે મહારાજ કાંઈ સમન્યા નહિ. એણે જાણ્યું કે બહાર-વટીયો દિશા બદલવાની કાંઈક વિધિ કરતો હશે. નાચ સંગીત ખીવવા લાગ્યાં. ક્યારી જાણે ગણિકાના સુર-સરોવરમાં તરવા ને પીગળવા લાગી.

એચીતો જોગીદાસે ભેટમાંથી જામયો ખેચ્યો ક્યારીમાં એ હતીઆરનો ચમકારો થયો, અને 'હાં હાં ! આપા !' કહીને મહારાજે જોગીદાસનું કાંડું ઝાલ્યું : જામીયાની અણીને બહારવટીયાની અખિના પોપચાથી ઝાડું છેડું નહોતું.

“ આપા ભાઈ ! આ શું ? ”

“ કાંઈ નહિ બાપા ! આંખો ફોડું છું. ”

“ કાં ? ”

“ એટલે તમે સહુ આ નાચમજરા નિરાંતે ચલાવો. ”

“ કાંઈ સમજાવું નથી આપાભાઈ ! ”

“ મારવા રાવ ! તમે મારવાડ થકી આવો છો. તમારે પરવડે. પણ હું કાઠી છું. મારી મા-ખોન્યું નાચે, ને ઇ હું બેઠો બેઠો જોઉં, એમ ન બને. ”

“ અરે આપા ! આ મા-ખોન્યું ન કેવાય. આ તો નાચ-કાઠી. એનો ધધો જ આ. ગણિકાઈ ગાય નાચે એનો વાંધો ? ”

“ ગણિકાઈ તોય અસ્ત્રીનાં ખોળીયાં : જનેતાના અવતાર : જેના ઓદરમાં આપણુ સહુ નવ મહિના ઉઝરીએ એ જ માતાછનાં કુળઃ બધું એકતું એક, બાપા ! તમે રજપૂત, ઝટ નહિ સમજી શકો. પણ મને કાઠીને તો દીવા જેવું કળાય છે. હવે જો ઇ માવડીયું પગતો એકેય ઠમકારો કરશે તો હું મારી આંખોનાં બેય રતન કાઢીને આપનાં ચરણમાં ધરી દઈશ. ”

નાચમજરા બંધ કરવામાં આવ્યા.*

મહારાજે બહારવટીયા જોઈ પૂરેપૂરા નિરખ્યા. અંતર ઓળ-ધોળ થઈ જતા લાગ્યું. જોગીદાસ જીવ્યા ત્યાં સુધી પોતાના ભાઈ કરી પાળ્યા.

* એક પ્રસંગ એમ પણ સંભગાય છે કે આયકવાડ તથા ભાવ-નગર રાજની વચ્ચે સીમાડાની મોટી તકરાર હતી કેમકે ગુચનીકળે નહિ. બંને રાજ્યોને એમ સૂચ્યું કે જોભીદાસ બહારવટીયો સતવાદી છે. સીમાડાનો અલેડ માહેતગાર છે. જે ખરો ન્યાય તોળશે. માટે એને જ આ તકરારનો ફડચો સોંપાયો હતો. સતવાદી બહારવટીયાએ ભાવ-નગરની સામે કારમું વેર ચાલુ હતું છતાં સાચા સાખ્યું : ફડચો ભાવ-નગરના ઘાખમાં ગયો. એ પ્રસંગના ગુસ્તાનમાં બહારવટીયાને તેડાવવામાં આવ્યો હતો, અને તે વખતે આ ઘટના બની હતી.

ઐતિહાસિક ગીત

[આ ગીતના રચનાર કોણ, તે નથી જાણી શકાયું. બાવનગર
રજના આશ્રિત હશે એમ લાગે છે. બાવનગરના રાજકવિ શ્રી પીંગળશા-
લાઈના ભૂના ચોપડામાંથી, એમના સૌજન્યથી આ પ્રાપ્ત થયું છે]

પડ ચડિયો જે દિ' જોગડો પીઠો .
આકડીયા ખાગે અરડોંગ,
જરદ કસી મરદે અંગ જડિયા
સમવડિયા અડિયા તરસોંગ.

[જોગીદાસ ને પીંગે ખુમાણ યુદ્ધમાં ચડયા. રસ્તીરો ૧... ..
આફળ્યા. મરદોએ અંગ પર ખજર કર્યાં. ખરોખરીયા સાવડોએ
જલે જગ માંડયા.]

જુધ કરવા કારણ રણ જુટા
સાંકળ તોડય વણ્ટા સિંહ,
માંડે ખેધ ખેધ ખુમાણો
લોહ તણો સર જાણે લીંહ. ૨

[યુદ્ધ કરવાને કારણે બહારવટીયા રણમાં ધરયા. જાણે સિંહ
સાંકળ તોડીને વણ્ટયા. ખુમાણોએ મરણીયા થઇ વેર માંડયું. જાણે એ
તો લોદાની હપર આફલ લીંદી. ભૂંસાય જ નહિ.]

કસંધે જોયા મલક કાડીએ
કરિયો ધરમાં કટંગ કળો;

સાવર ને કુંડલપર સાડુ
વધતે વધતે વધ્યો વળો. ૩

[પરંતુ કાઠીઓએ કુસપને કારણે મુલક ખોયો. ધરની અંદર જ કુંડળ-કલક કર્યો. સાવર અને કુંડલા સાડુ વેર વધવા જ લાગ્યાં.]

મત્ય મુંઝાણી દશા માઠીએ
કાઠી બાધા ચડયા કડે,
ચેલો ભણુ આવીયા ચાલી
ભેગો આવધ અંગ જડે. ૪

[પણ માઠી દગાને લીધે તેઓની મતિ મુંઝાણી. કાઠીઓ બધા કડે ચડયા. જસદણને ચેયો ખાચર, અને ભડલીને ભાણુ ખાચર આવ્યા. તે વખતે ભેગીવાસ અંગ પર આયુધ કસતો હતો.]

વેળા સમો ન શકિયા વરતી
કરતી ફેજ કરે કરંગાણુ,
ભાયું ધીયા ભેતપર ભેળા
ખાચર ને વાળા ખુમાણુ. ૫

[કાઠીઓ સમય ન વર્તી શક્યા. ચોફેર અ ચેએની ફેજ કરતી હતી. છતાં બધા ભાઈઓ ભેતપરમાં ભેળા થયાં. ખાચર, ખુમાણુ ને વાળા, ત્રણે.]

વહરા તંસર સિંધુ વાળયા
સળયા રણુ વઢવા ભડ સોડ
પાવરધણી બધા પરિયાણુ
મૃગુને સર બાધો મોડ. ૬

[ઘોર સીંધુડાં રાગ વાગ્યાં. મુલકો રણુમાં વઢવા માટે સંભળ થયા. પાવરના સ્વામીઓ (એટલે કે પાવરમાંથી આવેલા કાઠીઓ) બધાએ પ્રમાણુ કર્યાં કે કાકા મુશુવાળાના શિરપર સરદારીની બાધ બંધાવીએ.]

મૂળુ સાચો અખિયો માણુ
 જાણુ દાય ન ખાવે ઝેર,
 ફરતો ફેર મેરગર ફરવો
 વજમલસુ આદરવો વેર. ૭

[મુળા વાળાએ સાચી સલાહ આપી કે લાઇ ! મેરની પ્રદક્ષિણા કરવી જેટલી મુશ્કિલ છે, તેટલું જ વિકટ વલ્લેચંગ સાથે વેર આદરવાનું છે.]

હેક વચન સાંભળ તણુ-હાદા !
 નર મોદા થઈ દીયો નમી !
 પડખા માંચ કુંપની પેઠી
 જવા જેઠી હવે જમી. ૮

[હે હાદાના તનય ! એક વચન સાંભળ. હવે તો મરદો છો તે અળખાઓ ખનીને નમી જાઓ. કેમકે હવે પડખામાં અમેજની કુંપની પેઠી છે, હવે આપણી જમીન જવા જ જેઠી છે.]

ખરણે હાદા-સતણુ જોલિયો
 કાકા ભીંતર રાખ કરાર,
 જોગો કહે કરું ધર જાતી
 વંશ વાળા લાજે અણુવાર. ૯

[હાદા-સુતન જોગીદાસ ઉરકેરાઇને જોલ્યો કે હે કાકા ! તું હુદયમાં ખાત્રી રાખજે. હું જોગો ને ધરતી જવા દઈ, તો તો અત્યારે આપણો અસલ વાળા ક્ષત્રિયનો વંશ લાજે.]

મૂળુ કને આવીઆ માણા
 કો' મુંજાણા કરવું કેમ !
 વાળો કહે મલકને વળગો
 જેસા વેળ વળગ્યા જેમ. ૧૦

ભૂખ્યા ગિરે ડુંગરે લમીઆ
 સોહડ ભેખમિયા લાઈયાં સાથ,
 ગેલો હાદલ ચાંપો ગમિયા
 નમિયા નહિ ખૂમાણા નાથ. ૧૮

[બહારવટીયા ભૂખ્યા ભૂખ્યા ગિરના ડુંગરામા લમ્યા. બહુ ભેખમો ખમ્યા. ગેલો ખુમાણ, હાદો ખુમાણ, ચાંપો ખુમાણ, વગેરેના બન ચુમાળ્યા. છતાં પણ ખુમાણોનો નાથ ભેખીમસ ન નમ્યો.]

ઠારે ઠાર લેણ્યાં થાણાં
 કાઠી ગળે ઝલાણા કોય,
 જસદણુ અને જેતપર જલદી
 ડરિયા મૂળુ ચેલો દોય. ૧૯

[વજેસગે ઠેર ઠેર થાણા મોકલ્યા. કાઠીઓની ગરદન પકડી. જેતપુર ને જસદણુ પર પણ જત્તી આવી. એટલે મુળુ વાળો ને ચેલો ખાયર બને ડરી ગયા]

મુળુ ચેલો ખેય મળીને
 અરજ કરી અંગરેજ અગાં,
 વળે લે આવ્યો સેન વલાતી
 જાતી કણુ વધ રહે જગ્યા. ૨૦

[મુળુ ને ચેનો બંનેએ મળીને અંગ્રેજ પાસે અરજ કરી કે આ વજેસગ ઠાઠારે વિલાયતી સેના-એટલે કે આરખોની સેના જારી. તો હવે અમારો ગરાસ શી રીતે રહેશે?]

અંગરેજે દીયો એમ ઉતર
 સૂતર થાતો છોડ સ્વભાવ
 આશ કરો ભે ગરાસ ઉગરે
 ભેગીદાગ ૨ વે

[अज्ञेने जेणे उत्तर दीये के तपे तमारे छुटार स्वभाव छाने सीधा याये, ने जे गरास उगारवाणी आशा राखता हो तो ज्यो, जेगीदासने हथ आवो ।]

जेगा कने गीथा कर जेडी

येजे। मूणु जेम ज्यवे,

यरखे नमो वलने याजे।

(नीकर) डाजे। पावर देश हुवे. २२

[जियो ने मूणु जेगीदास पारो जध, हाथ जेधने कडे छ के कांता तमे वलस जनेछ ने यरखे नमो, नीकर याये पाछा पावर देशमा. केमके आही आपणुने कडीजाने रहेवा नदि आगे.]

जेगीदासे मनमां लण्युं

ताण्युं वेर न आवे ताल,

आये। शरखे वलने उगारे

भारे तोय धणी वलमाल. २३

[जेगीदासे मनमा विचार्युं के हुो वधु वेर ताणुवामा क्षयठो नधी वलस गछने शरखे ज जधजे जे उगारये, ने कदाय भारये तो पणु जे माळीक छ.]

भाणा याणा मेद्व पुमाणु

वाणानो लीधो विशवास,

कूड हगो कडीजे क्षीधो

दोरी दीधो जेगीदास. २४

[पुमाणुजे तोडान भूधने वाणा (मूणु)ने विश्वास कर्यो कडीजे (मूणुजे ने जेलाजे) कूडुं जेलाजेने हगो दीये. जेगीदासने दोरी जध रात्रुना हापमा सोपी दीधो]

जेगा भाणु कडे कर जेडी

करडी देणी परज कण

ગજરી વાર કરી ગોર્વાદે
 ચાર અમારી કર્યે વળા ! ૨૫

[આણુ ભેગીદાસે હાથ ભેડીને કણુ કે હે વળેસગણા! અમારી પરજની (જ્ઞાતિની) રૂડી કબ્બ અમે ભેષ લીધી હવે તો ગજની બહાર ભેમ ગોર્વાદે કરી હતી, તેમ તુ અમારી વાર કર]

મોટા થકી કદિ નહ મરીએ
 અવગણુ મર કરીએ અતપાત,
 માવતર કેમ છોરવા મારે
 છોરૂ થાય કછોરૂ છત્ર ! ૨૬

[હિ મહારાજા! ભલે અમે ઘણા અવગણુ કર્યા છે, છતા મોટા દિલન-પુરુષને હાથે અમને મરવાની ખટીક નથી છોરૂ કછોરૂ થાય ? મુ માવતર છોરૂને કેમ મારે ?]

અવગણુ તણુ લીયા ગણુ અધપત
 મેડેપત બાધા એમ મણુ,
 નેગીદાસ વહ્યાતે જતો
 તે દિ રાખ્યો વખત તણુ. ૨૭

[અધિપતિએ-રામએ અવગણુ તણને ગુણુ લીયો અને આજે બધા રામએ એમ કહે છે કે નેગીદાસને તે દિવસે અણેજના હાથમા પગને વિલાયત જતો બચાવનાર તો વખતસિ હજના પુત્ર વણેસ મ જ હતા]

પીડ ખુમાણાં તણી પિછાણી
 ધણીઅત નાણી વડા ધણી
 મારૂ રાવ ! વળા મહારાજા !
 તું માજા હિન્ડવાણુ તણી ૨૮

૧૫

ઈતિહાસમાં સ્થાન

[સૌરાષ્ટ્ર વિષેના ઐતિહાસિક પુસ્તકો પૈકી ક્રમ આ બેમાં આટલો જ હલ્લેખ છે. અને તેટલાની પણ પ્રામાણિકતા અચોક્કસ છે.]

કુટુંબ બેલનું કથન

['History of Kathiawar' નામના પુસ્તકમાંથી]

પાનું ૧૬૮ : " હવે વખતસિંહજીનું ધ્યાન કુંડવાના મામલા તરફ ખેંચાયું. એ મહાદેવ આલા ખુમાણ નામના કાઠીના હાથમાં હતો. આવાને છ દીકરા હતા : બોજ, મૂળુ, હાદો, ફૂલો, સરો, ને વરો : ઇ. સ. ૧૭૮૪માં આલો ખુમાણ મરી ગયો ત્યારે ગરાસની બહેનજીમાં છ જે ભાઈઓને ઠટ્ટા થયો. એમાંના બોજ ખુમાણને એમ લાગ્યું કે ખાસ કરીને બહેનજીમાં એને જ નુકસાની ગઈ. તેથી તેણે વખતસંગજીની પાસે જઈને અમુક હક્કો રાખીને પોતાના ભાગનો બધો ગરાસ સોંપી દીધો. સોંપીને એ કુંડલે પાછો આગ્યો ત્યારે આણું આવરણુ કર્યાને કારણે પોતાના બધા ભાઈઓ પોતાને મારી નાખવા તૈયાર દીઠા. બોજ ખુમાણે મદદ માટે ભાવનગરની પાસે માગણી કરી. અને વખતસિંહજીએ કુંડલા રાહેરનો કમળે લેવા અને બોજ ખુમાણના હિતને રક્ષવા સાર ફોજ મોકલી. પણ આકીના પાંચ ભાઈઓ સામા થયા, ને ફોજને પાછી હાંકી મૂકી. આ સ્થિતિમાં બે ભાઈઓ જુનાગઢ ગયા, અને બોજ ખુમાણે જે લાલચો વખતસિંહજી ગોહિલને આપેલી તેજ લાલચો નવાબ હામદખાનને આપી, પોતાના ભાઈ મૂળુ ખુમાણ સામે સદાય માગી. નવાબે પણ કુંડલા ફોજ મોકલી, અને એને પણ મૂળુ ખુમાણે હાંકી મૂકી."

હવે જુનાગઢ તો અમરજીના મૃત્યુ પછી અંધાધુધીમાં પડ્યું હતું. તેથી નવાબને ફરી વાર હલ્લો કરવાના સંજોગો ન હોતા, તેથી ઇ. સ. ૧૭૯૦માં વખતસિંહજીને લાગ્યું કે કુંડલા માથે મોટી ફોજ લઈ જઈ, ત્યાં પોતાની આજ્ઞ સ્થાપવાની તક છે. બોજ સિવાયના બીજા તમામ ભાઈઓએ એનો સામનો કરવાનું નક્કી કર્યું અને બે દિવસની ઉંચ લડાઈ પછી કાઠીઓએ રાતને વખને સામો હલ્લો કર્યો. પરંતુ વખતસિંહજીને

આ વાતનો ગણ વધ ગઈ હતી, તેથી તેણે કાઠીઓને ગાળા હાંક્યા. તે ખીજ ખાજુ તેઓને પાછા કુંડો પહોંચતા અટકાવવા માટે એક સૈન્ય મોકલ્યું. આ યુદ્ધકૌશલના પરિણામે કાઠીઓ નોખનોખી દિસામા નાસી-હુટ્યા. અને વખતસિંહજી કુંડલામાં દાખલ થયા.

થેલા દિવસમાં જ કાઠીઓ મીતીઆણે ભેગા થયા. ત્યાં જુનામઠની નાની ફોજ પણ તેઓનાં મદદે પહોંચી. પરંતુ કુંડલા દાખલ કરવા માટે આ એકમિત સેના પણ પૂરતી નહોતી અને ખીજ ખાજુ વખતસિંહજીએ કાઠીઓની આનાકાની પારખીને પોને જ સામા પનવા કર્યા. મીતીઆણા પર હુક કરી, અને ત્યાં પણ કુંડલાની માફક જ કતેહ ભેગવી. કુંડલા અને હીલીઆ બંને કબજે કર્યા.

પાતું ૧૯૯ : ઇ. સ. ૧૮૧૬ માં વખતસિંહજીનું મૃત્યુ થતાં કાઠીઓ પોનાનો મોટો કાળ ગયો માન્યો. અને ૧૮૨૦માં કુંડલાના જુમાણ કાઠીઓએ હાદા જુમાણની સરદારી નીચે બાબરીઆધાર અને બાર-અટાણા ગામ બાજ્યાં, અને મીતીઆણા તથા નેસરી હુંડયા આ સાબળીને કુંડલા મુકામના ભાવનગરી ફોજના સરદારે અમરેલી તથા લાહીની ફોજની મદદથી કાઠી પર ચડાઈ કરી. પરંતુ કાઠીનો છટકોને ગીરનાં આશ્રયસ્થાનોમાં આદવા ગયા. એમણી હાદા જુમાણને દીકરો ગેજો જુમાણ પાછળ રહી ગયો, એણે જ આ ગામમાં ગામના હીલો, અને ત્યાં લાહીની ફોજ સાથે યુદ્ધ થતા એ ગોગીરી કાર થયો.

પાતું ૧૯૯ : દીકરા ગેલાના મોતની વાત સાંભળી હાદા જુમાણે કુંડલા તાબાના વંડા ગામ પર હુમલાની ગોઠવણ કરી. ૧૮૨૧ માં વંડા પાંચું, પણ હુંડનો માલ લઈને ગીર તરફ નાસતાં ડેડાણ પાસે તેઓને કુંડલાવાળી કાળા ભાટીની ફોજ આળી ગઈ. કાઠીઓ હાર્યા, હુંડનો માલ મૂકીને નાસ્તા. નાસતા નાસતાં ભેગીદાસ જુમાણનો દીકરો માણસર જુમાણ ગોળી ખાઈને પડ્યો, અને એનો બાઈ લાખો ધવાયો. આવી ભતના પરાજયો અને નુકસાનોથી રોષે ભરાયેલા બહારવટીયા ફરી પાછા વધુ ને વધુ હઠીલાઈથી તેમજ અનૂનથી આવીને કુંડલા પ્રદેશમાં હુંડકાટ કરવા લાગ્યા. એથી દેશમાં એટલી બધી તો મુસીબતો વધી કે ઇ. સ. ૧૮૨૨ માં કેપ્ટન બાર્નેલ નામનો પોલીટીકલ એજન્ટ એક સૈન્ય લઈને આમરેલી ગયો, અને વલેસંગજી ગોહિલને તથા ખીબ તમામ પાટોસી રાબ-એને મળવા તેડાવ્યા. બહારવટીઆનો નાશ કરવા માટે તેઓને સહકાર માન્યો, અને સુંનેહ બળવમાં તથા ગુન્દેગારોને સબ કરવામાં તેઓને પોતે બનતી સદાય આપવા વચન દીધું.

२। परधी वनेस गच्छ काडोर आ आडमण्डकारीने घेसी खेनानी घेरवी करवा माटे कुडला गया, त्या अने माळुम पड्यु के शुभाळोने तो नेतपुर सीतगना वाजा काडीअो मडावे छे अने मट्ट करे छे अले आ वात रे अल देवने लफी अले वरगा सरदाराने जोलाव्या-सेजोअे आ वातने धेन्डार करे छता तेजोना नमीन लेवाया.

आठेडु थडु त्या तो शुभाळोने जागनभरेनु नूतनदर गन्नामाळु, अने धापुरा टेरे उभागी गया तेजोना पीछा लेवागे नेतपुर काडीना पुत्रागा अगे वानरगी गाभेभा तेजो सताया टोवानु माळुम पड्यु वनेस गछने अजर पडोव्या, अने अले कुडलाधी मोठी डेअ मोन्दी. रातोरात उ६ माछव अलीने डेअ पमाते मोनीनी वाळअ आनी, अने नेगीदासना जे दीकरा हरसुर तथा गोळपुने तेन ल दीकरा कभरी आडने कपले कर्या

गड्डी दून रे धुपरागे १५, पण मोडु थडु गथु तनु राता शुभाळु सिवायना जीन तना। जागी गया छटा शुभाळु वाखे थरा ना पागी अेधी अेने मारी नाभी अेतु माथु वनेस गछने मोकली देवाभा आव्यु -

जेव्हे कं अ ११० १० भार ताप्या. नेतपुर काडीनेनी ना उ टार पठामा सानेन गिरी होवानी साणीतीजो। उवे काथ अळव न्होतो तेजोने तेगनेने * अ नवेने देमा नाप्या धरी अेवी शरने टोडया उ तेजोअे जापी रटेन शुभाळु अडारु दीवाअेने पकडीने वनेस । छने सोपवा

तेजोअे अडारनगीमने पीछा लछ नेगीदास तथा तेना छ सगअो के नेजो जे अडारवठामा सरदारो (rang leaders) छता तेजोने पकडया के अानवेदे अे अवाने केमा नाप्या

जेमाथी जे अेअ डेमा अ मरी गया जाशीना अधाने कर दटना अे। आथर, लडली लाळु आथर अगमरा हरसुरवागे, रेडाळु दती अगीने वगेरे काडी रामअो के नेने अ नवेदे नेतपुरना छ भी तगिडे ना कावेडा ते सडुना हाथमा सोपवामा अ व्या तेजो अ अडारु दीवाअेने १८२४मा अाननगर लछ गया वनेस गछ साध वसि खाली पळ माछ समाधानी न थवानी आ हाभीअो शुभाळोने लछ पाछा पोतपोताने गाम आख्या गया

२०। वनेस गछना मननी आनी डामाडोअने अरिष्टामे कुगीवार वपने अते शुभाळो अ रवडे नीकडना, अने लावनगरनु गाम नेसर लअु.

મહુવા ને કુંડયાની સરખામી આ ખુનીઓની પાછળ છેક મીનીઆળા સુધી પહોંચી, ને ત્યાં આપો ખુમાણુ કામ આવ્યો. બાકીના બધા ગિરમાં નાસી ગયા અને ભાવનગરની ફોજને પાઠી વળણુ પડ્યુ.

• • •

૨૦૫ . નેગીદાસ ખુમાણુ હવે ભાવનગર શહેરને જ છુટવાને નિરધાર કર્યો. પાલીતાણા જઈને એણે નુનાગઢ તથા ભાવનગર રાજના બહારવટીયાઓની ફોજ તૈયાર કરી તેમાં હાવરીયાના ઓઘડ માત્રે પણ હતા. પાલીતાણા દરબાર કાઢાવ્યો પણ માણુસો તેમજ સાધનોની મોટી મદદ કરી. પૂરતી ફોજ લઈને નેગીદાસે નાગધણીબા ગામ પર પડી ગામ બાજુ. પણ પછી ભાવનગર છુટવાનો ધરાદો ઊડી દઈ એ પાછો વળ્યો ને ગાજે આવ્યા તે બધા ગામને છુટતો તથા મેલાતનો નાશ કરતો ગયો.

વલ્લેસંગજીએ કાઠીઓનો રસ્તો રૂઢવા એક ફોજ પાલીતાણુ મોકલી, પોતે ચારસો માણુસોની ફોજ લઈ હુટારાઓની પાછળ ચડયા, અને રોતુ જ કાડે દીમાણીઆ ગામ પાસે આખ્યા. આહી એક સામસામું યુદ્ધ મડાયું જેમાં કાઠીઓ હાર્યા, પણ પોતાની નિત્યની યુક્તિ મુજગ તેઓ વિખરાઈને ગીરમાં, ખીજ છુટતી તૈયારી કરવા આવ્યા ગયા.

ગાંધા નેગીદાસ આજસુ બનીને ન પડયો રહ્યો. થોડા જ મહિના પછી એ ફોજ લઈને નીકળ્યો અને દણીઆદ હપર ચડયો. ફરી પાછી શાહોરથી ફોજ મોકલવામાં આવી પણ એ નેગીદાસને ન પકડી શકી. સમઢીયાળા પાસે તો ભાવનગરની ફોજ આખી ગઈ, છતાં છુટનો માલ રોકવા જેટલી પણ એ ફોજ ફાવી નહિ.

૧૮૨૭ : ખુમાણુએ ફરીવાર ભાવનગરના પ્રદેશ પર હુમલા કર્યા. દિહોર લૂંટ્યુ. ત્યાં રહેતા ઘાણાને હરાવ્યુ. પણ તે પછી ટાણાથી મોકલાયેલી ફોજને હાથે તેઓએ હાર ખાધી. ટાણાની ફોજ તેઓ ને પાલીતાણા સુધી તગડયા.

ઉપરાઉપરી ચતા આવા હમલાઓએ વલ્લેસંગજીને બહુ થકાવી દીધા. સાચા છગરથી એને મુયેહ કરવાની ઇચ્છા થઈ. એટલે એણે કાઠીઓ પાસે કહેણુ મોકલાવ્યું કે “જે તમે ભાવનગર આવો તો ફરીવાર મુયેહની વટાવટ કરવા હું તૈયાર છુ.”

કાઠીઓ કબૂલ થયા. એક વરસ સુધી વાટાપાટ ચાલ્યા પછી ૧૮૨૮માં કરારો નહી થયા. તેમાં કાઠીઓએ નેસડી, છરા, વીજપડી, ઘીમોદાક, મીનીઆળાને અમૂલ દિરસો, પોતે રાત્રયને નુકસાન કરેણું

તેમા બંધા તરીકે રાજ્યને આગવાલું કમૂઝ કર્યું. આ કરારો મુબાઈ સરકારને પોલી એજન્ટ મી બ્યેને મોકલ્યા. અને તે મલૂર થયા.

કીનકેઈકું કથન

[Outlaws of Kathiawar માથી]

પ્રકરણ ૨ • પાનુ ૧૫ :

“કાઠીઆવાડના બહારવટીયાના મે વ્રજુ વિભાગ પાડયા છે : એક ગીરાસીઆ બહારવટીયા, બીજા વાઘેરા, ને ત્રીજા મીયાણા : મહેલા વિભાગમા ધણા બહીતા નામો ગણાય છે, કે જેમા એક નાનવાળો (એ નાનવાળાને એક દુલામા, વરસાદની ગર્જના સાથળી પોતાનો કાંઈ હરીફ ગર્જતો માની માયા પગલી મરનાર સાદુળા સિદ્ધની સાથે સ્વર-ખાવવામાં આળ્યો છે) અને બીજો આગરડીનો ભેગો ખુમાણ પણ બોલાય છે. આ ભેગો ખુમાણ, ખરી રીતે તો બહારવટીયા નહિ પણ બગવાખેર કાઠીઓની ટોળીનો સરદાર હતો. પરંતુ ભેગો ખુમાણ તો અને મારા સગોધનની અદર મગેલા એક દરદુદા માયલો પીર હતો :

ધ્રુવ ચળે મેરૂ ડગે, મહીપત મેલે માન
ભેગો હીં ભતી કરે, કાનીવટ ખુમાણ

The Stars may fall from heaven's dome,

• The pride of thrones depart :

Yet valour still will make her home

In Joga Khuman's heart.

• ‘મહદધ મેલે માન’ ભેઈએ. મહદધ : સમૂદ્ર

“વા ઘેરો વિષે દેરાના લોકોને પણ ધણું તપતું હતું. તેઓ નણતા હતા કે બિચારા ઉપર ગાયકવાડે જીવન કર્યો છે.

“હું જે મૂળ એકલો રહ્યો ને આ વખતથી નિરાશ થઈ ગયો. ઘણી મૂખ તરસ, થાક ઉભગરા, ફેબ મુવાનો અફસોસ, બાઈ જેવા બાઈનું મોત, તે પણ વિયોગમા થયું. તેથી શું તેના મનને થોડું લાગતું હતું? કહે છે કે કેટલીક તો મૂળ લાઘવો ખેચતો. ને કેટલીક વાર તેને સાત સાત દહાડા મુધી અનાજ નહિ મળેલું.

“દ્વા રકાની લડાઈ વખતે જે દોઢ હબર માણસનું ઉપરીપણું શોગ-વતો તે હવે કૃત્ર અંગત પાય સાત માણસથી રહ્યો. એટલું સાફ થયું કે તેની આ દુઃખદાયક ઝીંદગીનો થોડા વખતમા અંત આવી ગયો. ખેરાક તે હરામખોરનો ધધો લઈ ફરતો, એટલે સામાન્ય રીતે જેતા આપણે આવાં મૃત્યુથી ખુશી માનવી બેઠએ. તો પણ તેને એમ કરવા માયકવાડ સરકારે જીવનથી ફરજ પાડેલી.

“જી માનની રીત સંગળવા તેનામાં પહોંચ નહિ, એટલે તે કેટલીક બદસલાહને વશ થયેલો. તે પણ તેના મહાન વિચાર, તેનું શુરવીરપણું, તેની ઉદારતા, અને તેના આવા પ્રકારના મરણથી, તેના કૃત્રિમ પર ગુજરેલી અપરજા દેખી કઠણ દિલના માણસને પણ દયા આવ્યા વિના રહેજ નહિ. x x મુળનાં કામાં એવાં નહોતાં કે તેને આપણે હલકી પંક્તિના બહારવટીયાની બેડે સરખાવીએ.

“મ ને ખીબ કોઈ દેડ અને પીડાકારક વાઘેર મૂવા તેનું કાંઈ તપતું નથી, પણ એક ઉચ્ચ ખાનદાન આખી ટોળા માટે જ તપે છે. અરે! તે સર્વનો ધાણ નીકળી ગયો.

“તે એ સાવ અણસમજી નહોતા. પણ તેઓને સોખતે બૂલાવ્યા. હલકા વાઘેરોએ તેઓના માયાં ફેરવી નાખ્યાં. અને વળી તેમને ગાયકવાડી જીવને વધારે અસર કરી.

“સિ પાછી તો ખરાજ. મરવાં મારવાં તે તો દિસાખમાં નહિ, વાણીયા ન હતા કે બાઈ બાપા કટી ઝીંધેલાં અપમાન સહન કરે.

“વૈર લેવાના બેશમાં હર અદેરો ભુકું થશે તે સંજયું જ નહિ. બેધાના વિચાર તો આખર પડી મુધી સારા હતા. પણ ખીબ-ઓએ તેને પરાણે ફસાવ્યો.

આંખલી ખોરડીની ઠાગઠાસ અપ્પી ભુલના
 થોરની ગીચ અધારી ઝાડી ઘોળે દિવસે પણ
 ગભરાવી નાખે એવું એ ત્રીસ ગાઉતું જગન* એના કારમા
 પથ મપીને જત્રાણુ ગોમતીજીને ગઠે પટે એ ત્યા આસમાની
 દરિયાની છોગો ઉજીને રજુછોડરાયના પગ પખાળે છે જે
 રજુછોડ ! જે રજુછોડ ! લનમરતો જત્રાણુ ઓખાની ઝાડી વીધે
 છે રૂપાળા દરિયા ને મરમા વગડાની વચ્ચે એને કામા લૂટી
 ખાય છે જત્રાણુ પોતાને દેશ જઈને ગીતો ગાય છે કે

અસી કોસણી ઝાડી ઢગત હે !

કાખા ઠંઠિન કંકોર,

દ્વારકામે રાજ કરે રજુછોડ !

ઉલા કુદા છીન લેત હે

વુળા ધારત ફેડ

દ્વારકામે રાજ કરે રજુછોડ !

જળમા કોઈ વ્હાણુ ન હેમખેમ જાય, ને થગમા ન
 જત્રાણુ વણુટયો જાય એતું નામ જ ઓખો એરા ઓખામા
 એક દિવસ કેવી ખીના બની રહી હતી ?

* ઓખમડળની ઝાડી એટલી ગીચ હતી કે પૂવે ત્યા ચોત્રીસ ઇંચ
 વરસાદ પડતો આજે આજે છેક જ કપાઈ ગઈ છે

સોળ વરસની કુંવારકા : તગાવની પારુથી પાણી ભરીને ચાલી આવે છે : માથા ઉપર છતોછત્ર ભરેલી હેત્ય : અને બેય હાથમાં ત્રણ ત્રણ વરસની દૂધમલી બે ખડેલી પાડીઓ : જોરાવર ખડેલીઓ રણકતી રણકતી મોટા ઠેકડા દેતી આવે છે. પણ પનીઆરીના માથાપર મોડેલ બેડતું જરીકે ડગમગતું કે છલકાતું નથી. એને મન તો આ ખડેલીઓ જાણે હાથમાં ઉદરડી રમતી આવતી હોય એવી લાગે છે. એની મુખમુદ્રામાં કે કાયામાં ક્યાંય યડકારો નથી.

અસવાર તો આધેરા જ હોયો થઈ રહ્યો. બીનલાવરણી પની-આરીનાં કાંડાંનું કૌવત નિરખીને એ રાજપૂત જીવાનનો શ્વાસ હોડો ખેસી ગયો. પડખે ચાલતા આદમી પાસેથી જાણી લીધું કે આ ગામનું નામ હમોસર : માછીમારની દીકરી : બાપનું નામ મલણ કાજો : હજી બાળકુંવારડી જ છે.

“ઓહોહો! આના પેટમાં પાકે એ કેવા થાય ! મનધાર્યાં મલક છતી આપે !”

એના વિચાર કરતો ઘોડેસ્વાર ઘોડા ફેરવ્યા વગર, વાછો વળીને આરંભ્ય ગામને ગઢે આવ્યો. આવીને રદ્ય લીધી :
“કુધ, પરહું તો એક એને જ.”

રાહીડ રાગની રાણી તો રાજપૂતાણી હતી. એનાથી આ શે સંભાય ?

“અરે બાપ ! ઇ તો કાયા • ગોપીયુંનાં વસ્ત્ર લૂંટનારા :”
“પણ કુધ ! અરજણુ જેવા અજોડ બાણાવળીનું ગાંડિવ આંચકા એની ભુજાયુનો ગરવ ગાળનારા એ કાયા !”

“પણ વીરો ! એના તો માછનાં મારવાના ધંધા : કાળાં વહરાં રૂપ : અને તું તો કચ્છ ભુજનો ફરાયો : જહુવંડીનું ખોરકું : આપણે ઇ ખપે ?”

“ખપે તો ઇ એક જ ખપે કુધ ! જગતમાં બાણીની બધી નાની એટલી બોન્ધું, ને મોટી એટલી માતાજીયું !”

આરણ્યના સંકેતોને ઘેર રીત્યામણે આપેલા ભુજના કુંવર હમીચંદ્રએ હમૂસરની સરોવર-પાલ્ય ઉપર દીકેવી કાળુડી માછી માર કન્યા ઉપર પોતાનો વંશ અને ગરાસ ઝાળધોળ કરી દીધો. ઝોખામંડળના કાળાઓની સાથે એણે લોહીનો સંબંધ નેડ્યો. અને ઝોખામંડળ ઉપર પોતાની આણ પાથરવા માંડી. ખેડ-ખેત્રી ગામનાં તોરણુ વાધ્યાં. 'વાઘેર' એની જાત કહેવાણી.

કાળાની કુંવરીને ખોલે જે દિવસ જહુવંશીના લોહીનો દૂધમવ દીકરો જન્મીને રમવા લાગ્યો, તે દિવસ ગામ પરગામનું લોક થોડેથોડ વધામણીએ હલકયું. વાગેર ખેટડાનાં રૂપ નિહાળી નિહાળીને માણસોનાં મ્હોંમાથી નીકળી ગયું કે

“ઓહોહો ભા ! હી તો માણેક મોતી જેડો ! કેડો લાવમ-લાવ માણેક !”

તે દિવસથી 'માણેક' નામની અટક પડી વાઘેરની તમામ કળાઓમાં 'માણેક' સાખની કળી ઉચી લેખાણી

ઝોખામંડળ એટલે તો ઠારોઠાસ કાટાળાં વગડાં અને ઉડા વખલર ખડા અને કાળાકુળનો તે અવતાર જ લૂટ કરવા સાદુ ઠતો. માજ્યા મારે, મઝ્યા લખને દરિયામા વ્હાણુ લૂરે, અને હડી કાઢીને ધરતીમા જત્રાણુઓ લૂટે પણ કાળા જેળા રજપૂત લાખ્યા, તે દિવસથી માણેક રાજઓએ તીર્થધામનું રક્ષણ આપ્યું, અને જત્રાવેરા ઠરાની જત્રાણુઓનું જતન કરવા માડ્યું.

“ સમૈયા માણેક ! હકડી ઝોરત અચી આવ. હી બાઇ તો હીં ચુવેતી કે મુંજે તો સો નારીઝેર સમૈયા માણેકજે કપારમે ઝોરણાં !” [એક ઝોરત આવી છે, ને એ તો એમ કહેછે કે મારે તો સમૈયા માણેકના કપાળમાં એકસો નાળીઝેર ફેડવાં છે.]

પરદેશજી બાઇએ કહેવરાવ્યું : “ બાપા ! જૂલ જૂલમાં મારાથી છબ કચરાઇ ગઇ છે. દીકરો નોતો યાનો, તે માનતા કરી કે નો સામજોછ દીકરો દેને તો દારકાના દેવરાબ સમૈયાને કપાળે હું એક એ શીફળ વગેરીશ. મેં તો વાણ્યું છું કે સમૈયા માણેક દેવતા હશે ! ”

“ નાર સમૈયા ! તોછ માનતા ! ફેડ હજો મથો ! દેવજી ડીકરા ! ”

એમ કહી કહી દાપરે દરબારની દેકડી આંરી.

સમૈયાએ દાતણની ચીરો નીચે નાખી, મોહું ઘોઇ, દારકા-ધીશની સામે હાથ નેડ્યા. ને પત્ની બાઇને કહેવરાવ્યું : “ હાલી અચ ! મંઝી ધી ! હાલી અચ ! તોછ માનના પૂરી કર. હી મથો ખુલ્લો જ રખી ડીઝારી ! [હાલી આવ. મારી દીકરી ! હાલી આવ. ને તારી માનના પૂરી કર. આ માથું મેં ખુલ્લું જ રાખી લીલું છે.”]

એક સો શીફળનો લંગાડ કરીને બાઇ ઉઠી રહી. દીકરાને સમૈયાના પગમાં રમતો મૂક્યો. પહેલું શીફળ ઉપાડ્યું. માણસ જેવા માણસનો ફૂલા માથાને પત્થર માનીને શીફળ પછાડવા બતાં એનો હાથ આંચકો લઇ ગયો. ત્યાં તો સમૈયાએ બાઇને ફરી પડકારી :

“ અરે મંઝી ધી ! અરે ખેટડી ! હી મથો પત્થર નેડો તો આવ ! હીન મથેછ હયા મ રખ. ઝોર બરાબર. ”

બાઇએ શીફળ પછાડ્યું. માથાને અડ્યા પહેલાં અહરથી જ ફટકો ખોલ્યો. શીફળનાં બે કાચલાં જમીન ઉપર જઇ પડ્યાં.

એક સો શીફળ એ જ રીતે અહરથી જ પુટ્યાં. માનતા-

વાણી બાઈ “ બાપા ! બાપા ! ” કરતી સમૈયાના ચરણોમાં ઢળી પડી.

“ બાઈ ! મઝી મા ! આંઉ કેવ નાઈઆં. હી તે તેજે ધરમસે યીયો આવ. [બાઈ ! મારી મા ! હું કાંઈ દેવ નથી. આ તે તારા પોતાના જ ધર્મથી થયું છે.]

એટલું બોલીને સમૈયાએ પોતાની દીકરી માનેલી એ બાઈને પહેરામણી દીધી. બાઈ ગાહું નેડી ચાલી ગઈ.

૨

સમૈયાનો કુંવર મુળુ માણેક કુદૈલમાં ગરકાવ છે. એ માતેવા રાજકુંવરે વઝનીની મરજદલોપવા માંડી છે. લોકોએ નગર-શેક ઈદરજી ભાઈની પાસે રાવ પહોંચાડી. છુકો ઈદરજી યુ મયુ પગલે કચારીમાં ગયો. ગેકને ભાળતાં જ સમૈયાએ દોટ દીધી :

“ જોહો કાકા ! આંને અચળો ખર્યો ? [આપને આવવું પડ્યું ?] ”

“ હા સમૈયા ! ખીયો ઈલાજ ન વો. ”

“ કાકા, ચ્યો, ફરમાવો. ”

“ સમૈયા ! હાથી હરાડો યીયો ! ”

“ કાકા, આઉ બધી નાસી. ” [હું બાંધી લઉં છું.]

હાથી હરાયો થયો છે, તે એને હું બાંધી લઉં. એટલી જ સમસ્યા થઈ. ઈદરજી શેક દુકાન પર ગયા. ને દરબાર ન્હાઈને મંદિરમાં પટોંચ્યા. પાંચ માળા ફેરવી. પંચી બે હાથ નેડીને, બોલ્યા :

“હે ધનવારા ! તુમેં જો સય વે, તે મુંજો પૂતર ત્રે ડિમેં મરે, નકાં આંહિ મરાં !” [હે ધનવાણા ! તારામાં સાય હોય, તેા મારો પૂત્ર ત્રણ દિવસમાં મરે, નહિતર હું મરું !]

ત્રીજો જ દિવસે એ જીવાન દીકરા મૃત્યુને જમનાં તેડાં આવેલાં.

૩

આવા પૂર્વજોના છેલ્લા બે નેકીદાર વારસદારોની આ વાર્તા છે.

સીતેર વરસ ઉપર ત્યાં અમરાપર નામે નાનું ગોકળીયું ગામહું હતું. આજે ત્યાં ગામનો ટીબો ચે નથી. ગામની જગ્યા ઉપર જમીન ખેડાય છે : દારકાથી દોઢ બે ગાઉ જ આધે :

એ અમરાપર ગામમાં જોધો માણેક અને બાપુ માણેક નામના બે સાધજો, ઓખામંડળના વાધેરામાં ટીલાત ખોરડાના બે વારસો રહેતા હતા. રાજ તેા ગાયકવાડ સરકારને હાથ ગયું છે. દારકામાં પવટન પડી છે. ગામડે ગામડે પવટનનાં ચલાં ઘપાણાં છે. વાધેર રાજજોને સરકારે છવાઈ બાંધી આપી છે. પણ હમણાં હમણાં તેા અમરાપરવાણા ટીલાતોને છવાઈ મળવી ચે બંધ પડી છે.

ગાયકવાડનો સજો બાપુ સખારામ મદજક બનીને દારિકાના મહેલમાં બોસે છે કે

“કાય ! વાધેરાન મંજો કાય આહેન ! [શું છે ! વાધેર બાપડા શી નિસાતમાં છે ?]”

એ ટીલાત ખોરડાની વાધેરજો આજ પાદરેથી પાણીનાં બેડાં ભરીને ઓસરીએ હેચો ઉતારે છે. પણ એનાં મોઢાંની લાલ્લી આજ નોખી જાનની બની ગઈ છે. મોઢાં ઉપર ત્રાંખાં ધગ્યાં દેખાય છે.

ઓસરીમાં જ પોતાના ધણીઓ બેઠા છે. પણ મુખ્યની લાલપતું કોઈ કારણ પણ બાધ્યોને નથી પૂછું. પરસેવે ટપકતાં લાલ નેત્રોવાળી વાધેરણો છંછેડાઈને બોલી :

“અસાંભલં શેપાડાં આંછ પર્યો! અને હણું આંછ પાધડી અસાંકે હ્યો!” [અમારાં શેપાડાં તમે પહેરો. અને હવે તમારી પાધડી અમને આપો.]

બેય લાધ્યોનાં મ્હોં ઉંચા થયાં. જોધાએ ધીરે અવાજે પૂછ્યું કે “આજે શી નવાજૂની બની છે વળી?”

“નવું શું થયું? રોજે રોજ થઈ રહ્યું છે ને! રજપૂતોને પાદર મોરલા મરે, ને રજપૂતાણીયુંનાં બેડાં કાંકરીએ વીધાયઃ દાદી મૂજના ધણીયું બેઠા બેઠા ઇ બધું સાંખી હ્યે!”

“કાણે મોરલા માર્યા? કાણે કાંકરીઓ ફેંકી?”

“બીજા કાણે? દારકાના પલટન વાળાઓએ.”

જોધાએ શિર નીચે ઢાળ્યું. પણ બાપુને અને એના દીકર મૂળુને તો ઝૂલન અડવા લાગ્યું. ધીરી ધીરી ધમણની ટુંકે આચ્ચીતે ભડકા થાય, તેમ ધીરે ધીરે વિચાર કરીને બાપ દીકરે ભમૂકી ઉઠયા. :

ઝોહોહોહો ! ટુવો મીટો પડ્યો ! રામરાઇ ગ્યવળી થઇ ગઇ.
પણ ગરવો નોધો એ મમનાનો ધૂંટડો ગળી ગયો.

એવે ને એવે ધીરે અર્ધજી એણે ઉતર દીધો. કે “ભાઈ !
વસાઈ વાલેજા સગવળ્યા મ ચડો. આજ પાંજે સેન કર્યા વન્યા
ખીયો ઇલાજ નાય. હકડી ધડીમે પાંજ ચૂરા ધીંદા. અચો,
પાણુ રામજીભાઈ સલાહ ધીતું. [ભાઈ ! વસાઈવાજાના ચગવ્યા
ચડો મા. આજ આપણે સહન કર્યા નિના પીજે ઇલાજ નથી.
એક ધડીમાં આપણા ચૂરા થઇ જશે. ચાલો આપણે રામજી
ભાની સલાહ લઈએ.]

• રામજી શેઠ નામે-દારકાનો ભાટીઓ હતો. અમરાપર-
માળા વાઘેરોનો સાચો ભાઈજાઈ હતો. ડાહ્યા વેપારીએ આ
ઉસ્કેરાપયા ત્યાપ બેટાને ઠાવડી જીમે સલાહ આપી કે “ભાઈ,
આજ લડવામાં માલ નથી. વસાઈવાજાના ચગવ્યા ચડશે નહિ.”

રોજ રોજ પલટનવાજાઓની આવી છેડ સાંખતા સાંખતા
વાઘેર દીકાતો બેઠા રહ્યા. પણ પછી છેરટે એક દિવસ સહન
કરવાની અવધિ આવી ગઇ.

પડ્યાં પડ્યાં કાલગે છે, પરુ લાસવાતુ જોરળના ડીસડના નથી. ગામથી તદ્દન નજીક ફતારાં શિયાળવા લુચ્ચાઈની લાળી કરીને વગડો ગતો છે.

તેવે ટાણે ઓખામંડળના પ્રાશચુવેલ ગામના પાદરમાં, ડીલાવડ નામે ઓળખાતા ચાગુંડના વડવા નીચે, અંબરામાં પાંચ ૭ મોટી શગડીઓ સળગી રહી છે. અને સમડીને બીઠી પચીસ બજા, પાચેડ હોદા પંગતમાં ફેરવતા ફેરવતા, ઉભા ગોઠણ સાથે કસકસીને પઠેડીની ભેટ બાધી, સૂઈ હથીઆરે બેઠા છે. મ્હોયે બોડાનાં બાંધ્યા છે. પચીસનો પોશીક જડેજા રજમ્બૂતે પહેરે છે તેની જ દબનો છે પણ પહેરવેશમાંથી રાજમતને શક્તિ તેની રિદ્ધિ સિદ્ધિ ઉડી ગઈ દેખાય છે. પાધડીઓમા પડેલા લીરા, દડીની અદર તતાડી દીરેલા છે, અને ચોરપુત્રોમા લીગડાં ભેટ વાજેવ પઠેડી હેડે દબાવેલા છે ઓખામંડળના રાતઓની એ અધરાતે એની હાલત હતી.

“આડુ આવી ગયું ?” એમાંથી મોટિંગ દેખાના એક વાધેરે ચારે બાજુ પોતાની ચિતા સરખી ચડગકતી ચાંપ ફેરવી.

“હા, રવા માણેક : આવવાના હતા એ અધા આવી ગયા.” ખીમ્તએ જવાબ દીધો.

“સાંઢીઓ સઘેય ગામે ફેરવ્યોતો ને ?”

“તમામ ગામે નેડકું યે બાકી નરિ.”

“અમરાપરથી કોણ કોણુ હાજર છે ?”

“હુ જોધો, બાપુ, ને મૂળુ માણેક, ગલ જાણા.” ગરવા અને ઓજાબોલા છનાં મીડાબોલા મુખી જોધો માણેકે જવાબ વાજ્યો.

“હું બીમો. મેવાગેથી.”

“ઠાવકી વાત. કુભાણી કોણુ છે ?”

“હું હણુ. મકનપરથી.”

“બીજન કોણુ કોણુ માકુ છે ?”

“કરસન જસાણી ને ધૂનો જસાણી મુળવાપરથી : દેવા ચંચાણી ને રાયદે બીમાણી શામળાસરથી ; ધધો ને સાળે પીઠરીઆ; અને વસીવાળામાંથી તું રવો, પાળો, રણુમલ અને દેવો; એટલું ધારાણી ખોરકુ.”

મ્હોં મલકાવીને રવો બોલ્યો, “તારે તો અમારા માકુ સંધાયથી વધુ. એમ છે જોધા ! માથાં વાટી દેવાં, એ છોકરાંની રમતું નથી, વસીવાળાને એખો જય તેની ઉંડી દાંઝ છે ભા !”

“સાચું કહ્યું રવા માણેક !” જોધા માણેકે આ વસીવાળા તારે જણાના અહેરાની ખુન્નસભરી કરગાકી અને દોંગાઇની રેખા પારખીને ટુંકા જવાબ વાળ્યો.

“તારે હવે લાવો વાળુ.”

“દાજર છે ભા !” કહીને ત્રાણુવેલના ગરાસીઆ દાદા-લાઇ ને રામાલાઇ ઉઠયા. સહુને, થાળી પિરસાણી.

“ભારી દાખડો કર્યો દાદા ભા !”

જે દાથ જોડીને પોતાના વાથેર લાઇઓની સામે દાદોલા વાઢેર ઉભો રહ્યો : “આપ તો ધણુ જોગ, પણ અસાંછ સંપત એતરી, ભા !”

સગડીએ પોતાના દાથ પણ શેકતા શેકતા, વાળુ કરીને સહુ બેઠા. એટલે વસીવાળા રવા માણેકે પોતાના બડીઆ કાનની છુટ ખજવાળતાં ખજવાળતાં વાત ઉચ્ચારી કે

“તારે હવે શું માયું છે સંધાએ ?”

“હવે તો ગજોગળ આવી ગયા છીએ.” જોધાણી કુંભાણીએ પાતને વેગ અ

“ ઝોખામંડળના ધણી હતા, તે તો મિટારી દીધા. પણ રાખ શેટલો ખાવા જેટલી છવાઈ બાંધી આપી છે, તે પણ વહીવટદાર હો મહિનાથી ચૂકવતો નથી. ”

“ હાથે કરીને પગે કુવાડો આપણે જ માર્યો છે ને ? ”

“ કાણુ છે ઇ માડુ ! જોધો માણેક ને ? જોધાએ કાયમ આપણી જ કસર કાઢી છે. ”

“ હું જૂઠું નથી જોડતો ભા ! આપણે રાગનું મટીને ચોર દર્ધાં તે આપણે જ લખણે. પોણોસો વરસથી સંભારતા આપો; આપણે કેવાં કામાં કર્યાં ? નગર, પોરબંદર ને ગોંડળ જેવાં રજવાડામાં લૂંટ આદરી : એટલે માર ખાધો, ને કુર્ક પાંચ ગઢ, ને સતાવીસ ગામડાં રહ્યાં. ”

“ હાં, પછી જોધો ભા ? ” રવો દાઢવાં લાગ્યો.

“ પછી શું ? પચાસ વરસ ઉપર આપડે જ વડવે બેગા થઈ રાણી સરકારના વેપારીનું વ્હાણુ લૂંટ્યું. અને એમાંથી એક ગોરાને ને એક આપડી મઢમને દરિયામાં ફેંક્યાં. ફેંક્યાં તો ફેંક્યાં, પણ એ લૂંટ ને એ ખૂનની વળતર રૂપીઆ સવા લાખ ચૂકવવાનું કણુલીને પછી ખૂટલાઈ કરી ન ચૂકવ્યા. ત્યારથી વાઘેર છૂટત ગુમાવીને ચાંચીઆ દર્ધાં દરિયામાં લૂંટવા સિવાય આપણા વડવાએ કયું શું ? ઝોખાના બારામાં ટોપીવાળાનાં વ્હાણુ પેસી ગયાં તે આપણાં જ પાપે. ”

“ રંગ છે વાઘેરના પેટને ! બલોયાં પહેરો બલોયાં જોધાં ભા ! ”

“ હવે તો ક્યારનાં ચે બલોયાં કાંડામાં પડી ગયાં, રવા ભા ! તું ને હું છનીએ છીએ, ને ઝોખો ખાલસા થઈ ગયો. આપણે ધણી હતા તે છવાઈદાર થયા. આપણે માથે લશ્કરનાં બટાલીઅન બેદાં, ડેર ડેર થાણાં થપાણાં, કપ્તાનો, સ્મીકાન્દો, ને પોલીટીકાલોનું તો કીડીયાઈ ઉભરાણું. અને આ ગાયકવાડીનો ભુલમ તો હવે જોધો જતો નથી. ”

“ ગઈ મુજરી જવા દો જોધો ભા, અને હવે કહો, આપણે

કરુ શુ ?” જોધા માણેકના આરાનશ નાધેરાએ અગ્નિ ઉપર રાખ વાળી

“આપણે ઠરીએ છીએ તેના ઉપર આ વરીનાળા લાધ્યો ધુળ વાળે દે છે એતુ શુ કરુ ?”

“શુ ધુળ વાળી?” રવો ડોગો ફાડીને બોલ્યો

“તમે વગર ઢરણે આરભકુ લાગુ. તોરમા ને તોરમા એટલે કશ્યો કબ્જે લીધો, એમ માત ગામડીના ગરામીઆએ છીને સમદરના પાણી જેટલી સગકારતી સત્તા સામે ઉતાવળી બાથ ભરી એમ્નાં સરકાગ્ની ધુ નાધાર તોણુ આવીને આપણા આરામા ડાયા ફાડી ઉભી છે અને જ્ઞનાગુઓ રણ્ણોડરાયજીનાં દર્શને ન આવી શકે, એ પાતકે ઢાંધ ઓણુ !”

“અને જોધા! તુ ડાંધો ડમરો, તુ વળી સરકારતી સાથે નેકી જ્ઞળવીને શુ ઢમાણી ઢાઢી આલ્યો? કપિયા છટ્ટની જ્ઞનમા અમે તો જ્ઞત્રાગુ પાસેથી ઢરોડુનો માવ કબ્જે કરત પણુ તુ સરઢરનો હેનનો કટકો ઢાના ગયો તે જ્ઞત્રાગુની ચોકી કરીને ગાયકવાડને આર લાખ કારીના કર પેદા કરાલ્યો, તેનો સિરપાવ તને શુ મળ્યો? તુ ચોર હો, તેમ તારા જ્ઞમીન લેનાણા તે નિ’ તને ઢચેરીમા બોવાવી ભુડે દાલે કેદ કરવાની પણુ પેશવી થઈતી, અને હવે તારી જ્ઞનાંધ પણુ રોકી રાખી લે, લેતો જ્ઞ ગાયકવાડી પાઢડી! બોવ, રણ્ણોડરા-

“લોધા તા !” લોધાનો લાઈ બાપુ માણિક બોલે
 “હુ હજી જાત જ મારી રાતની ઉવતાપુ કરીને બાપુ સખા
 રામ પાતેથી હાલો આપુ હુ અને એણે મને શુ જવામ
 દીધો ખમર છે ? મ્હોમાથી ગાગ કાઢી”

“હે, ગાગ કાઢી ? જમાન કાપી લેતી ને ?”

“શું કં, લા ! તારો કર હાગે, નીકર હુ વાધેનો
 બનો, ઇ સગલની ગાગ કાઢી ખમુ ? એણે તો સામેથી
 કટેરાવનું છે કે અમરાપરને પાદર અમારાંબે મકરાણીના
 ખુન કર્યા છે, માટે હવે ત્યાંરીમા રહેને, અમરાપરને તોપે
 ઉગના આપું છુ”

“મકરાણીના ખુન ? શા સાર ?”

“હા લોધાલા ! મકરાણી બહુકું ખબે દીગ દાને
 નીકર્યાતા અને પાદરની આપથી નાવે મોલો બંગેતો તે
 પર ગોળી છાડી મોરવે તો ભખવાનું વાદન એવું રાક
 કરીને બચરા મકા ખાનાતા ? અને દોડીને બેબ મકાતુ જ
 કાચુ ને કાચુ રાક સમગાયુને ખરાતી દીધુ તેને જાણે
 લેવા મનાડો બાપુ સખારામ તોપુના રેકા દ કી સવરે !”

“ત્યારે હવે પરિચાલુ શું કરી રહ્યા છો ? કરો કેસરીયાં.”
 ‘હાથ ઉપર’ માથું નાખીને જોષો વિચારમાં પડી ગયો.
 એણે ધીરેથી કહ્યું, “હજી વેર છે ભાઈ, અથર્થા મ થાવ.”

“કાં ?”

“ગાયકવાડની આદર્શાઈ સામ આયુ-ભરારા :

“ગાયકવાડની આદર્શાઈ તો રહી છેટી, ટેક વડેદિરે. અને
 માલી-તો વહીવટદારથી લસ્કર તોખાં કરીતે એદિલ બેહુ છે.
 ઘેરની પુકે સકલ પાંદડાં ઉડે, તેમ ગાયકવાડનો વાવટો
 ડાડી રેશુ.”

“પણ ભાઈ! વાંસે સરકાર જેવો વશીલો છે. પાંચ રો
 ડાણુ-તોખું ભરીને આપ્યાને ચૂડેહુ રાંસડા ત્યે તેવો કરી
 લરો.” જોષે અવિશ્વંમાં નજર નાખીને કાળની વાણી કાઢી.

“સરકાર તો હિંદુસ્તાનને કઠિથી હોકા ભરીને હાક્ષી, જોષા
 ના !” મૂળુએ મોં મલમલ્ય

“કા ?”

“કાં શું ? બળવો ફાટી નીકળ્યો છે. પવટનો સામી થઈ
 ઇ છે. મરાઠાનાં ભાલાની અણીએ, ગોયમાં મોતી પરોવાય
 તેમ ગોરાનાં મહ્યમ હોકરાં પરોવાય છે. સરકારનાં-

अमरापरतो उगार इरवा आंभो भेणा करी ; आपु. ह्यो
जे रण्डोड।”

“जे रण्डोड, जेधा ला। दवे इरी वार पण्डा हेड नडि
भण्णो. रणुरायनी जंयामां मण्डु हो।”

जेधो उठयो. दायरो. वीआणो. जेधोअ भूणुन पण्ण
ओलावीने, शीआमणु दीधी डे. “जेटा मुइ”

“ओलो. डाडा।”

“आं वसध्याणानो अयणो. यदीय भा हो. जेनां परिपांय
पापनां छे. आंकी तो जेरा, ज्यां तु त्यां न हं. हं दवे आं
राजे मारां धीणांमां धूण नडि धालु.”

जेधो दनुमान जनि जेरां पण्डां करतो. अंधारांमां धायणां
ओदीने अदस्य थयो. “अने भूणुलांजे अमरापर” गण पोताना
वक्षार रायडाने हुडम कर्याः

“रायडा ! वाघेरानां पवीसे गाभयगां इरी. पण्णो. अने
दहेतो जणे डे आवळ शुड ओडमनी. अंधारी राते, दारडाना
दिव्दानी; पाळती रंगे, उगमणुी दरे, जसराज माण्डेकना
पाणीआ पासे पाधरीतो आटे नाप्पी जणुनारा सहु वाघेर

“ખમા ! ખમા રણુઠોડ રાયને ! હવે અમરાપર ગામમાં સદુથી લાંબાં જે ઘોરડા હોય તેનાં આડસર જેથી કાઢો.”

જે આડસરો કાઢીને તેની ઉંચી, આલને અપ્તી નીચરણી બનાવી અને આવણુ શુદ્ધ ૧ ની સાંજે, અધારાં ઉતર્યા પછી મુણુ માણેકે ગદની અંદર જઈને છેવટે લુવાર લીધા દીધા.

૫

દિવસ આઘમે ને જેમ ટપોટપ આલમાં એક પછી એક તારલા ઉગતા આવે, તેમ અમરાપરના પાદરમાં પણ આવણુ શુદ્ધ એકમની સાંજે દિવસ આઘમવાની સાથે જ ગામડે ગામડેથી વાઘેરો આવવા લાગ્યા.

દોઢરો વાઘેરોનો સંઘ, ક્રેડીએ ક્રેડીએથી આવીને અમરા પરને પાદર મુણુ માણેકના ગેમ નીચે ખડો થયો. સામસામા જે રણુઠોડ ! રણુઠોડ ! ના સૂર બધાઈ ગયા અને બધા બધો ભરી ભરી ભેટયા. આખું દળકટક અમરાપરથી ઉપડ્યું. અને જેમ સીમાડે પણ માંડયો ત્યાં ડાખી કાર ગવેડો બુકગો.

“મુરલા ! તારી ફતેના ઠંકા જાણુજો. ડાખો ગધેડા બુકયો લાખ રૂપીઆનાં શુકન થાય છે.” એમ બારાનાં હાકોર જેઠીજીએ શુકન પારખીને મુખારખી દીધી.

“સવારને પહોર દારકા આપણું સમજાજો મુરલા” વસઇ વાળાએ મુણુને અડવ્યો.

“દારકા મજે કે ન મજે, આપણું કામ તો હવે આ પોંઠાં આ પાર મરી મટવાનું છે લા !” મુણુમા પોરસ ખાઇને બોલ્યો.

પ્રાગડના દોરા પુટયા. અને દારકાના ગદે અગ્નિકાણુથ મુણુ માણેકે “જે રણુઠોડ !” કહી નીચરણી ઉભી કરાવી

પણ નીસરણી એક હાથ ટુકી પડી. ગઢ એટલે છેટે રેડી ગયો.

મુળ્યએ હાકલ પાડી કે “લાઈ! કયોં વાધેર જન્મ્યો માનુ ધાવણુ ધરાધને ધરાધને માવ્યો છે ? છે કાઈ ઠેકનારો ?”

“હું!” કહીને પતરામલ માંયાણી નામનો જીવાન ચડ્યો. મ્હોંમાં તલવાર પકડીને એણે ઠેક મારી. જે રણુઠોણુ ! કરતો ગયો ગઢ માથે. ત્સાંથી કાળીયું નાખીને ખીજત સહુને ચંડાવ્યા.

અત્યાર સુધી જાનુમાનું કામ ચાલુ. પણ જેમ ગઢને માથે બસો દાદીમૂજાળા ચડી ગયા, અને જતાં પણ આખો કિલ્લો અડના દાણા છાંટ્યા હોય તેવા ધારણુમાં ઘોંટાઈ રહ્યો છે એ જોયું, તેમ તો ઓખામંડળ આખોય ઉમટ્યો : વાધેરનું એકએક ખોરકું હલકયું. જે રણુઠોડ ! જે રણુઠોડ ! ના લલકાર મચ્યા. દેવેદેયુ દળાણું. દિવાલો સાથે આકૂળતા દરિયા ઉપર મહારાને મ્હોં કાઢ્યુ, સમુદ્રે શખનાદ ગજવ્યા અને મુળ્યએ ચત્રકો કયોં.

“જ્ઞેષો કાકો અચેતો ! પાંજે જે પે અચેતો ! હલોં ફતે હુધ વધા !”

જ્ઞેષો માણેક આવ્યો આવે છે. ઓચીતો આ વચન-ટંકાર દેખીને એના મ્હોં પર વાદળી જવાઈ ગઈ છે. વાધેરને ઉમ્માદે ચડ્યા દેખી, દારડીયા જાદવોના સરદાર કૃષ્ણની માફક એને વિમાસણ ઉપડી. પણ જ્ઞેષો સમય વર્તી ગયો.

“જે રણુઠોડ કાકા !”

“જે રણુઠોડ મુંજ પેટ ! રંગ રાંખી ડીનો ડીકરા !”

કહેતો જ્ઞેષો નીસરણીએ ચડ્યો, આડસરની નીસરણી કાકા લેરા માઠી. અને જૈરવની ફાજ જેવા વાધેરાએ જાનરમાં ઝોડોં ખાધી લીધા.

“નારાયણુસાવ-કયા છે ? એની મેડીમાં કાક પહોચ્યો. ધ જીવમના કરનારાને પગે જાળીને જે ફાડીયાં કરી નાખીએ. આલો ધ મહેતાને !” મુળ્ય માણેકે હુકમ દીધો.

“ નારાયણરાવને સગ્ન મળી ગઈ, મુરલા ! ” મેડીએથી માણસે આવીને કહ્યું.

“ ક્યાં ? ”

“ પાપખાનામાં થઈને ભુડે ઢાલે ભાગી છૂટ્યો. ”

“ ક્યાં ગયો ? ”

“ જમપરામાં. ”

“ જીવતો જશે બેટા ? ”

“ જવા દે મુરલા. બાપ, ભાગતણને માથે ધા ન્હોય નેધાએ ધીરેથી શીખામણ દીધી.

ત્યાં સામેથી ધડ ! ધડ ! ધડ ! બંદુકોના ચંભા ચાતા આવે છે. રીડીયા ધાય છે. અને અને બેરી ધુંકતો ધુંકતો બાપુ આરામ ફેજ લઈ હાલ્યો આવે છે.

“ આ કોણ ? ”

“ બાપુ સખારામ. ખીજો જાલીમ. જીવાઈને બદલે, ગાળો નારો. એની તો જીવતી ચામડી ઉતરડી નાખીએ. ”

પાંચ દસ લડવૈયાને લઈને બાપુ સખારામ વાધેરોના દળ સામે ધસ્યો આવે છે. અને, હજી માણેક બંદૂક લઈ એને ઢુકો કરવા દોડે છે.

“ અને દેવા છ્યાણી ! તું જેટનો કબ્જો લે તેપોને મ્હોયે હીડી જાજે પણ હાર્યાના વાવડ દેવા પાઠો મ વળજે. ”

“ જે રણુઠોડ ! ” કહીને દેવો છ્યાણી છૂટયો.

“ પણ આ દારકા ખાલી ક્યાં થઈ ગયું ? સરકારી માણુસો અંધા ક્યા સમાણું ? ”

હૂતોએ દોડતા આવીને ખબર દીધા “ જ્ઞેધાલા, જમ-પરામાં ચારસો જણુ એક છે. ”

“ લડવાની તૈયારી કરે છે ? કે ચોખો છોડીને ભાગવા રાજ છે ? ”

“ ભાંગવા. ”

“ અરે ભાગી રહ્યા. માડો જમપરાને માથે વોપો. પુકી ઘો. વડોદરે વાવડ દેવા એકે છોકરે જે છવતુ ન નીકળે ”

આવા રીડીયા થયા. અને જ્ઞેધો ઝાંખો ઝમ્મ પડી ગયો. ગરવી વાણુમા એ જોડયો :

“ ન ઘટે મુંજ પે ! એરી વાતું વાધેના મ્હોંમાં ન સમાય. એ બચાડ ચિટ્ટીયુના ચારર ! અને વળી પીક દેખાડીને ભાગે છે. એની ચોરતું, બાલ જમ્યાં, ધરડા છુટ્ટા રજા પડે જવા દે મારા ડીકરાઓ ! ”

ચારસો ગાયકવાડી ચાકરા, દારકા દુશ્મનોના હાથમાં મુખ-શાંતિથી સોપીને સીમાડા બહાર નીકળી ગયા નગર રાજ્યના મહાલ જમખંભાળીયામા જઈ ચારસો જણુએ પકડ કર્યો. અને આઠી દારકામાં તે :

ખંભે ખંભાતી ધોતીયાં, ધધકે લોહીની ધાર,
જોમતી લાલ ગુલાલ, માણેક રંગી મુળવા !

જોમતીજ સોજરોના લોહીથી લાલ ગુલાલ બની ગયાં.

૬

વાઘેરોના સાથમાં આજ વેપારી રામજીલા ધૂમી રહ્યો છે. રામજી શેઠ દારકાનું ભૂખણ બન્યો છે.

દિલોબન નેધા માણેકના એ લાઠબંધને માથે જમપરામાંથી બાપુ સખારામનો સદેશો આવ્યો કે “ ઘેરાઈ ગયા છીએ, ભૂખે મરીએ છીએ કાંઈક અનાજ મોકલો.”

રામજીલાએ નેધાને બળુ કરી દાના દુસ્મન નેધાએ ધાના-માના કહી દીધું કે “ કોઈ ન બલે તેમ ખોરાકી મોકલી આપો. પણ વાઘેરોને વાત પહોંચશે તો મારો ધવાજ નથી. વન વનની લકડી આજ ભેળી થઈ છે.”

કિલ્લા બહારની એ વખાગે હતી, તેમાંથી ખોરાક ઉપડવા લાગ્યો. પણ વાઘેરોને ખજર પડી ગઈ કે દુસ્મનોને ખોરાક બંધ છે. ગાડા વાઘેરો વખારો તોડીને માવ ફગાવવા લાગ્યા.

ત્યા રામજીનો દીકરો લધુલા દોડતો આવ્યો. એની કૂહાડા-નેની જીભ ચાલી “ એ મછીયારાવ ! આંકે રાજ ખપે ? જંને આવતા તીને ખોદોતા ! [એ માછીમારો ! તમને તે રાજ હોય ? “જેનું” ખાઓ છે એનું” જ ખોદો છે ?] ”

વાઘેરોએ એને ધણો વાર્યો. પણ લધુલા ન રહી શક્યો, ગાળોની ઝડી વરસાવવા લાગ્યો, ઝંરને ચડેલા વાઘેરો : અને સામે એવો જ કોપેલો વાણીઓ : ખીળું તો કાંઈ ન થઈ શકે, એટલે લધુલાને ખાંધી, એના પગમાં બેડી પહેરાવી, મદિરના કિલ્લામાં શત્રુઓનાં મૂડાંની સાથે એને કેદ પૂર્યો.

કિલ્લાનો બંદબસ્ત કરીને નેધો જમવા આવ્યો : રામજીલાને ઘેરે જ એ રોજ રોટલા ખાતો. આજ ન્હાકને પાટલે બેસે છે ત્યા યાદ આવ્યું “ રામજીલા ! લધુલા કેમ ન મળે ? ”

“ ક્યાંક ગયો હશે. તું તારે ખાઈ લે બાઈ ! ”

“હું કેમ ખાઉં ? તારો દીકરો ન જડે ને મને અન્ન શે લાવે ? આ દાવાનળ સળગે છે એમાં કાને ખતર છે, શું થયું હશે ?”

જોધો થાળા ઉપરથી ઉડી ગયો. લુંડુભાની ગોતે ચડ્યો. પતો મળ્યો કે એને દિલ્લામાં પૂર્યો છે. જોધાએ તાણું તોડ્યું. એના પગ લોહી-રાગા દીધા. જોધાને જોતાં જ લધુભાએ હલ ચલાવી. “જોધાએ એને વાયો : “એ લધુભા ! ગુડીએ દીધો તું ડીને હો ! તોજી હલ વદ્ય રાખ લા ! હીન ઠાણે વન વનજી લકડી આપ ! [ગળીની કળી દીક્ષી તું જ મને દધરા લાઇ ! તું તારી હલ વદ્ય રાખ. અત્યારે તો આંહી વન વનની લાકડી છે.]

જોધાને લાગ્યું કે આ ખાનદાન ભાડીઆતું કુકુબ ક્યાંઈ કચરાઈ જશે. એને આંહીથી ખસેડી નાખું.

પોતે અમરાપુરથી બે ત્રણ ગાડાં મગાવી દિલ્લા બદ્દાઃ જસરાજના, પાળીઆ પાસે ઉભાં રખાવ્યાં. પાંત્રીસ માણુસોને દાથમાં નાળીએન્ના ઉત્કા ઉપડાવી, દિશાએ જવાના બદાનાથી દિલ્લા ખાતર કટાવ્યાં. અમરાપુર, પોતાને ઘેર પહોંચતાં ક્યાં. ફક્ત રામજી દાદો જ દારકમાં રહ્યા.

જોધાને ઘેર ચાર પચ ભેંસો મળે છે. રામજીભાનાં હૈયાં છોક રાંતે રોજ જોધાની વહુઓ દૂધપાક પૂરી કરીને જમાડવા લાગી છે

[અને આ વાત કરનાર, રામજી શેકનો જી વર્ષનો પૌત્ર રતનશી શેક, જે અત્યારે બેટમાં હવાત છે, તે કહેછે કે “મને આજ પણુ એ દૂધપાક પૂરી સાંભરે છે.”]

જલદ જીભવાલા લઈ ગેક પોતાના ગુમાસ્તા વગેરેને લઈને ચાર ગાડાં જોડાવી જમખંભાળીઆ તરફ ચાલ્યા.

રાતનો વખત છે. ગાડાં ચાલ્યાં જાય છે. કોઈને દુશ્મનનો વહેમ પણ નથી.

પહેલું ગાડું લધુભાતું : એ નીકળી ગયું. પણ ખીલું ગાડું નીકળતાં જ ઝાડવાંની ઓથેથી આદમી ઉઠ્યા. બળદની નાથ પકઠી.

ગાડાખેડુએ છુમ પાડી “એ લધુભા !”

ઠેકીને બહાદુર લધુભા ઉતર્યો. “કેર આય !” કરતો દોડ્યો આવ્યો. “અયો હરામી ! અયો પાંજો ગડે !”

આવીને જુવે તો આદમીએને મેઠાં પર મોસરીયાં વાળેવાં : ફક્ત આંખો તમતમે : મોવડી હતો તેને ઝીણી નજરે નિહાળીને લધુભા બોલ્યો : “હાં ! વાહ વાહ ! તોછું અખતેં મું સુખપ્યો આય કે તું વરખંગ અયે.” [તારી આંખો પરથી સહે છે કે તું તો વરખંગ !]

હુંટારો બોલો પડી ગયો. શરમથી દમીને ગરીબકે સૂરે કહેવા લાગ્યો કે “મુકો ડને લધુભા ! ચાર ચાર ગાઉ દોડી દોડીને અસે મરી વીવાંસી. પણ હજે તો અસાંથી હુંટાય નાં [બોલો પાડ્યા ને, લધુભા ! ચાર ચાર ગાઉ દોડીને અમે તો મરી ગયા પણ હવે તો અમારાથી હુંટાય નહિ]

“હુંટ ને ! ધની પારો તો બસો ચારસો કોરીયેને માલ હુદો ! પણ મું આગર બ હમર કોરીતું આય. હલ, ધ આકે અપે તો ગીની વીજે !” [હુંટને ! એની પાસે તો બસો ચારસો કોરીએનો માલ હશે. પણ મારી પાસે તો બે હમર કોરીએ છે. હાલ જોએ તો લઈ જા !]

“હજે તો લધુભા ! શરમાઈ વીવાંસી. તોજે મેતકે ટૂંટણા. ચોપડેમે અસાંજે ખાતેમે ખુબ કવમેંજન થોદા માકું આય.” [હવે તો લધુભા ! અમે શરમાઈ ગયા છીએ. અમારે

તો તને નહિ, પણ તારા આ મહેતાઓને જ નૃતવા હતા,
ચોપડામા અમારા ખાનામા ખૂબ દનમના ઘોષા માર્યા છે]

“હજી કૂરો ?”

“હજી હજી આંકે રણુડુન કધીતે, છડી વેણુ
નક આંકે ખીયા કોક અચીતે સતાપીના [હવે આલો, તમને
રણુની પેની બાલુ સુધી પહોચાડી જઈએ નીકર તમને ખીજ
કોક આનીને સતાપશે]”

વાવેર લૂટારો ખરીનાહો પડી ગયો પૂછુ “લધુભા !
ભૂખ લગી આય

“તો ડીડુ ખાવા જ્ઞેષ્ઠે મહોજ્ઞે પરતાપ આય”

ખાધુ લૂટારો હતો તે વોગાવીયો બન્યો લધુભાના નણે
ગાજાને સામા દામ સુધી પહોચાડી આવ્યો

રામજીના ભાઈ જેરામે ખેટમા પહોચીને શુ કર્યું ? બહાદુરી
કરીને ઝિંનો બચાવ્યો ગાયનાડી સિપાહીઓને શૈર્ષી ચડાવુ કે
“દારકારાજા ખૂબી ગના પણ તમે ખૂબો મા કિંતો સોપશો મા”

“સિપાહીઓ—અમારે ખાનાનુ શુ કરવુ ?”

જેરામનુ સગવડ ઝી દઈ મદિરમા વાધો નથી

વાધેરો ચડી આ ના મદિરનો કિંતો બધ દીકો અને
આખી રાત કિંના ઉપર કપાળીઆ તેનના દિવા માડી એમ આદ
મીને ખચરદાર ! ખચરદાર ! એની હાલો કરતો ચોખી દેતો દીયો

વાધેરોએ અવાજ ઓળખ્યો એ અવાજ તો જેરામભાનો !
એ હશે ત્યા સુધી કિંનો નહિ સોપના દે ગામ લૂટયા વિના વાધેરો
પાજ દામ ! ગયા જ્ઞેષ્ઠાને અને રામજીભાને તેડી લાવ્યા

જેરામભા કિંના માથે ઉભો છે. નીચે—ઉભા ઉભા જ્ઞેષ્ઠાએ
અને રામજીભાએ સમજાવત આદી

“જેરામભા ! હરો ઉતરી જા !”

“ન ઉતર એમ કિંનો ન સોપાય તુ તારે બે હાનર

વાઘેરની ફેજ લઈને ચડી આવ. કિલ્લો છતીને ખુશીથી લઈ લે. પણ ખુટલાઈ કરાવીને શું લેવા આવ્યો છો ?

જેઠા-જેરામભા ! આજ તો હું તને શરમાવવા આવ્યો છું. અમારે રાજપાવટો આણવો છે. તું ઉડીને શું આપાનો શત્રુ થાઈશ ? જેરામભા ! દારકા કોની ? “ દારકા પાંચ આવ. ”
 “ દારકા પાંચ આવ ! ” એ વેણે જેરામનું હૈયું હલ-મલાવી નાંખ્યું. તેમાં વળી રામજી શેઠનો સાદ પૂરાયો,

“ જેરામ ! હવે હુલ્લત મ કર. ”

જેરામ-તો એક બાહધારી દે કે આ કિલ્લાના કોઈ આદમી ઉપર ધા ન કરવો. સહુને હેમખેમ સલાયા બેળા થાવા દેવા.

જેઠા-કષ્ટલ છે. રણછોડરાયની સાથે !

કિલ્લાના સિપાહીઓને કુમક આવી નહિ. ખત્યાવ લાંબો વર્ષત થાય તેમ નહોતું. જેરામના રક્ષણ નીચે સહુ નીકળીને ચાલતા થયા.

બરાબર શંખ તળાવ પાસે માંકડાં જેવા વાઘેરાનું ટાળું આંખી ગયું અને ચરકા કર્યા કે “ મારો ! મારો ! ”

આડો ઉમો રહીને જેરામભા બોલ્યો “ ખબદાર જે આગળ વધ્યા છો તો, તમે જેધાનો કાલ ઉથાપો છો ? ”

વાઘેરાએ હુલ્લત કરી. “ જેરામભા ! એણે અમારા એક આદમીને માર્યો છે. એટલે અમે એક મીંગાલું કર્યા વગર તો નવવા નાં જ નથી. ”

જેરામના હાથમાં લાકડી હતી, ધરતી પર ધૂમમાં આડો લીટા કરીને કહ્યું કે “ જે આ લીટા વળોટો તો તમને જેધા મારોકની આજ છે ! ”

ખેટ સખોદાર ઉપર નેધાનો વાવટો ચડ્યો છે નેવો દારૂ
ગોળા તપાસે છે

“ દેવા ! શુ શુ સરજમ હાથમા આવ્યો ? ”

‘ ઓગણીસ તોપો ’

“ રગુ ! ”

‘ દેતેમારીઓ, કુરોખાર ને ગધકથી ભરેની ”

“ માંક ફેણોડ ! નેતુ લીડુ ટ્રેતેતુ જ સાચવજો દેવા !
હજી મગદુના મામના વસિ છે ”

“ રણુહોડગયની મરજી હશે એમ યાશે નેધાભા ! ”

દારૂગોળો તપાસીને નેધો માણેક પાઠો વેળ્યો પણ ખેટની
અગરમાં નીચળે ત્યાં તો મદિરોના દરવાજા ઉપર ચોકી કરના
ખેટલા પીંડારા વાવેરોને પૂઝરીઓ ઉપર ત્રાસ શુઝરતા નેધનિ
નેધાની આખ ફાગી ગઈ પીંડારીયાઓ જત્રાણુઓ પાસેથી પૈમા
છોડાની રહ્યા છે, અને પૂઝરીઓ ને જત્રાણુઓ કુબેના ટોળાની
માંક કલેગાટ કરે છે ચુપચાપ નેધો ઉભો ઉભો નેધ રહ્યો
છે માણુસોએ ચીસ પાડી “ નેધા ભા અમને અચાવો આથી
તો મરાદા શુ બુડા હતા ? ”

પીંડારીયા નેધને લાળીને નીચુ ધાની ગયા નેધાએ કહ્યુ

“ મોતં કાગા કરો જાઓ માનુ દૂધલજની લીડુ રજપૂ
તના ફરજદ છે ? ”

એકએક પીંડારીયાઓને ચોકી પરથી અરતરફ રીક ખેટનો

દિનારો છોડવા હુકમ દઈ દીધો. અને જ્ઞેધાએ ન્યાયની અદાલત ભરી પૂછવામાં આવ્યું “કોના ઉપર ભુવમ થયો છે ભાઈ ?”

“મંદિરવાળા ભગરી હરિમગલ ઉપર.”

“શું થયું ?”

“એને ઝાંઘીને અભાગ્યા

“કાણુ પીંપીએ ?”

“રણમલ પીંપરે”

“શા સાર ?”

“દંડ લેવા સાર”

“બોલાવો રણમલને ન આવે તો રરીથી બાધીને લાવજો રણમલને તેડી હાજર કરવામાં આવ્યો. જ્ઞેધા માટે રણમલ તરફ પીંક ફેરવી. અને વચનો કંઈક :

“આટલા સાર હું પીંપરીયાએને તેડી રાજીયો તો અને રણમલ ? બન, તુને તો ગોળાએ દેવો જ્ઞેધાએ પશુ હરે ભાગી છૂટ. ભગરીશ ક્યાં છે ભાઈએ ?”

“જનભુવંતીશના મંદિરમાં સંતાણ્યા છે”

“હાલો મંદિર”

મંદિરે જઈને જ્ઞેધા માણેકે ભગરીની માફી માગી અને એવો ઠરાવ કર્યો કે દર મહિને અકંકેક મંદિરવાળાએ વાઘેરાની ચોકીનો ખરચ ચુકાવવો.

બેટમાં બંદોબસ્ત કરીને જ્ઞેધો દારકા પાછો વળ્યો. જઈને જ્ઞેવે તો દારકામાં હોહાકાર બોલે છે. બંદૂકની નાજ્યો તાપીને વાઘેરાં વેપારીઓ પાસેથી મ્હોમાગરા દંડ ચુકાવે છે. હકેલા વાઘેરાં સ્ત્રીઓને અને છોકરાને પોતાનાં ધોગની હડકેટ ચગવે છે. પોતાને રહેવા માટે હરકોઇનાં ઘર ખાલી કરાવે છે. જ્ઞેધાએ સંત્રાધને નજરોનજર એક દુકાન ઉપરનો બનાવ જ્ઞેયો. આંખમાં સરમે આંજીને એણેવી દાદી મૂજ વાળો વાઘેર સાતે હથીઆર

સાતો એક વેપારીની દુકાને બેઠો છે ઉઘાડો જમૈયો એના હાથમાં ચકચકે છે, સામે શેડીયો થર । થર । કૂળે છે, અને વાઘેર ડાળા ફાડીને કહે છે કે “મારું લેણાનું ખત ફાડી નાખ નીકર હમણા છાતીમા હુલાવું છું.” ત્યાં તો નેધાનું ગળું રણક્યું :

“ તે પહેલાં તો બેટી ! તારી છાતીનું દળ જમૈયો નહિ માપી હ્યે ? રગ છે વાઘેરાણીની કૂખને ! ”

એકેએક વાઘેર નેની શેઠમાં દખાતો, તે નેધાજીને નેધ જમૈયાવાળો આદમી ખસીઆણો પડી ગયો ગામનું મહાજનનું ટપોટપ દુકાનો પરથી ઉતરીને નેધાને પગે લાગ્યું. અને સહુએ પોકાર કર્યો કે “નેધા ઘાંપુ ! આટલું તો તમે દીકું, પણ અદીકું અમારે માથે શુ શું થઈ રહ્યું છે તે જણા છે ? કહે તો અમે ઉચ્ચાળા ભરીએ કહે તો માવ મિલત મેશીને હાથે પગે આખાનાં સીમાડા છાડી જઈએ, પણ આવડો માર તો હવે નથી સહેવાતો ”

નેધાએ મહાજનને જોઈ કહ્યું. એક પડખે મહાજન બેઠું છે, બીજે પડખે વાઘેરો બેઠા છે. વચ્ચે નેધા પોતે બેઠો છે. મુગુ અને દેવો, બંધ ભત્રીજા પણ હાજર છે. નેધાએ વાત શરૂ કરી :

“ ભાઈ દેવા ! બેટા મુર !

“ બોલો નેધા કાકા ! ”

“ આપણે ચોર લૂંટારા નથી. રાજ છીએ. આપણે મરા-દાની જોમ પરદેશથી પેટ અને પેટીયું ભરવા નથી આવ્યા પણ આપણા બાપગાનું રાજ પાછું હાથ કરી, રજપૂતના ધરમ પાળવા આવ્યા છીએ.”

“ સાચી વાત ”

“ અને આ વસ્તી આપણા બેટા બેટી છે ”

“ કમૂલ. ”

“ આપણે માથે રણછોડરાય ધણી છે ”

“ ખમ્મા રણછોડ ! ”

“ ત્યારે રજપૂતના દીકરા મિરદ ધગર રાજ કરે નહિ. સાંભળો આપણાં બિરદઃ

પહેલું—વસ્તીના વાલની વાળા પણુ ન લૂંટની.

બીજું—ઓરતોને બહેન દીકરી લેખવી

૨ ત્રીજું—જત્રાણુને લૂંટવાં તો નહિ, પણુ ચાલતા આવેના ધારા પ્રમાણે કર વસુલ લઈને ઢેઠે રણુના કાકા સુધી ચોક્કી પહેરામાં મેલી આવવાં

“ બોલો ભાઈ, આ મિરદ ઉથાપે તેને ? ”

“ તેને તોપે ઉડાવવો. ” મુળુ બોલ્યો.

પછી બેઠો વેપારીઓ તરફ ફરીને બોલ્યો.

“ કહો, ઈંદરજી રોક, હીરા રોક ! હવે તમે સવા મણુની તળાઈમાં સૂજો. મારો સગો ભત્રીજો મુળુ પણુ બે ક્યાંય કાઢીને ડુંકારો કરે, તો વાવડ દેજો. માથું ઉતારી લઈશ. ”

“ ધન્ય છે જાપુ ! ” મહાજનની જાતી ફાટવા લાગી.

“ ઉભા રહો. ધન્યવાદ પછી દેજો. તમારી જવાબદારી પણુ સમજી લ્યો. તમારે અમને ખાવાનું આપવું જ પડશે. ધર દીઠ ખાવાનું લેવાનો ઠરાવ કરીને જ તમારે ઉડવાનું છે. આ તો લગાઈ છે. ઘોલકી નથી માંડી. અને જાંગલાઓને તમે કેમ કર ભરતાંતા ? ”

“ દણુલ છે જાપુ ! ” કહીને મહાજને ઠરાવ ધડ્યો.

“ જે રણુજોડ ! જે રણુજોડ ! ” એવા નાદ ધયા ને દાયરો વીંખાણો.

૯

શંખોદાર બેટથી થોડેક છેટે આજ સવારથી મનવારો ગોઠવાતી જાય છે. ચાર મોટી મનવારો સમીમાણીની દીવાદાંડી પાસે આવીને ઉભી રહી અને ત્રણ નાની બોટો ખાડીમાં ચોક્કી દેવા લાગી. સાતેના ઉપર અગ્રેજી વાવટા ઉડે છે. તોપોનાં ડાચાં સાતેના તૂતક ઉપરથી બેટની સામે ફાટી રહ્યાં છે.

ધીંગાણાના શોખીલા વાઘેરો કિનારા ઉપર નાચના કૂદતા બોવવા કાઝ્યાં કે

“આયા! ચીંથડેંને પગે વારા આયા! ભા ચીંથડેંને પગે વારા ન લાય મું વાગ માંકડા આયા! હી ચીંથડેંને પગે વારા કુરો કરી સકે? [ચીંથરાના પગવાળા ને કાવ મ્હેં વાળા માંકડા આવ્યા. એ બિચારા મું કરી સકશે?]”

ચીંથરાના પગવાળા એટલે મોજાંવાળા વાઘેરોને મન આ મનવારો ને સોજરો ચીંથરાં બેટલાં જ વિસાતમાં હતાં. તાળાંઓ પાડીને વાઘેરોએ ગોલંદાજને હાકલ કરી:

“હલ્લે વેરસી! ખજો ઉન નંડી તોપકે! હકડો લાકડો, ને ચીંથડેવારાજ ભુકકા!”

બેટને આથે આથે છેડે બરાબર મોટા દરિયાને કાઠિ હાજી કરમાણીશા પીરની મોટી દરગાહ છે. હાજી કરમાણીશા જોલીયો ઠેક ખંલાતથી, એક શિક્ષાની નાવડી બનાવી, ધોકા ઉપર કક્કનીનો શઠ ચકાવી, આખો દરિયો તગ્તા તરતા બેટને આરે ઉતરી આવ્યા કહેવાય છે. એ જગ્યાની ખસે વાઘેર ગોલંદાજ વેરસીએ પોતાની નાની તોપમાં સીસાનો ભુકકો, લોહાના ચૂરા, અને ગોળા વગેરે ખેરચિયા ઠાંસી ઠાંસીને ભર્યાં.

મનવારો સામે માંડીને તોપ દાગી. પણ ગોળા મનવારને આંખી જ ન શક્યા.

હવે મનવારોએ મારો ચલાવ્યો મણુ મણુના ગોળાઓએ આવીને વાઘેરની તોપના ભુક્કા બોલાવ્યા. કિનારો ખરેડી પડ્યો.

નાદાન વાઘેરો અણસમણુ છોકરાંની કાલી વાણી કાઢી કહેવા લાગ્યા :

“નાર તો ભા! પાણુ તો બપ્પુ” કે હીતરી હીતરી નંડી ગારી વીજતો. પણ હે તો હેડ હેડ વીજતો. હેડેન્ને કરાર તો. પાજે ન વો! હણે ભા! ભને! [આપણે તો બપ્પુ” કે આવડી આવડી નાનકડી ગોળાઓ છોડશે. આ તો આવડા આવડા મોટા ગોળા ફેકે છે. આવડા ગોળાનો તો આપણે કરાર નહોતો. હવે તો ભાઈ, ભાગો!]

કરમાણીશા પીરની દરગાહ પરથી વાઘેરો ભાગ્યા. મંદિરોના ઝિલ્લામા જઈને ભરાણા. અને આ બાલુથી દારકાના દરિયામાં પણ મનવારોએ ડાકાં કાઢ્યાં.

કિનારેથી ન્લેધો ને મૂળુ, જે જણા આ વાઘેરોના કાળની નિશાનીઓ સામે દરેલી નજરે નિરખી રહ્યા છે. ન્લેધો જરાક મોઢું મલકાવી મૂળુની સામે ભુવે છે. મૂળુનું માથું ખમીઆણું પડીને નીચે ઢળે છે.

“મુરભા! ખચ્યા! કાળને કેવાં નોતરું દીધાં આપણે?”

હકુહકુ! હકુહકુ! દરિયામાંથી આગબોટોએ તોપોના બહાર આદરી દીધા. ઉપરાઉપરી ગોળાનો મે વરસવા લાગ્યો. ગદની રાંગ તોડી. એટલે વાઘેર ચોદાઓએ દુઝનોનો ઓથ લીધો. પવકવારમાં તો દુકાનો જમીદોસ્ત બની, એટલે વાઘેરો ખડેરોનાં લીંતડાં આડા ઉભા રહ્યા. શુપછાંટના ગોળા પડે છે. પડીને પછી ફૂટે છે. કાંટતાં જ અંદરથી સેંકડો માણુસોનો સંહાર કરી નાખે તેવી જ્વાળાઓ ફૂટે છે. અને શું કરવું તે કાંઈ સ્પષ્ટ નથી તે વખતે ભુક્કાઓએ ભુક્કિ સુઝાડી કે:

“ દોડો લાઇ, ગોદડાં લઇ આવો. અને ગોદડાં બીનાં કરી કરીને ગોળા પડે તેવાં જ ગોદડાં વડે દાખીને શુક્રાવી નાખો. ”

પાણીમાં પલાળી પલાળીને ગોદડાં લઇ વાઘેરો ઉભા રહ્યા. જોવા ગોળા પડે, તેવા જ દોડી દોડીને ગોદડાં દખાવી દેવા લાગ્યા. ગોળા ઓલવાઇને ત્યાં ને ત્યાં થંબી ગયા. એક આખો દિવસ એ રીતે બચાવ થયો. દૂરખીન માંડીને આગખોટવાળાએ જોયું તો વાઘેરોની કરામત કળાઇ ગઇ.

ખીજે દિવસ પ્રભાતે આગખોટવાળાઓએ આગખોટો પાછી હટાવી. ગોળા બદલાવ્યા. તોપોના બહાર શરૂ થયા. આંહી વાઘેરો પણ ગોદડાં ભીંજવીને હાજર ઉભા. પરંતુ આ વખતે ગોદડાં નકમમાં નીવડ્યાં. ગોળા અદ્વરથીજ ફાટી ફાટીને માણુ-ગોનો કચ્ચરઘાણુ વાળવા લાગ્યા. વાઘેરોનો ઇલાજ ન રહ્યો. દેવાએ પોકાર કર્યો કે

“ હવે કાંઇ ઉગારો ? ”

“ હા જોધો, મંદિરમાં ગરી જઇએ. ”

“ અરરર ! ઇ ગાયુંના ખાનારાઓ મંદિર ઉપર ગોળા મારશે. અને આપણે કયે ભવ છૂટશું ? ”

“ ખીજે ઇલાજ નથી હમણું બદલાસ થઇ જવું. બાકી મંદિર પર દુશ્મનો ગોળા નહિ છોડે. ”

લાન શૂલીને વાઘેરો મંદિરમાં દાખવ થયા. ત્યાં તો મંદિરના યોગાનમાં જો ગોળા તૂટી પડ્યા. અને ગોદડે ઝાલવા જાય ત્યાં તો એમાંથી જેથી ગેસ છૂટ્યો. ઓલવવા જનારા આઠે આઠગીઓ યુગળાઇને ઢળી પડ્યા. ખીજે ગોળો બરાબર મોટા દેરાના ધુમ્મટ પર વાગ્યો. એક થંભ અરેડી પડ્યો. તે વખતે ત્રાસ પામીને દેવો ઇલાજીએ હાંકલ દીધી :

“ લાઇઓ, હવે દુશ્મનોએ મરજદ છાંડી છે. અને આપણું પાપે આ દેવ ને આ દેરાંના ભુક્ષા સમજાવે. આપણાથી સગી આંખે હિંદવાણાના એ હાલ નહિ જોવાય. ભગવાનની મૂર્તિ

તૂટે તે પહેલાં આપણો જ અંત લલે આવી જાય.
નીકળો બહાર.”

“પણ કયાં જાયું?”

“આરંભડે ચઢને ઠારકામાં.”

ત્યાં તો જનસૂસ ખખર લઈને આવ્યો “દેવાભા, જમીન
માર્ગે આપણે હવે જઈ રહ્યા. નાકાં બાંધીને તોપખાના ચાહ્યાં
આવે છે. લાભ્યા બેળા જ યુંકી ફેરો.”

રઘુ શામજી નામનો એક લાટીઓ : લાંગુડું તૂટ્યું અંગ્રેજી
બોલી જાણે. એણે વાઘેરાને કહ્યું : “વઠિ કરીએ. ખીન્ને
ક્યાં જ નથી.”

કિનારે આવીને લોકોએ ઘેરો વાવટો ચલાવ્યો. મુલેહની
નિશાની સમજીને મનવારનો કમાન કિનારે આવ્યો. જુવાન
જુવાન વાઘેરા કિલ્લામાં રહ્યા અને જુદા હતા તેને કિનારે લઈ ગયા.

કમાન બોલ્યો કે “કદમમાં હથીઆર મેલી છો.”

જુદા બોલ્યા “હથીઆર તો ન જાયું, હીં કિલ્લો સોંપી ડ્યું.”

દરમીઆન કિલ્લાના કોઠા પાસેની સાંકડી ગલીમાં ખાડો
કરી, આડી રૂની મક્કીઓ ગોઠવી ચાર વાઘેરા તોપમાં ઢીંગલા
ધરખીને છુપાઈ રહ્યા. દગો રમ્યો. જ્નેધો ત્યાં નહોતો.

પાંચસો સોલ્જરો ઉતર્યા. કાઠે ચોકી મૂકીને પાંચસો જથ્થા
આગળ વધ્યા રૂની મક્કી આડેથી તોપ દાગતાં પચીસ સોલ્જરોની
લોથેનો દગ્યો થયો. અને તોપો દાગનારા બેય વાઘેરા તલવાર
બેંચીને ફેજમાં ઠેકી પડ્યા. આખી ફેજને પાછી હટાવી, ગાળીએ
વીધાઈને બેય જથ્થાએ હેલ્યા “જે રહ્યોડા !”નો નાદ કર્યો.
શ્વાસ છૂટી ગયા.

માણેકે સીચિટો માંડ્યો, વાઘેર ભરડે વાડ
સોજરનો કરી શેરડી, ચોર્યાં ભડ ચોરાડ

[માણેકે જાણે કે સંભ્રામ રૂપી સીચિટો માંડી દીધો. જાણે
વાઘેરા વાડ ભરડવા બેડા. ગોરા સોલ્જરો રૂપી શેરડી કરી. મોટા શર-
વોરોને યાસી નાખ્યા.]

ફોળે આથમણી રાંગ છોડીને દુખણાદી બાલુ નીસરણી માંડી. સોજરો ઉપર ચડી રહ્યા છે, ત્યાં “ જો રણછોડ ! ”ના નાદ સંભળાયા. દેવો છાણી પાંચ વાઘેરોને લઈ દોડ્યો. નીસરણી નીચે પટકી, સોજરોની કતક કરી નાખી, અને ફોળને ફક્ત સાત મરદોએ પાછી કિનારા ઉપર ઢાલી મેલી. ધામાં વેતરાઇ ગયેલો ખેટનો રક્ષપાલ દેવો છાણી દ્વારકાધીશની ધજા સામે મીટ માંડીને થોડી વારમાં ગ્રાણ છોડી ગયો.

“ હવે આપણો સરદાર પડતે, આપણે આંહી રહી શું કરશું ? અને હમણાં ફોળ ખેવડી ચઢને ઉમટશે.” એમ કહીને કિલ્લેદારો નાહા. ગોળાનો વરસાદ ન સહેવાયાથી દ્વારકાવાળા નવસો જણા પણ નીકળી ગયા. કિલ્લાનાં બારણાં ખુલ્લાં મૂકાઇ ગયાં. રખેને હલુ પણ આગખોટો ગોળા છોડે, એવી બ્હીકે ખેટના મહાજને કિનારે જઈ ડોનલ સાહેબને ખબર દીધા કે “ વાઘેરો ખેટ ખાલી કરીને નાસી છૂટ્યા છે, માટે હવે સુખેથી પધારો ખેટમાં ! ”

૧૦

અંધારી રાતે દ્વારકામાંથી ગોરાઓની ગોળાએ વીંધાતા વાઘેરો છવ લઈને નાસી છૂટ્યા છે. કોઈ એક ખીજને ભાળી રાકતું નથી. કાંટામાં ક્યાંથી ગોરાની ગોળા વહૂટશે એ નહીં નથી. દ્વારકા ખાલી કરીને ખેલાન વાઘેરો ભાગ્યા જાય છે.

અંધારામાં એક દોડતા જતા આદમીનું ટેલું એક નીચે પડેલા ખીજ આદમીને વાગ્યું. દોડનાર વાઘેર બ્હીનો નહિ, ઉમો રહ્યો. નીચે વળ્યો. પડેલા માણસને પડકાર્યો “ તું કોણ ? ”

ધાયણ પડેલા આદમીએ આ પૂછનારનો અવાજ પારખ્યો : “ કોણ સુમણો કુંભાણી, મકનપુરવાળો તો નહિ ? ”

“ હા, હું તો એમ. પણ તું કોણ ? ”

“ મને ન ઓળખ્યો ? સુમણા ! હું તારો શત્રુ તારી અશ્વિને ઉપાડી જનાર હું વેરસી ! ”

“ તું વેરસી ! આંહી ક્યાંથી ? ”

“ જખ્ખી થઈને પહો છું. વસઈનાળા મને પહો મેલીને ભાગી ગયા છે, ને હું પોણું એમ નથી, માટે સુમણા ! તું મને મારીને તારું વેર વાળા લે. મેં તારો ભારી અપરાધ કર્યો છે.”

“ વેર ? વેરસી, અટાણે તું વેરી નહિ, અટાણે તો બાપનો દીકરો. વેર આપણે પછી વાળશું. વેર જૂનાં નહિ થાય.”

એટલું કહીને સુમણાએ પોતાના શત્રુને કાંધ પર ઉઠાવી લીધો. લઈને અધારે માર્ગે કાપ્યો. ઠેક વસઈ જઈને સહીસલામત ઘેર મૂકીને પાછો વળ્યો.

૧૧

બેટ અને દ્વારકા ખાતી કરીને જોધો પોતાની ફેલ સાથે ભાગી છૂટ્યો છે. સાંઠીયા ઉપર નાનાં બચ્ચાંને ખડક્યાં છે. અને એરતો પોતાનાં ધાવણાં છોકરાંનાં ખેાયાં માથા ઉપર લટકાવીને મરદોની સાથે રાતોરાત ઉપડતે પગલે નાસી છૂટી છે. થોડેક જય ત્યાં સામા વાવડ આવે છે કે “ભાઈ પાછ વળે. એ રસ્તે સાણરોની ચોટી લાગી ગઈ છે.” એ માર્ગે મેલીને બીજો માર્ગે જય, તો ત્યાંથી પણ નાકાંબંધી થઈ ગયાના સમાચાર મળે છે.

એમ ચાતાં ચાતાં આખી રાતના રઝળપાટને અતે પ્રહાતે વાધે રોતું દળ પોશીત્રાની સીમમાં નીકળ્યું છે. પાછળ સરકારી વારના પણ કાચા બોલતા આવે છે. જોધા માણેકે સાદ દીધો

કે “લાઈ, ડાભાળા ખડામાં દાખવ થઈ જાયો તો જ ઉગારો છે. માટે હડી કાઢો.”

ડાભાળો ખડો નામની ગીચ ઝાડી છે, અને લાં દરિયામાંથી એક સરણું વહ્યું આવે છે, તેમાં ધુણા માતાની સ્થાપના છે. એ ઝાડીમાં પહોંચતાં તો બારવડીયા ભગવાનને ખોળે બેસી જાય એની વંકી એ જગ્યા હતી. ડાભાળો ખડો એક ખેતરના રહો એટલે સાથે માતાનો ભુવો હતો તે ખોલ્યો કે

“જોધા બાપુ ! હવે ભો’ નથી. માતાજી ફોળને ખમ્મા વાંછે છે.”

“કેમ કરીને જણ્યું લાઈ ?”

“આ ભુવો, સામે પરને ધગત ઉડે છે. હવે વારના ભાર નથી કે આપણને આંબે. માતાજીએ વગડામાં આંધળાં લીંત કરી નાખ્યા હશે.”

ડાભાળા ખડામાં જીને બારવડીયાઓએ પગવ નાખી દીધા. ચોક્કરતી ચોખીઓ ગોઠવાઈ ગઈ બેળા ધડીઓ લીધેલી તે માંડીને વાઘેર ગરાસણીઓ દાણા દળવા બેગી ગઈ. જોધા માણેકનો દાવરો પશુ રાજની કચારી જેવો દિવસ બધો ભરાયલો જ રહેવા લાગ્યો. સહુ આગેનાનો આ એચીંતી ઉથવ પાથવને વાફ કરી કરી, શું થઈ ગયું તેના વિચારમાં ડુબી ગયા. જાણે સ્વપ્ન આવીને ઉડી ગયું. જોધાજીએ માણુમેને પૂછ્યું,

“દારકાના કાંઈ વાવડ ?”

“વાવડ તો બહુ વસમા જે બાપુ ! સોજીરોએ દેરાં માવે અકેકાર ગુજરવા માંડ્યો છે.”

“શું થયું લાઈ ?”

“દખણામૂગ્તીની પ્રતમાજના જન્મણા દાચની આંગળાકું અને નાસકા ખડિન કરી. ખીજી મૂનિંકુને પશુ લાંગદેડ કરી.”

“હમ !” કહી જોધાએ આંખો મીંચી.

“ખીલું બેટમાં તો આપણે કિલ્લો ખાતી કર્યાની રાતે જ સોઝરો દાખલ થઈ ગયા, વળતે દિ’ સવારમાં ડેનવેલ સાથે ફંટ કરવાનો હુકમ દીધો.”

“ફંટ કરવાનો હુકમ ?”

“હા બાપુ ફંટ કરવાનો હુકમ દીધો, એટલે પેલે તો કરાંચીના વહાણોમાં દારૂ સંઘરેલો હતો ઇ હાલ લાગ્યા એટલે સોઝરો પી પીને ચકચૂર થયા. પછી ઉધાડી તરવારે ફૂતરાંની, મીંદાંની, ઢોર ઢાંપર જે મળ્યું તેની અને રૈયતનાં નિર્દોષ માણસોની વિના કારણ કતલ કરવા લાગ્યા.”

“હા !” કહીને જ્ઞેધા માણેકે નિસારો મેલ્યો. ખીલ બેઠેલા, તેઓના પંજ પટોપટ પોતાની તરવાર માથે ગયા. એ જ્ઞેધને જ્ઞેધાજી બોલ્યા “ખમૈયા કરો ભાઈ ! હજી વાત અધરી છે. પછી કેમ થયું ભાઈ ?”

“મંદિરની દિવાલ તૂટી તેમાંથી એક સોનાની પાટ જડી. ગારાને લાગ્યું કે દિવાલોમાં રાગી પાટો જ ભરી હશે ! એટલે વળતે દિ સોઝરોની પડદન કિલ્લાને સુરંગ દઈને ધુંકી નાખવા માટે આવી. વસ્તીએ કાલાવાલા કર્યા કે આમાં અમારાં દેરાં છે, ને દેરાંમાં મૂર્તિયું છે. માટે જળવી જાઓ. પડદનને સાદેજી બોલ્યો કે બે કલાકમાં મૂર્તિ ઉઠાવી જાઓ. નહિ તો હુકડો ય નહિ રહે. મૂર્તિઓ ઉપાડીને રાધાજીની ગૈરોળામાં પધરાવી, અને ચાર પડખેથી સુરંગ ભરીને ફેંજવાળાઓએ આખો કિલ્લો અને બેળાં તમામ દેરાંને ધુંકી દીધાં. અટાણે તો ત્યાં દિવસે ય ખડેરો ખાવા ધાય છે. રાતે તો ઉભા રહેવાનું નથી.”

“ અને વસ્તીએ પોતાનાં ઘરાણાં નાણાં દેરામાં સાચવવા મેલ્યાં છે તે ? ”

“ તે પણ બેળાં જ ન્નશે. બાપુ ? કોણુ ભાવ પૂછશે ? ”

“ રણુછોડરાય ! રણુછોડરાય ! અમારાં પાપ આંખી ગયાં. સૂકાં બેળાં લીલાં ય બળા ન્નશે. સત્તાનાશ વ્હોયું, મૂરલા ! ”
એમ બોલતો છુટ્ટો મોઘાર આંસુડે રેવા લાગ્યો.

આમ વાત થાય છે ત્યાં ખેલયો સાંદીયો ઝાડીમાં દોડ્યો આવે છે, અને માથે એટલ અન્નવાર, સાંદીયો જૂકયો ન જૂકયો ત્યાં તો ઉપરથી કુદકો મારીને દાયરામાં શ્વાસ લીધા વિના વાવડ આપે છે કે

“ આપણી ગાતમાં ફેલુ દસે દસ્યે પાટકે છે. એક પલટન વસી ગઈતી, ત્યાં કોઈ બારવડીયો તો હાથ લાગ્યો નહિ, એટલે ફેલવાળાએ ગામને આગ લગાડી અને ધરમશાળાને સુરંગ નાખી પુકી દીધી. ”

“ વસી બાળા નાખ્યું ? માંદીની વન્તીતું શું થયું ? ”

“ કો'કે ભાગી નીકળ્યાં, ને કો'કે સળગી મર્યાં. ઢોર ઢાંખર તો ખીલે બાંધેલાં જ સસડી મુવાં હશે. ”

“ પછી ફેલુ કેણી કોર ઉતરી ? ”

“ સુગડ લીયે છે. પોશીતરા, સામળાસર અને રાજપરા સુધી પગેરું ગયું છે. ને હમણાં અહીં આવ્યા સમન્ને બાપુ ! ”

“ હવે આપણને કોણુ સંધરશે ? દોઢ હજાર માણુસોને સંતાવા જેની વંકી જગ્યા હવે ફક્ત એક જ રહી છે. હાલો ભાઈ, આભપરો આપણને આશરો દેને. ”

પોરંદર અને નગર રાજ્યના સીમાડા ઉપર બરડો કુંગર પંદર ગાઉમાં પથરાયો છે, અને એના નમનગર તાખાના ઉચેરાં ભાગને ‘આભપરો’ નામે ઓળખાય છે. આભપરો આભની સાથે જ વાતો કરી રહ્યો છે. જેઠવા રાજ્યોને કાળે જૂતના હાથે બાંધેલાં હજામણુ જેઠવાનું ધુમત્રી નગર, કે ન્યાં હજામણુની

વિન્નેગણ સુંદરી સોનનાં આંચુડાં ટપક્યાં દનાં; જ્યાં રાખાયત
 નામનો પુટતી મૂછોવાળો બાબરીયો જીવાન ગાયોનાં ધણ દુશ્મ-
 નોના હાથમાંથી વાળવા જતાં મીઠા સોતો મોતની મેજમાં
 સૂતો હતો અને એની વાંસે વિલાપ કરતી વિન્નેગણ જોન
 કંસારીએ જોઈવા રાગની કૂડી નગરમાંથી ઉગરવા બરડાઈ
 બહણોનો એથ લઈ, રાગની કનકમાં સવા ગેર જનોઈ ઉતરે
 નેટલા અટકી બાહણોને વડાવ્યા દના; જ્યાં વેણુ નદીને કાઠે
 રાણા મેઢ જોઈવાએ, ઉજળાવરણી ને ઉજળાંલક્ષણી ઉજળી
 નામની ચારણુ-કન્યાની પ્રીતિના કાલાવાલા નકારી, એના શાપથી
 ગળત દોડમાં ગળવાનું કખૂલી લીધું હતું :

એવા આભપરા હુંગર ઉપર રાગ શૈવકુમાર જોઈવાએ
 ભૂતને હાથે બધાવેવાં કાળુભા, કમોળાણું ને સાહુદો નામનાં
 ત્રણ પૂરાતની તળાવ છે. એ તળાવની પાંચે ઝાડવાંમાં ને પોલા
 પાણાઓની બખોડોમાં વાધેરાના કખીલાએ ધંડીએ માંડીને
 ગામ વસાવ્યું. નીચેના બરડા મુલકમાંથી અને નગરનાં પરગણાં-
 માંથી ખેડુતોની બગાવાડોમાંથી ખોરાકી પૂરતા દાણા પાયા
 ઉપર લાદીને લાવવા લાગ્યા અને જોઈવાની મુખમુદ્રા ઉપર
 મરણીયાપણાના રંગ તરવરી ઉઠ્યા :- જોઈવા પોતાના બરા
 રૂપમાં આવ્યો. એણે અજેનેની સાથે મહા વેર જળાડ્યું :
 એનું દિવ પ્રભુની સાથે લાગી ગયું :

મનડો મોલાસે લગાયો

જોઈવા માણુકે રૂપમે આવ્યો.

કમરૂં કસીને માણુકે બધીયું અલ્લા !

દુનિયામે ડંકો બલયો—જોઈવા ૧૦

કેસર કપલં અલ્લાલા ! માણુકે રંગીયાં ને

તરવારેસે રમાયો—જોઈવા ૧૦

ઉચું ટેકરે આભપરેજો અલ્લા !

તે પર દંગો રચાયો—જોઈવા ૧૦

રોખ ઇસાક એ સૂણો સુલ્લ સાજન

દાતાર મદતેમે આયો—જોધો

[જોધા માણેક સાચા રૂપમાં આવ્યો. એણે પોતાનું દિવ પ્રયુ સાથે લગાવી દીધું. માણેકે કમરો કસી કસીને બાંધી. દુનિયામાં ડકો બન્યો. દેસરીયાં કપડાં રંગીને માણેક તરવારે રમ્યા. આલપરાના ઉચા ટકરા ઉપર ધીંગાણું મચાવ્યું. કવિ રોખ ઇસાક કહે છે કે એ મારા સ્વજનો ! સાંભળો ! એની મદદમાં તો દાતાર આવ્યો.]

૧૨

દારકાના અંગ્રેજ હાકેમના બંગલામાં મડમ મેરી પોતાના સ્વામી પાર્ટન સાહેબની સાથે છકર લઈ બેઠી છે : સાહેબ ઓરતને સમજાવે છે :

“ મેરી, તું હસીતી યા નહિ. આજ આપણે આંહી સરકારી હાકેમ બનીને આવેલ છીએ.”

“ ના ના. આહે તેમ કરો, મારે જોધા માણેકને જોવો છે. એની બડાદૂરીની વાતો સાંભળ્યા પછી મારી ધીરજ રહેતી નથી.”

“ પણ એ બડારવટીયો છે, બંડખોર છે. એના શિર પર અંગ્રેજોની કતવનો આરોપ ઉભો છે. એને છુપા મળાય જ નહિ. એને તો જોતાં જ ઝાડી લેવો જોઈએ.”

“ એક જ વાત સ્વામી ! મારે એ શુરવીરને નિરખવો છે. તેજવો છે કે નહિ ? ”

સાહેબનો હવાજ ન રહ્યો. એણે જોધા માણેકને આલપરથી ઉતારી લાવવા માટે દારકાવાળા રામજી શેકને આજ્ઞા કરી. રામજી શેક અકળાયો.

“ સાહેબ, એકવચની રહેશો ! દગો નહિ યાવ કે ? ”

“રામજી શેઠ, મારી ખાનદાની પર ભરોસો રાખીને બોલાવો.”

રામજીએ આસપરે હુગરે છુપા સમાચાર પહોચાડ્યા કે
“જોધાલા આવી જલ્લે. સમાધાની થાય તેવું છે.”

જોધો ઉતર્યો ઝોખાનું માણેક ઉનધું. રૂપની તો સોરઠમાં
જોડી નહોતી આત્મન્યાહુ : મસ્ત પહોળી છાતી : બાજઠ
જેવા ખંભા વાકડી મૂછો : જડેજી મદી . મોટી મોટી આંખોમાં
મીઠપ ભરેલી : ને પંડ પર પૂરાં હથીઆર : આજ પણ
ભયભલાઓ પોતાના વડીલોને મહોયેથી સાલજેલી એ વાઘેર
રાત્નનાં અનોધાં રૂપની વાતો કરે છે

ગામ બહારની ગીચ ઝાડીમાં આવીને જોધાએ પડાવ નાંખ્યો.
રામજીલાને સમાચાર દીધા. રામજી શેઠ મડમ પાસે દોડ્યો.
સવારથી મડમનું દેધું ઢરણુના બચ્ચાની માફક કૂદકા મારતું
હતું. આજ કાઠીઆવાડી જવાંમદીના નમૂનો જોવાના એના
કોડ પૂરા થવાના છે. અંગ્રેજની દીકરીને બહાદૂર નર નિરખવાના
ઉછરંગ છે.

“ મડમ સાબ ! જોધો માણેક હાજર છે. ”

“ ઝો ! ઝો ! એને આંહી ન લાવજો ! આંહી ન લાવજો !
દલાય સાહેબ ક્યાંકક દગો કરે ! આંહી ક્યારીમાં નહિ, પણ
બહાર જંગલમાં જ મળવાનું રાખજો ! ”

મેરીના અંતરમાં ફિકરનો દુકાંટ હતો. પોતાના ધણી ઉપર
પણ એને પૂરા વિશ્વાસ નહોતો બેસતો.

સાહેબે ખુશીથી બહાર જઈને મળવાનું કબજા ક્યું. રામજી
શેઠ પોતાના રાત્નને ખતર દેવા ગયા. એ ખુદ્દા બેરૂને દેખતાંની
વાર જ જોધો સામે દોડ્યો. ભાટીઆને બથમાં ધાલીને મળ્યા.
અને ઉભરાતે હેયે બોલ્યા “ રામજી ભા ! છરે છરે મલ્યાસો
પાણુ ! પોકે તો ભરોસો ન વો ! ” [રામજીભાઈ ! જીવનાં જીવત
આપણે મળ્યા ખરા ! મને તો ભરોસો નહોતો.]

રામજી શેઠની છાતી પણ ભરાઈ આવી. બેજો પોતાના દીકરાનો દીકરો રતનશી, દસ વરસનો હતો, તે આ ભાષ્ય ધીનાં હેત જોઈ રહ્યો [રતનશી આજે હયાત છે.]

સાહેબ આવ્યા. મડમ આવ્યાં. બન્નેએ જોધાની સાથે હાથ મિલાવ્યા. ગોરાં વરવહુ એ ઘઉંવરણા અને અભણ બગવાખોરની ખાનદાન મુખમુદ્રા સામે પ્રેમભીની મીટ માંડી જોધાની રેખાએ રેખાને જાણે પીવા લાગ્યાં. સાહેબ મડમ સામે જુલે, ને મડમ સાહેબ સામે જુલે. જોધની આંખો જાણે જોધાને માટે કાંઈક વાતો કરી રહી છે. મડમનું અખોલ મ્હોં જાણે કચ્છભરી ભાષામાં કહી રહ્યું છે કે “ઓખા મંડળનો સાચો માલીક તો આ. આપણે તો ફક્ત બધાવી પડ્યા. આનાં બાજ બન્યાંનું શું ? એની ઓરત ક્યાં જઈ જન્મારો કાઢશે ? કાંઈ વિચાર થાય છે ?

મડમની આંખો પલ્લવતી દેખાણી, બાટને કહ્યું “જોધો માણેક ! તમે આંહી મારી પાસે નજર કેદ રહેરો ? હું તમારું બહારવટું પાર પડાવું. તમારો ગુન્હો નથી. તમને ઉશ્કેરનારનો ગુન્હો છે. આંહી રહો. હું તમારે માટે વધિ ચલાવું.”

જોધાએ રામજીલા સામે જોયું. રામજી તો વટનો કટકો હતો. તેણે કહ્યું “ના સાહેબ, જોધોલા તો ઓખાનો રાગ છે. એને નજર કેદ ન હોય, એ તો છુટો જ ફરશે. બાકી હું એનો હામી થઈને રહેવા તૈયાર છું.”

“રામજી શેઠ ! હું દિવગીર છું, કાલદાએ મારા હાથ બાંધી લીધા છે. એને હામી ન છોડાય, તમે એને આંહી રહેવા ઘો. હું એને રાગની રીતે રાખીશ.”

“ના ! ના ! ના !” જુદા રામજીએ ડોકું ધુણાવ્યું ; “મારે ભરોસે આવેલા મારા રાગ માથે ક્યાંઈક દગો થાય, તો મારી સાન પેઠી ખોળાય, હું ન માવું, જોધોલા ! પાછા વળી જાવ.”

સાહેબે અફસોસ બતાવ્યો. મડમ તો બહારવટીયાની મુખ-મુદ્રા ઉપર ઉઠતા રંગોને જ નિરખે છે. આખરે જોધો ઉડ્યો. સાહેબ મડમે ફરી હાથ મિલાવ્યા. કાળી મોટી આંખોમાંથી

મીઠપ નીતારતો બહારવટીયો રણુછોડરાયના મંદિર તરફ ઉભો રહ્યો. હાથ નેડ્યા. આલપરા દીમનો વળી નીકળ્યો. એનાં નેત્રેઠ બોલતાં હતાં કે “ ઝોખાને છેલ્લા રામરામ છે ! ”

ઝાડીમાં એનાં પગલાંના ધબકારા સાંભળતી મડમ કાન દહને થંભી રહી.

૧૩

દાતરાણા ગામના ચોરા ઉપર માણસોનો જમાવ થઈ ગયો છે. અને એક ગોરા સાહેબ કમરમાં તલવાર, ખીજ કમરે રીવોલ્વર, છાતી ઉપર કારતૂસોનો પટો, સોનાની સાંકળી વાળી ટોપી, ગોઠણ સુધી ચળકાટ મારતા ચામડાનાં નેડા, પહાડ નેવો ધોરા, અને ફક્ત પાંચ અસવારો, એટલી સમ્ભવટ સાથે ઉભો ઉભો ગામના પટેલને પૂછે છે “ કીધર ગયા બારવટીયા લોગ ? ”

પટેલ જવાબ આપતાં અચકાય છે. એની જીભ ચેરચરાય છે. કોઈ જઈને બહારવટીયાને બાતમી આપી દેશે તો પોતાના જ ઝોધામાં બારવટીયા પોતાને જીવતો સળગાવી દેશે એવી એના દિલમાં કાળ છે. સાહેબે પોતાનો પ્રલાવ છાંટયો કે

“ ગલરાયગા, ઝોર નહિ બોલેગા, તો પકડ જમગા, હમ હમારા બલોચ લોગકો તુમારા ધર પર છોડ દેગા. વારતે સીધા બોલો, કીધર હૈ બારવટીયા ? ”

“ સાહેબ, ચરકલા, ગુરગઠ અને દાતરાણાના પાદરમાં થઈને બહારવટીયા ભવનેશ્વરના હુંગરમાં ને પછી આલપરા માથે ગયા છે ”

“ કિતના આદમી ? ”

“ બારસો ! ”

“ રોગી કોન દેતા હે ? ”

“ સાહેબ, અમારા ગામનો પાડવાળો પોતાનો પાડો છોડાવવા આલપરે ગયોતો, એ નજરે જોયેલ વાત કલેઠે કે આરસો જે જણા પડખેની ખળાવાડોમાથી બાજરો લાવીને ફક્ત એની ધધરી આશીને પેટ ભરે છે અને જોધો માણેક બોલ્યો છે કે જામ સાહેબના મુલકમા પૈસા વડીને ખાધાનુ મળશે તો ત્યાં સુધી અમારે લોકોને લૂટવા નથી નીકર પછી મોટા ગામને ધમરોળવા પાશે. ”

“ અમ્મ ! સરખર ઉસકી ચમડી ઉતારેગા ! ”

એટલુ કહીને રતુબડ મોટાવાળા સાહેમે ઘોડો દોટાવી મૂક્યો માર્ગે સાહેબને વિચાર ઉપડે છે બાલબચ્ચા, ઓરતો ને મરદો પોતાના નોકને ખાતર બાજરીના બાકણા ઉપર ગુજરો કરે છે એની સામે ટક્કર ઝીનવાનુ આ ભાડતી માણુરોનુ શુ ગણુ છે ? ”

૧૪

આલપરા ઉપર દિવસ બધી ચોકી કરતા કરતા બહારવગીયા જૂના કોઠાનુ સમારકામ ચલાવે છે અને રાતે દાયરો બેઠો ચઈ દાડીયા રસ રમે ઠે વાઘેરણો પોતાના નોખા ચોક જમાવીને કુબરાનાં જે હૈયા પુલાય એવે મીઠે કંઠે રાસડા ગાય છે એના ગુલ્તાનને એક સમે ચોકીદારે જોધાની પાસે આવીને જણાવ્યુ કે ‘ બાપુ, હુંકેની ચોકીએથી વાવડ આવ્યા છે કે ચાર જણા તમને મળવા રજા માગે છે ’

“ કોણુ કોણુ ? ”

“ દેવડાનો પટલ ગાંગજી, સંધી બાવા જીવેજનો દીકરો, ને જે સૈયદ છે. ”

“ સૈયદ બેળા છે ? ત્યારે તો નક્કી વણિટ સાદુ આવતા હશે. સૈયદ તો મુસલમાનોનું દેવસ્થાનું કેવાય. ગા' ગણાય. એને આવવા દેને લા ! ”

એક પછી એક નાકું અને ચોકી વળોટતા ચારે મહેમાનો આસપરાના નવા રાગબોના કડક બદ્દામ્મનથી દંગ ચાતા ચાતા આવી પહોંચ્યા. જોધા માણેક તથા મુઝુ માણેકને પગે હાથ દઈને મન્યા. જોધા કે “ જોધા બાપુ ! વેર ગાયકવાડ સામે અને શીદ જીનાગઢ જામનગરને સતાપોછો ? અમે તમારું શું બગાડ્યું છે ? ”

“ ભાઈ, અમને સહુને જેર કરવા સાદુ તમાગું રજવાડાં શીદ આ ગાયકવાડ અને અંગ્રેજની સાથે લખ્યાં છે, તેનો જવાબ મને પ્રથમ આપો. અમે એનું શું બગાડ્યું છે ? ”

“ પણ દોષ ઝીને હથીઆર મેલી તો ? અરકાર ગઈ ગુંજરી ભૂલી જવા તૈયાર છે. ”

“ ખબરદાર વાઘેર બચ્યાઓ ! ” વીંધા ડુંગણીઓ ખુણામાંથી વિજળીને વેગે ઉભો થયો. “ હથીઆર મેનશો મા. નીકર મારી માફક કાળાં પાણીની સગ્ન સમજવી. રજપૂત પ્રાણુ છોડે, પણ હથીઆર ન છોડે. ”

જોધાએ મહેમાનોને હાથ જોડી કહ્યું કે “ એ વાત મેલી છો. અમને હવે ધર્મર-સિવાય દોષ માથે ભરોતો નથી. અને મેં તો હવે મારા મોતની સગ્ન પાથરી લીધી છે. હું હવે માનખ્યો નહિ બગાડું. ”

પહાડ ઉપર જે કાંઈ આછી પાતળી રાખડી હતી તે પિરસાને મહેમાનોને જમાડયા. હાથ જોડીને જોધાએ કે “ ભાઈયું ! આપ તો ધણુ જોગ, પણ અસાંજ સંપન એતરી ! ”

એક છેલ્લા ગાળાની ચોકી મુઝી મહેમાનોને વાઘેરા મૂકી આપ્યા.

૧૫

સરકારનો હુકમ છૂટયો કે નગરનું રાજ્ય જાણી છુટ્ટીને જ આલપરામા બહારવટીયાને આશરો આપે છે માટે જો નગરની ફાજ જોને આલપરા નહિ છોડાવે, તો નગરનું રાજ ૩૫ થઈ જશે. જામના કારભારી ને વજર લમણે હાથ દબને વિચાર કરવા લાગ્યા ઘણી ઘણી વધિ પુમલીના હુંગર ઉપર જામ રાજ્યને મોડલી. પણ વડિવાળા લાચાર મહોયે પાછા વળ્યા.

જામે ક્યારીમા પૂછ્યું : “લાવો વડિવાળાઓને આલીયા રેવાદાસ ! તમને શું કહ્યું ?”

“બાપુ ! જામને ચગણે હથીઆર છોડવા વાધેરા તૈયાર છે. પણ અજોને પગે નહિ.”

“હાં બીલું કાણુ ગયું છું ?”

“બાપુ, અમે: પઅજી કરંગીયો ને મેરામણ.”

“શા ખબર ?”

“એજ કહે છે કે આ જગ્યા નહિ છોડીએ, અમારી રાજની વાત ગળામાં લઈને જામ જો ચારણુ ભાટની જામીન-ગીરી આપે, તો જામના કૂતરા ધઈને ચાલ્યા આવવા તૈયાર છીએ પણ સરકારનો તો અમને ભરોસો નથી ?”

“કેમ ?”

“એકવાર હથીઆર છોડાનીને ત્રિશાસધાત કર્યો માટે !”

“કેટલા જાણુ છે ?”

“પંદરસોં હથીઆરબંધ : અરધ બંદુકદાર, ને અરધા આડ હથીઆરે.”

“શું કરે છે ?”

“જૂનો કાટ સમારે છે.”

ફેસલાવવાની આશા છોડી દઇને દરેક મોટા મોટા રાજ્યે પોતપોતાની ફેજને ભેળા કરી. ઇ ઇ બાલુએથી ઘેરા ધાલ્યો.

૧૬

માગશર વઢ નોમની પાછલી રાતે શિયાળાનો ચંદ્રમા અનોર્ધા તેજ પાથરતો હતો. આલપરાની ડુંકા એ તેજમાં તરબોળ બની નહાતી હતી. ધૂમલીનાં દેવતાઇ ખડેરાની-એ તળાવો, વાવો, કૂવાઓ, દેરાંઓ ને ભોંયરાંઓની એકવાર અલોપ થઇ ગયેલી દુનિયા જાણે ફરીવાર સજ્જન થઇ ગઇ હતી. કડકડતી ટાઢમાં પહેરવા પૂરાં લગાડાં ન હોવાથી વાઘેરનાં બચ્ચાં તાપણાંની આસપાસ પોહતા હતાં. ચોકીઘરો બોકાનાં વાળીને પોતાનાં અધઉઘાડાં અગ લડકા કરી કરીને તાપતા હતા. તે વખતે મોડપરના ગઢ ઉપરથી તોપના એક...જે...ને ત્રણ બાર થયા

તોપ પડતાં જ ગાળેગાળેથી ફેજને ચડી. ધૂમલીની દિશાએથી કંસારીની કેડીએ નગરનાં છસો માણસોની હાર બધાઇ : દાડ-માની કેડીએ, ચાવડીની કેડીએ ને નલજરની કેડીએ બસો બસો સરકારી પટ્ટનીયાએ પગનાં માંડ્યાં. કિલેસરથી ત્રણરો અને દંતાળો કુગર હાથ કરવા માટે સાગ્ર પાયસો ચડયા.

એમ આશરે જે હજાર ને ત્રણસો પૂરેપૂરાં હથીઆરધારી-ઓએ વાપેરાને નીંટી લીધા જાણુ ચાર્તાંજ બહારવટીયાએ સામનો કરી હાકલ દીધી કે “હલ્યા અચો મુંજ પે ! હલ્યા અચો ! [હાલ્યા આવો મારાં બાપ ! હાલ્યા આવો !]

વાઘેર બચ્ચાના મળેંમાંથી ભર લગાઇમાં પોતાના કઠા અને અધમ સડેની સામે પણુ “હલ્યા અચો

મુંજ પે ।” સિવાય બીજો સખૂન કદિ નીકર્યો નહોતો. મહેમાનને આદરમાન આપતા હોય, અને શત્રુઓને ઉલટા શરાતન અગવતા હોય એવા પોરસના પડકારા દઈ પચાસ પચાસ બહારવટીયાના જણે જેવે તેવે હથીઆરે આ કેળવાયેલી ને સાધનવાળા પહરનોનો સામેનો કર્યો. મરદની રીતે ટપોટપ ગોળાએ વીધાતા ગયા. કંસારીનાં દેરાનો મોરચો, આશાપરાના ધડાની ચોટી, વીણુનો ધડો, એમ એક પછી એક ચોટીઓ પડતી ચાલી.

બીજી બાલુધી સરકારે પાત્રર ગામના રખારી માંડ હોણુને ભોમીઓ બનાવી, એનાં એક સો રખારીઓને ખલે રખરની અને કાંગળની તોપો ઉપડવી આલપરે ચડવી. દિવસ ઉગ્યો અને તોપો છૂટી. કાળુંલા અને સાકુંદા તળાવમાં ગોળા પડ્યા. પાણી છોળે ચડ્યાં. સરજને પગે લાગતો જ્ઞેધો બોલ્યો કે “અઈ ચૂકયું. આપણા પીવાનાં પાણીમાં ઝેરના ગોળા પડ્યા. હવે આલપરો છોડીને ભાગી છૂટીએ.”

પોતાનાં સાતસો જુવાનોને આલપરે સવાડીને બારવટીયાએ દંતાળાને હુગરે એક દિવસનો ઝોથ લીધો. જ્ઞેધો માણુકે આ પ્રમાણે ટુકડીઓ વહેંચી:

“મુરલા ! તું એક સો માણુસે માધરપૂરની કાર, પોરથંદર માથે ભીંસ કર.”

“દેવા ભા ! તું એક સો માણુસે હાલારમાં ઉતરી ગોંડળ જામનગરને હંકાવ.”

“હું પોતે ગીરમાં ગાયકવાડને ધખેહું છું.”

“વેરસી ! તું ઝોખાને ઉધવા મ દેજે ।

“ધના ને રાણાજી ! તમે બારાડીને તોળ્યા પોકરાવો ।”

“ભલાં !” કહીને સલુએ જ્ઞેધાની આજા શિર પર ચડવી રાત પડતાં અંધારે નોખનોખી ટુકડીઓ, ઝોરતો ને બચ્ચ સહિત પોતપોતાને માર્ગે ભૂખી તરરી ચાલી નીકળ્યા.

૧૭

•કોડીનાર મારીને લય
 ઓખેલો વાધેર કોડીનાર મારીને લય !
 ગોમતીને રાજ કોડીનાર મારીને લય !
 આપમણે નાકેથી ધણુ વાળીને
 ઉગમણે નાકે લઈ લય—ઓખેલો
 નીસરણીયુ માડીને ગામમાં ઉતર્યા ને
 બદીવાનની બેઠીયુ ભગાય—ઓખેલો
 કોડીનાર મારીને લેધોભા ગાદીએ બેઠા ત્યારે
 કોડીનારનો ધણી કોઈ ન થાય—ઓખેલો
 દાયરો કરીને કશુ બા રે કાઠીયા ને *
 માકરે ના કુ ગા વેચાય—ઓખેલો
 ર ગડા વાધેરને દેવાય—ઓખેલો

* પ્રીન્કેઈડ સાહેબે બહારવટીયાના આવા કેટલાક કાઠીઆવાડી રણુગીતોને 'ballad' નામ આપી, અચેજ બાસમા ઉતાર્યા છે પોતે ભાષાન્તર કરવામા અતિશય ઘટ લેતા હોવાથી એના અનુવાદો અસુવ ગીત કરતા ધણા સરસ થાય છે અને કેટલીક વાર તેા નૂનાં સાચે મીડવવા નતા પકિતઓ મળતી નથી નીચેનુ ballad આ ગીતનુ ભાષાન્તર હોવાનુ દિરો છે એમા કેટલીક પકિતઓ મળતી નથી કેટલીક વધુ ધટનાઓ વણી છે કાંચ એ ધટનાવાળી મૂળ પકિતઓ મારા શોધેલા ગીતમાથી હૈંશી ગઈ દુરો એ લખે છે કે —

I have unearthed the following ballad which is written in a gay jingling metre, and affords relief after the somewhat wearisome quatrains of the Kathi bards —

1

O! fair Kodinar she stands on the cursed
 mahratta's lands,
 [In heavens there was neither moon nor star!]
 They were waghurs strong and tall and
 they climbed the loop-holed wall
 Then was heard the Banas wail but

अरे रे अयोरे अलङ् कुंटी ने
 मायाना साढीया लराय—ओभेलो०
 आङ्खलु सैदु ओ दान तो हीधां ने
 आभमां माढायुं वेत्थाय—ओभेलो०
 गायुं केरे गोहरे कथास्तीया नीर्यां ने
 पाहरे ओरासी न्माय—ओभेलो०
 हेस परहेसे कागणो लभाळ्हा ने
 वापुं तारी वडो, रे व'त्थाय—ओभेलो०
 ह्यानी धारणे ओल्या रे नथुनाथ
 तारा न्मदा गाभोगाम गवाय ओभेलो०

their tears had no avail,
 When the King of Okha looted Kodinar
 2
 Then a mighty feast he made for the
 twice-born and the Dhed,
 And the sweet-balls they were scattered
 free and far,
 Though each Brahmin ate and ate, yet he
 emptied not his plate,
 When the lord of Gomti looted Kodinar-
 3
 And they revelled late and long, and they
 chanted many a song
 (O his glory there is nothing that can mar!)
 And the Bhats for gifts did come
 and they thumped the Lettle drum,
 When the prince of DwarKa looted Kodinar.
 4
 And he gave with open hand to each
 maiden in the land
 As the sat bedecked within the bridal car
 Though the sports the scarce could tell, not
 a single waghir fell,
 When Jodha Manik looted Kodinar.

“કોડીનાર ભાંગવા આવું છું. આવજો બચાવવા !”
એમ પ્રથમથી જ ગાયકવાડ રાજને ગસો દઇ,
ગિરના ગાળા ઝાળગતો ઝાળગતો બુઢો ન્નેધો માણેક પરો-
ડિયાને અધારે કોડીનારના કોટની રંગિ આવી પહોંચ્યો. કોટને
નીસરણી માંડીને ઉઘાડી તલવારે આગળ ચઢી ચડ્યો. દરવાનોને
ઠાર કરી દરવાજા ઉઘાડા ફટાક મેલી, પોતાના સરખે સરખા
સો જણને અંદર દાખલ કર્યા ધમોધમ બંદકોમાં આક
આક પૈસાભારતી વજનદાર ગોળીઓ ઠાંસી, ખોખો ખોખો
દારૂ ભરી, માણસો જે ધડીએ હલ્લા કરવાં ચાલ્યા તે ધડીયે
ન્નેધો એકજ આંગળી ઉચી કરીને ઉભો રહ્યો:-

“સાંભળો લ્યો ભાઇ ! વસ્તીની ખોનું ડીકરીયું પોત-
પોતાની ખોનું ડીકરીયું ગણીને ચાલજો. પ્રથમ મેતાંયુસફીઓને
હાથ કરજો ! પછી વેપારીઓને પકડજો ! ખીન્ને જે સામો ન
થાય એને મ ખોજાવજો !”

સરકારી કચારીની અને દુકાનોની લૂંટ ચલાવી. ખીજે દીવસે,
આહ્મલોને ચોરાસી જમાડી, ગાયોને ગોંદરે કપાસીઆ નીચાં. ત્રીજે
દિવસે કમુંબા કાઢી મયરા ભાયાં. ચારણુ આરોટોની વાર્તા ને
નાથઆવાના શવણુદ્ધયા સાંભળ્યા. ત્રણે દિવસ કોડીનારના ગઢ
ઉપર વાથે રાજનો નીલો નેજે ફરકતો રહ્યો. ત્રણ દિવસ
સુધી ગીનસર ત્યા રાજ ચલાવ્યું. ન્યાય ચૂકાવ્યા, રક્ષણુ કર્યું.
ને કેદીઓ છોડ્યા. ચોથે દિવસે ચાલી નીકળ્યા. ગિરના કોઇ
જંકા ગાળામાં ખેરસી કોડીનારની લૂંટનો ભાગ પડ્યો. ન્નેધાએ
પૂછ્યું “કુલ આપણે કેટલા જણુ ?”

મોટાઈના ભાગ કાઢ્યા પછી સરખે સરખા ભાગ પડ્યા. અકકેક માથા દીઠ ત્રણ સો ત્રણ સો કોરી વહેંચાણી. અને પાર-વટીયા વાંસાઢોળના કુંગરામાં હિરણ્ય નદીને કાંઠે આઠવા નદીની લીલી પાટ ને પીળી પાટ ભરી હતી. પડખે એક ઘટાદાર આંખલી હતી. જોધાએ એ આંખલી નીચે ઉતારે કરવાનો મનસુબો જાહેર કર્યો.

તેજ વખતે બરાબર એક વટેમાણું ત્યાંથી નીકળ્યો. એણે શીખામણુ દીધી કે “ભાઈ, આંહી કોઈ દાનસ્તું માણસ રાત રોકાતું નથી. એવી જોમવાળી આ જગ્યા છે. પછી તો જેવી તમારી મરણ !”

જોધાએ કહ્યું “અરે ભાઈ ! ખડીયામાં ખાંપણુ લઈને ફરનારાને તો સધીય જગ્યા સોના જેવી.”

પડાવ નાખ્યો. બીજે જ દિવસથી જોધાને તાવ ચડ્યો. ત્રીજે દિવસે જોધાને પોનાતું મોત સજયું. મરતી વખતે એણે એટલું જ કહ્યું કે “ભાઈ ! મને મુક્તી તો બે નથી. પણ દેવો ક્યાઈજ લપટશે એવો જોમ આવે છે. દેવાને મારી રામદુવાઈ ક—”

એટલું વેણ અધુરું રહ્યું, ને જોધાનો જીવ ખોળાણું ખાલી કરીને ચાલી નીકળ્યો હીરણ્યને કાંઠે જોધાને દેન દીધું. એક સો ને એક માણસોએ લૂગડાં કાળા રંગમાં રંગીને પહેરી લીધા. આખી ટુકડી જઈને મૂળ ભેળી થઈ ગઈ.

જે આંખલી નીચે જોધાએ પ્રાણ છોડ્યા, તે આજ પણ ‘જોધા આંખલી’ નામે ઝોળખાય છે.

૧૮

“મરતાં મરતાં કાંકો કાંકો બોલ્યા’ ના ?”

“હા, મુરભા ! ક્યુંતું કે મુઝનો તો મને ભરોસો સોજે સોજા આના છે, પણ દેવો લપટયા વિના નહિ રહે.”

મુળ્ય માણેકે નિસારો નાખ્યો. એનાથી બોલાઈ ગયું કે “દેવો ! સાચી વાત. દેવો ભાઈ ધણો ય હતો તો દેવતા જેવો, પણ એના જીવમની વાતું મારે કાને પોગીયું છે. અને વાધેરૂંના નેનના સતનો આધાર જેઘો કાકો જાતાં મારો રૂદીયો હવે આ ધીંગાણામાં ઠરતો નથી. મુને કાળ પડે છે કે દેવો ભાઈ વખતે વાધેરૂંના વાવટાને બટો ખેસારશે.”

ઓખામંડળની થડમાં કાંઈ વંદી જગ્યાએ ઉતરીને મુળ્ય માણેકે કાકાતું સ્નાન કર્યું છે, કાળાં લૂગડાં પહેર્યાં છે, અને કાકાનો પ્રતાપ પરવારી ખેસવાથી એને બારવટું સંકેલી લેવાનાં મનસૂબા ઉપડ્યા છે. પડખે દેવુબાઈ બહેન પણ ઉભી છે. એનાથી ન રહેવાયું. ભાઈની સંગાથે રજળી રજળીને પોતાનાં અનોધાં રૂપ દારી ખેડેલી, નીચેવાઈને કંગાવ બની ગયેલી બહેને આ ટાણે ભાઈને પડકાર્યો કે

“ભા ! દુઃખ ભોગવવાં દોલકાં થઈ પડ્યાં ? ત્રીસ જ વરસની અવસ્થાએ ધડપણ ચડ્યાં ?”

“બોન બા ! દુઃખથી તો ચાક્યો નથી” સાતસો, સાતસો વાધેરૂંએ કંટાળીને ગોરા પાસે હથીયાર મેલી દીધાં, તેનાથી જે

• ‘દેવુબાઈ’ નામની બહેન બાળકુંબારી રહીને બળવામાં વાધેરૂંને પડકારતી બહાર નીકળેલી, એ વાત બીજે સ્થળેથી મળી હતી. પણ દ્વારકાના વાધેરૂં ‘દેવુબાઈ’ જેવું કાંઈ પાત્ર થઈ ગયાને ૧૮૩૭ ૨૩ ૨

અકળાતો નથી. પણ દેવાના ઓછાયાથી ૩૩૦ છું. કાકા દેવતાઈ નર હતા. એનાં છેલ્લાં વેણુ છુતો પેગંબરનાં વેણુ લેખાય !”

“ ફકર મ કરવો. એવું યાશે તે દિ’ દેવો માનો જાણ્યો લાઈ છે, તો પણ હું એનું માથું વાઢી લઈશ. ”

આમ વાતો થાય છે. ત્યાં ખાતમીદાર આવી પહોંચ્યો. એનું મોં પડી ગયું હતું.

“ શા ખબર છે બેટી ? ”

“ મુરબા ! પ્રાંસણવેલ રાંડી પડ્યું. રામાલાઈની દેહ પડી ગઈ. આસોલા પણ પણ ગુજરી ગયા. મુલવાસર વાળા મેપા જસાણીને પણ ગોળીના જખમ થયા. અને બાપુએ ને ટણુ કુંબાણીએ સરકારને પગે દથીઆર મેલ્યાં. ”

મુળુ માણેકે ફરી વાર આન કયું. નવા સમાચાર. મળવા ઉપરથી વિચાર કરવા બેસે છે, ત્યાં એક સાંત્રીગોં આવીને ઝકગો. અસવારે આવીને રામ રામ ક્યાં.

“ ઝોહો ! દુદા રથારી ? તમે ક્યાંથી બાપા ? ” એમ કહેતો મૂળુ ઉભો થઈને મળ્યો.

“ મુળુ બાપુ ! તમારાં બધા સાર આવેલ છું. મારે કાંઈ સવારથ નથી. પણ ઝોહો રઝગી પડશે એ વાતનું મને લાગી આવે છે. માટે સંતાતો, લપાતો ચોર બનીને આવ્યો છું. ”

“ ઝોહો બા ! ”

કુટિલતાની રમતો રમતી આંખે, કાળા સીસમ જેવો, ટુંકો ગરદન ને બડીઆ કાનવાળો દુદો રથારી ઇસારોં કરીને મુળુબાને એકાંતે તેડી ગયો. કાનમાં કયું કે “ બારટન સાહેબ અભેવચન આગે છે. જમીન પાછી સોંપાવી દેવા કોલ દે છે. એક દિવસની પણ સળ નહિ પડવા આખે. માટે સોંપાઈ જાઓ. અટાણે લાગ છે. ગુન્દેગાર તો કાકા હનો. તમે તો છોડકરં છો. તમાગે કાંઈ ગુન્દો જ નથી. ”

મુળ્યું દિવ માની ગયું રખારી તો ભગવાનના ધરતું માણસ : પેટમાં પાપ નહોય : ને ગોરા ગમે તેવા તો યે બોલ કાલ પાળનારા : એમ સમજી મૂળ્યુંએ અંગેજને શરણે જવાનો મારગ લીધો. માણસોને કહી દીધું કે “લા ! હવે વીખગાઇ જાવ. બારવટાનો સવાદ હવે નથી રહ્યો બોન દેવુઆઈને પણ અમરાપર લઇ જાવ. હું સીધો સાહેબ પાસે જાઉં છું.”

“લા ! બોન કહેછે એક વાર ચાર આંખો ભેળી કરતા જાવ.”

“ના, નહિ આવું. બોનની આંખોના અંગારા મને વળા પાછો ઉશ્કેરી મૂકશે.”

“લા ! બોને કહેવરાવ્યું છે કે આખાનો ધણી ગોરા નોકરને પગે હથીઆર ધરશે ત્યારે જોયા જેવો રૂડો લાગશે હો !”

૧૬

અમરેલી શહેરમાં તે દિવસ કાંઈ માણસ હલકયું છે ને ! ચાર ગોરા સાહેબોની અદાલત બેઠી છે. અને બહારવટીયા ઉપર મુકદ્દમા ચાલે છે. જુખાનીઓ ને સાક્ષીઓના ઢગલા થઈ પડ્યા છે, પોજરામાં ખીજા બધા વાઘેરા ઉભા છે. - ક્રમ મુળ્યું સાણેક જ નથી.

“મુલુકો કયું નહિ સમજાયા !” એમ ચારે ગોરાઓ પૂછે છે.

અમવદારોએ જવાબ દીધો. “સાહેબ મળ માલોદ વચન

“ખમ્મા મુરભા ! મુરભા આવ્યો !” એવી વધાઈ પીંજરામાં ઉમેલા કેદીઓના મ્હેંમાંથી વહૂટી.

“ટોપીવાળા સાહેબો !” મુળુ બોલ્યો, “મુળુ માણેક ખીજા હમ્મર ગુન્હા કરે, પણ વચન આપીને ન કરે. હું ભાગી નીકળવા નહોતો રોકાણો. પણ મારી મા બહેનો અને ચોરતોને મુલાખાભેર ક્યાંઈક એવે રાખી આવવા મુંઝાંતો હતો. કેમકે એખો તો અટાણે તેમારા બહુરી પહ્લનીયાઓના પંજમાં પડ્યો છે. અને બલોએ અમારી બહેન દીકરીઓની લાલુ વૂટે છે.”

બેલતાં બેલતાં મુળુ માણેકની આંખમાં કાળ રમવા લાગ્યો.

* મુકદ્દમો ચાલ્યો. જુબાનીઓ લેવાઈ, ફેસલો લખીને ગોરાઓ ઉપડી ગયા. એની પાછળથી ફેસલો વચાણો કે “મુજાલીસ વાઘેરાને પાંચ પાંચ વર્ષની, અને મુળુને ચાદ વર્ષની સખ્ત મજૂરીની સજા. એના પિતા બાપુ માણેકને સાત વરસની સજા. તમામને રેવાકાંધાની જેલમાં ઉઠાવી જવાના !

ખડ ! ખડ ! ખડ ! દાંત કાઢીને મુળુ બોલ્યો : “ક્યાં છે વાઘેરાને વિશ્વાસઘાતી કહેનારા ? વિશ્વાસઘાતી તે સાહેબનાં વેળુ ઉપર ભરોસો રાખીને હથીઆર મેલનારા વાઘેરા ? કે અમને અભેવચન આપીને પછી કાળે પાણીએ કાઢનાર અબેલો !”

મુજાલીસ સાથીઓની સાથે વડોદરે રેવાકાંધાના કેદખાના તરફ હુળુ ચાલી નીકળ્યો.

* “આ વખતના કેદીઓની જુબાની ઉપરથી સાફ માલુમ પડ્યું ? ગાયકવાડ અધિકારીઓએ તેઓના રોજ બંધ કર્યા, અને વારે વારે તેઓના ઉપર ચલાઈ કરવાના ડારા દીધા તેથી તેઓને આ તોફાન કરવાની જરૂર પડી. પોલીસીકલ ખાતામાં ભેદે એકવાર ફરીઆદે ગયેલો, ને ત્યાંથી કાંઈ દિવાસો પણ મળેલો. પણ પાછળથી કાંઈ થયું નહિ. મુળુ પોતાના રોજ પેટ, લગ્ન ખરચ સાફ બે હમ્મર કારી લેવા ગયા હતા પણ તેને મળી નહિ હતી.” [‘ઓખામંડળના વાઘેરાની માહેવી’]

Valabhjee Pranjoo

૨૦

વગરમાં એક ઘોડેસવાળ ચાલ્યો જાય છે. ટાંગુ ઘોડુ ગણી ગણીને ડગલાં માટે છે. બેસુમાર બગાંચો કરડી રહી છે એટલે એનાં પૂજાને તો કંપ જ નથી. શરીરની બન્ને બાલુ મોઢું નાખી નાખીને બગાંચોને વચ્ચકાં ભરતું જાય છે. અને પીઠ પર બેઠેલો લાંબી ઘોળી દાદી વાળો, બધાણી અસવાર, એક હાથે ઘોળાનું ચોકડું ડાચે છે, બીજે હાથે સરકતું દોરડું ફેરવી ફેરવી મારે છે, જે પગે ઘોળાના પેટાળમાં એડીઓ મારે છે. પોતે આખું શરીર હચમચાવે છે, ને જીભના કચકાર કરે ને. એમ જ જ જાતની કરામતો કરવા જનાં ઘોડું તો ચરખી સાથે ચાલ્યું જાય છે. અસવાર ઘોળાને ફેસલાવે છે કે

“હાથ મારા બાપ હાથ, ઝટ પગ ઉપાડ. મોઢું થાશે તેં
બાપ નહિ મળે”

એક અલમરત આટમી ઉઘાડે શરીર ખેતરમાં ધાસ વાદતો તો એણે આ શબ્દો સાંભળીને પૂછ્યું “એ બારોટજી! કયાં કટ પોગ્યું છે?”

બારોતે બે દુહા લલકાર્યા, ત્યાં વગડા આખો જાણે સજ્જન થઈ ગયો. મજૂર મૂકી, ખેત્યો, પશુઓ, સહુ ઉચાં માથાં કરી સાંભળી રહ્યાં. તેમ તો બારોતની ગળી ગયેલ લુગ્નઓમાં બેવડું બળ આવ્યું. હાથ લાંબા કરીને લલકારવા લાગ્યો:

મૂળુ મૂછે હાથ, તલવારે બીજો તવા .

હાથ જો ત્રીજો હાથ (તો) નર અંગરેજ આંગણે નમતા!

“રંગ મૂળવા રંગ! બેય હાથ તો રોકાઈ ગયા, એક હાથ મૂછનો તાવ દે છે. ને બીજો તરવારની મૂઠ ઉપર બાય છે. ત્રીજો હાથ કાઢે ક્યાંથી? અમરેલીવાળા અંગ્રેજોએ ઘણું મ કહ્યું કે મુળુ માણેક! સલામ કર. પણ ત્રીજા હાથ વગર સલામ શેની કરે?”

“અરે પણ બારોત! કટકી કાં ગયું? મુળુ માણેક તો એ વડોદરે રેવાકાહાની વેલમાં ચરે! ખોટાં ખોટાં કાં પાડો? ગળું દુખવા આવશે!”

“એ બૂલ છે કે પક્ષીત? જાણતોય નથી એડ જેવા? મુળવો સાનજ પાંજરે સામે કેદિ? ઇ તો એ આવ્યો છૂટીને.”

“હે? શી રીતે છૂટ્યો? માફી માગીને?”

“તારી છબમાં ગોખરૂ વાગે! માળા કાળપુખા! મુળવો માફી માગે? એ જેલ તોડી જેલ!”

“જેલ તોડી? વજ્જર જેવી જેલ તોડી

“હા હા! ઇ તો સંધાય બેરૂઝ મત આંધીને સાંમટા દરવાજા ધોડ્યા. જેવે ત્યાં તો બારીમાં પગીસ અગીન સામાં ધરીને પટ્ટનીઆ ઉભેલા. પણ રંગે છે ગોરીયાળીવાળા દેવા જાણીને. સવા શેર સંઠ એની જણુતારીએ આધી ખરી બાય! તે ઇ દેવે પડકારો કર્યો કે હાં મારા લાઇવું! મારી દયા કાઇ આણુશે મા. હું સંગીન આડું મારું શરીર દઇ દઉં છું. તમે જેરથી મારાં શરીર સામે ધસારો દહને નીકળી જાવો. એમ કરીને દેવો ડેલીની બારી આડો ડીવ દહને ઉભો રહ્યો. બીજા સહુ, પટ્ટનીઆઓની બાંદુકે સત્રવાઇ રહી એટલે લાગ લાગને નીકળી ગયા.”

“અને દેવો ?”

“દેવો ય આંતરડાં લખડાંતાં તે ડોકમાં નાખીને હાલ્યો.”

“તે સું મુરભા નીકળી આવ્યા છે ?”

“હા હા, ને વાધેરને કરે છે ભેળા. મોટી ફાજળ યાંધીને ખારવડું ફરી માડે છે. જાઉં છું મોજ લેવા. આજ છે માધવ-પરના વાવડ. આજ તો ખેળે ખેળે કારીયું ને સોનામોરું વહેંચશે મારો વાલીડો !

દળ આવ્યાં દખણી તણાં, બાલાળા લોખાળ
સામા પાગ શોગાળ, માણેક ઝલરતો મૂળવો

અને એ મલકનાં માનવી !

મૂળવે અંગરેજ મારિયા, કાગળ જાય કરાંચી
અંતરમાં મહમ ઉદરકે, સૈર વાત સાચી !

એવા એવા દુહા લલકારતો ને પોતાના છુલંદ અવાજથી વગડા ગજવતો ખારોટ ટારડી ઘોડીને સરપટાં મારતો મારતો ચાલી નીકળ્યો.

સાંતીડાં ચોંભાવીને વાધેરો વિચાર કરવા મંડ્યા. એકે કહ્યું

“માણે ખારોટે દુવા સારા બણાવ્યા !”

ખીન્ને સાંતીડને ધીંલડાં નાખીને મંડ્યો ગામ તરફ હાલવા પહેલાંએ પૂછ્યું “કા ?”

“દેવે સાંતી શીફ હાંકીએ ? મુરભાના ભેળો લળી જાયે. બળીને ફગી વાર વાધેરાનું જૂથ યાંધીએ.”

“હાલો તઈ આપણે ય”

એકે ખેડુતો ચાલી નીકળ્યા. ધાસનો ભારો વાલીને પોતાના માથા પર ચડાવવા મધી રહેલ એકે કાળી પશુ ચંબીને ઉભો ચલ રહ્યો. એ ધડી વિચાર કરીને એણે પશુ ભારો ફગાવી

દીધો દાતરખનો ધા કરી દીધો અને હાતરો ખીજાએ પૂછ્યું
'કા બાઈ કેમ ફટક્યું ?'

"જાણ મુળલા બેળા"

"ક્યાં ?"

'ભારા વેચી વેચીને દમ નીકળી ગયો !'

૨૨

એ રીતે ઇ સ ૧૮૬૫, સપ્ટેમ્બર તારીખ ૨૬ ના રોજ રેવા
કાંઠા જલ તોડીને બટારવગીચો વીસ વાઘેર કેદીઓને લઈ મડીઆ
વાડમા ઉતર્યો ઓખામા વાત પુગી કે મુળલા પાઠો આવ્યો છે
આનીને પહેલા સમાચાર એલે ઓખાના પુછ્યા

"પાળે ઓખો ક્યાં આવ્યો ?"

સબંધીઓએ જાણ કરી 'મુળલા ઓખાને માથે તો
રેસીન્ટ રાઇસ સાહેબે બલોચોને મોકળા મેની દીધા છે"

"શું કરે છે બલોચો ?"

"જેટનો બની શકે એટલો જીવન જાહેર રસ્તે ફેંપતની
વહુ દીકરીઓને ઝાંખી લાજ લૂટી રહ્યા છે અને વસ્તી પોકાર
કરવા આવે છે તો રાઇસ સાહેબ ધમકાવે છે"

"કેટલું કથરા આમ ચાને છે ?"

"ત્રણ વરસ થયા"

સાલણીને મુળનો કોયો ખદખદી ઉઠયો આગા દીધી કે
"લાઇ ! જટ ફોજ બેળી કરો હવે તો નથી રહેવાતું"

જોતજોતામા તો વાઘેરો ને ખાટસવાદીઆના જૂથ આવીને
બંધાઈ ગયાં

કેસરીઆ વાઘા મુળુ માણેકના શરીર ઉપર જૂલવા લાગ્યા. એણે પોતાનાં માણસોને કહ્યું કે “બેલી, બારવટામાં શુકન કરવાં છે માધવપુર લાંગીને. જેલમાંથી જ માનના કરી હતી કે માધવરાયજીની સલામું લેવા આવીશ. માટે પહેલું માધવપર.”

“મુરબા ! માધવપર પોરબંદરનો મહાલ છે હો ! અને જેઠવે રાજ્યએ ચોકી પહેરા કડક રાખ્યા હશે.”

“આપણે પણ ચોકી પહેરાની વચ્ચે જ દાદાનાં દર્શન કરવાં છે, ભાઈ ! નધણીઆતાને માથે નથી જાવું.”

રાતને બીજે પહોર માધવપુરમાં રીડીયા થયા. નીલા નેજ અને મોટી મોટી મસાલો ભાળીને ગામ ફફડી દાહ્યું. દરિયાનો કંઠાળી મુલક સોના જેવાં અનાજ દેતો હતો, એની બરકતમાં વેપારી વાણીયા આહ્લણ ડૂબી ગયા હતા. તેને મુળુ માણેકે લૂંટી લીધા. અને પડી બહારવટીઓ માધવરાયજીને મદિરે ચડ્યો.

માણસોએ કહ્યું કે “મુરબા ! મંદગને મોટાં તાળાં દાધા છે.”

“અરે ક્યાં મરી ગયો પૂજારી ?”

“બેનો માર્યો સંતાઈ રહ્યો છે. કુંચીયું એની કડયે લટકે છે.”

“પકડી લાવો ઇ ભામટાને.”

પૂજારી સંતાઈ ગયો હતો એને ખોળીને હાજર કર્યો.

“એ બાપુ ! માધવરાયના અંગ માથેથી દાગીના ન લેવાય હો !”

“હવે મુગો મર, મોટા લગતડા ! તારે એવને જે માધવરો વાલો હશે ખરું ને ? મુગો મરીને કમાડ ખેલી દે. મારે દરશન કરવાં છે, દાગીના નથી જોતા.”

મુળુના ડાળા ફર્ષા કે આઠણે ચાવી ફગાવી. મદિરનાં તોર્તીંગ કમાડ ઉધ્યાં. માધવરાય ! માધવરાય ! ખમ્મા મારા ઝડા ! એમ જાપ જપતો મુળુ મદિરમાં દાખલ થયો. દોડીને પ્રતિમાજીને બથ ભરી લીધી. ઝડા ! ખમ્મા ઝડા ! એમ પોકાર કરતાં કરતાં મુળુ પોકે પોકે રોઈ પડ્યો. માણસો જોઈ રહ્યાં કે “આ શું કરે છે ? ડાગળી ખરી ગઈ કે શું થયું ?”

સારી પેડ કોહો ખાલી કરીને મુળુ ઉક્યો. પાંજે પગે ચાલતો ચાલતો બે હાથ જોડીને બહાર નીકળ્યો. માધવપર લાંગીને અને માધવરાયની માનના પૂરી કરીને અધરાતે જ બહારવટીયા ચાલી નીકળ્યા.

૨૨

સઘ નામના ગામને પાદર માતાનો પીપળો હતો. એક દેર હલુ. આજ ઝડી થવાથી પીપળો પડી ગયો છે. દેર હલુ ઉભું છે.

માતાને થાનકે બહારવટીયા બેઠેલા છે, અને એનો સંગાથી જે સીદી હતો તે પીપળાની ડાબે ચડીને ખોખા ભરી ભરી દોકડા ઉછળે છે. નીચે ઉભેલાં નાનકડાં છોકરાં એ દોકડા પીણતાં વીણતાં ને ઝીલતાં ઝીલતાં રાજ થાય છે.

મુળુ માણેક ને દેવો માણેક નીચે બેઠા બેઠા બોલે છે કે “લાઇ સીદી ! છોકરાંવને દોકડા સાદુ ટગવ મા. કારીયું ભરી ભરીને વરસાવ. બાળારાજ રાજ થઈને દુવા દેશે.”

બહારવટીયા અચ્ચાંચોના આવા ગેલ જોઇ જોઇ મોજ કરે છે, ત્યાં વાવડ આવ્યા કે “સડોહવાળો રાજ બહાર બલમ-સિંહજી નગરથી જામ વીલાની મોટી ફોજ લઇ આજ મરણીયો પતીને આવે છે. ને લગોલગ આવી પહોંચ્યો છે.

ફોજ આવી ! વાર આવી ! એ બોકાસો સાલગતાં જ છોકરાં ગામમાં ભાગ્યાં, ને બહારવટીયા રણ ભણી ભાગી છૂટ્યા.

બહારવટીયા પાળા મે-પર પોળાપાળા. રાજાબહારવટીયાલખ આવી જાય છે, વાધેરાના હાથમાં ભરેલી બંદૂકો છે, પણ મુળુ માણેકની આજ છે કે “વારને ખીવરાવજો. ભાડો ન કરશો. ચાહે તેમ તોયે એ રાજાનું કુળ છે. હમરનો પાળનાર વદે.”

ચાતાં ચાતાં તો વાર આંખી ગઇ. અને જહાનવટીયા આકળા થયા. ત્યારે મુળુએ કહ્યું “મીયા માણેક ! રાજા જહાનવટીયાને રોકી દે. પણ જોઈએ હો, જખમ કરતો નહિ.”

પાછળથી લાંબાને કુંગરે જે મરાણો તેજ મીયો માણેક આંખી ફાજની સામે એકલો ઉભો રહ્યો. બંદૂક છાતીએ ચડાવી પકકાર દીધો કે “રાજા જહાનવટીયા ! તુને અબ ધડી મારી પાડું. પણ મારા રાજાની મનાઇ છે. પણ હવે જે એક કદમ ભર્યો છે ને, તો આટલી વાર લાગશે. તપાસ તારો જમૈયો.”

એટલું બોલીને મીયો બંદૂક ફટકારી. જાણી ચતુની કમર પર ગાંધ. શરીરને ચરકો પણ ક્યા વગર રાજા જહાનવટીયાને જમૈયો ઉડાવી દીધો. મીયો મ્હોં મલકાવીને બોલ્યો:

“આટલી વાર ! રાજા જહાનવટીયા ! પણ તુને ન મરાય. તું તો લાણુનો પાળનાર !”

જમૈયો જલમસંગરો, લાંબે તે લોપાળ
દેવે જાનકે ઓડીયું, ગા ઉડે એંધાણ.

રાજા જહાનવટીયા પાછા ફરી ગયા ! એની કાશીએ નેગાઇ:

જલમસંગ રાજા વાઘેરસેં કળયો કીયો !

વાઘેરસેં કળયો કીયો રે-જલમ○

પેલો ધીંગાણો પીપરડીને કીયો

ઉતે રાણાજી સૂરોપૂરો થીયો-જલમ○

ખીને ધીંગાણો રણુમેં કીયો

ઉતે જમૈયો પીયો રે રીયો-જલમ○

ત્રીને રે ધીંગાણો ખઠમેં કીયો

ઉતે આલો જમાદાર તર રે રીયો-જલમ○

ચાથો ધીંગાણો માછરડે કીયો

ઉતે હેખત લટ્ટર સાયબ રીયો-જલમ○

કુરુણા ધારણે જોડ્યાં રે નથુનાથ

તોલો નામ જોલી મડદેમે' રીયો-જલમં .

૨૩

“ દેવાને કહી ઘો કે મને મોહું ન દેખાડે ”,

ત્રણસો માણુમની જોડક વચ્ચે મુળુ માણેકે આ સબદે કાઢ્યા, અને આખો દાયરો ઓઝપાઈ ગયો ઓઝીતો જેમ આલ કાટે તેમ લાગુ. સામે મવાવ કરવાની કોઈની છાની ચાકી નહિ. ક્રૂપા છુટ્ટો રાણો માણેક હતો એણે હળવેથી નીચે વેઠને કહ્યું:

“ ભા ! તું ઝલો છો પણ કાઈ ઉનાવળ તો નથી ચાલી ને આપા ? ”

“ રાણાજી ભા ! દેવાને છવતો જવા પડે છુ, ધ તો ઉનાવળને સાટે ઉલ્ટી ટીક્ર થઈ લેખારો. પણ શું કરે ! આજ જોન દેવુમાઈ નથી, નીકર આટલું મોહુ ન થાના દેત. ”

“ બચ્ચા ! આવડો અધો વાંડ ? ”

“ વાકની તો અરધિ આવી રહી. મને હવે ઝાઝુ જોલાવો મા. હું ગણડોડગપછની આખમાં દીવડા ઓવવાતા જોઉં છું. ઓખો આપણું અમશાન બનશે જગત આપણને સભારી સભારી આપણા નામ માથે થુ ! થુ ! કરશે ધ બંધુ કુકર્મી દેવાને પાપે. ”

એ ને એ વખતે દેવા માણેકે યોનાના ઘોડા ને પેદ્ય માણુસો નોખા પાડ્યા. જતો જતો દેવો જોવતો ગયો કે “ મલક બધાની બાઈતુને મા જોન જ કલ્યા કરતો મુગવો મર હવે ઓખો છતી હ્યે ! ”

“ હે કૂના ! ” એટલુ જ જોલીને મુળુ ખેડા રહ્યો.

૨૪

“કેવો છો ભા !”

“સતાર છું.”

‘આંહી શીઠ આલ્યો છો ? અમારે કાંઈ આ કુંગરા માથે નથી બંધાવધી.’

‘હું તો આલ્યો છું મારા વખાનો માર્યો બાપુ ! સાંભળું છું કુનાં સંકટ મુજુ માણેક ફેડે છે.’

‘તને વળી કેવાનું સંકટ પડ્યું છે ?’

“મારી વેરે સગપણ કરેલી કન્યાને ...ગામના સત્રાર સવેલી જાય છે.”

“તે ભાઈ, અમે કાંઈ સહુના વીવા કરી દેવા બહાર યા છીએ ? જા, જાહને તારી નાત બેળી કર.”

“નાત પાસે ગયોતો. પણ સામાવાળા પાસે ઠીક ઠીક જીવ પાનને એણે રૂપીઆ ચૂકવ્યા, ને જમણુ દીધું. ગરીબની હવે નાત શેની કરે ?

“નાતે ય રૂસ્વત ખાધી ? હરામી નાત કાંઈ પેધી છે ! તે તારા રાગની પાસે જા ને ?”

“ત્યાં ય જઈ આલ્યો. પણ સામાવાળાએ રાગને ય મા આંખા. રૂપીઆ ખાધને રાગ કહે કે તમારી નાતના માં અમે વચ્ચે નહિ આવીએ !”

“આવી નાત ને આવા રાગ !”

“મુજુભા બાપુ ! તમે મારો નીચા કરો : હું, રાંડીરાંડને ય : નાનેથી મારે માથે વેવાર પડ્યો. વાંસલા ચલાવી

ચલાવી પાંચઝે પાંચઝે નાણાં સંઘર્ષો. પાંચસો કારી દીધી ત્યારે માંડ વેવીશાળ વયુ. હું તો કોડે કોડે-લગન સમજવા જઈ છું, ત્યાં તો સાસરાએ ધક્કો દઈને કહ્યું 'જા જા ભિખારી તને ઝોળખે છે કોણ ?' આવો અનીયા ? અને તમારૂં બારવડું ચાલે તે ટાણે ?"

"હું એકા, કન્યાનું મન કોના ઉપર છે ? તારા ઉપર ? કે સામાવાળા ઉપર ?"

"મારા ઉપર, બાપુ ! સામાવાળો તો ફક્ત શાહુકાર છે, કાંઈ મારા જેવો રૂડો નથી. એનાં હાથમાં તો વાંસલો લાંબો જ ક્યાં ? ને હું તો અંધરાત સુધી કામ કરું એવો. આ બુલેને મારી ભુજાઈ ! સાંજ પડ્યે પાંચ ઝાડવાં કુવાડે કુવાડે પાડી નાખું ! ખબર છે ?"

"બસ ત્યારે આવડાં સાબૂત હોય તો નીકળ અમારી હારે બારવટે. જો, હાવ તારો હાથ. આ કોલ દઉં છું. મુળુ માણેક પડે તને કોલ દે છે, કે ઇ કન્યા સાથે તુને જ પરણાવવો. પણ એક શરતે. કબૂલ છે ?"

"બોલો બાપુ !"

"તુને પરણાવીએ. પણ એક રાત ઉપર વધારે ચાર ઘેરે નહિ રેવાય. એકલે પડે અમારી સાથે નીકળી જવું પડશે. બારવડીયા એટલા તો જોગી જતિ, જાણુ ને ?"

સુતાર થોડી વાર ખચકાણો. પરણેતરની એક જ રાતઃ અને તે પછીના સેંકડો સુખી દિવસો સડેડેટ એની આંખ સામેથી નીકળી ગયા. ઘરની શીતળ છાંયડીયાળી કોડ : હેલ્યે પાણી ભરતી સુતારણુ : ખંભા ઉપર ખેલતાં નાનાં છોકરાં ; એ બધુંય સ્વપનું એક ઘડીમાં સમાધ ગયું. જન્મકથો હોય તેવી ઉતાવળે મુળુભાને પગે હાથ નાખીને કરું કે "કબૂલ છે બાપુ ! મારે તો ઇ અંધરમના કરવાવાળા-ઇ સવેલડાં લઈ જનારા શાહુકાર માથે, અને ઇ અનીતિનાં દલાતાં આરોગનાર નાત ને દરબાર માથે આખો અવતાર વેર પાલ્યે જ છૂટકો છે."

“રંગ તુને. બોલ્ય, જન દેદિ’ને ક્યાંથી નીકળવાની છે ?”

દિવસ અને જગ્યા નક્કી થયાં. બહારવટીયાઓએ છાના-માનાં ઓઠા બાંધ્યાં. બરાબર અપોરે સતારની જાનનાં ગાડાં ખડખડયાં. વરના માથા ઉપર ટબુડી ખખડાવીને લૂણ ઉતારતી બહેન ગાઇ રહી છે કે

મેઘવરણુ વાધા વરરાજ !

કેસર બીનાં વરને છાંટણું.

સીમડીએ કેમ જાણી વરરાજ !

સીમડીએ ગોવાળીડો રોક્યો.

ગોવાળીડાને ફૂટી શીત જ દેશું

પછી રે લાએણી લાઈ પરજશું !

અને હાથમાં તરવાર વાળે વરરાજે મૂછોના આંકડા ચડાવતો બેઠો છે.

ત્યાં માર્ગે બોકાનીદાર બહારવટીયા ખડ થઇ ગયા. ગાડાં થંબ્યાં. જનમાં રીઝરીઝ થઇ પડી. બેઠુંક તાકીને બહારવટીયો બોલ્યો :

“કાઇ ઉકશેા મા. ને કાઇ રીડયું ય પાડશેા મા. અમારે કાઇને લૂંટવા નથી. ફક્ત એક દરામી વરરાજને જ નીચો પછાડો.”

બાવંકું જાકીને માણસોએ વરને પછાડયો. મુળુએ હાકલ કરી “હવે કાલ્ય તારાં ધરાણાં.”

ધરાણાંનો ઢગલો થયો : મુળુ પોતાના બેરૂ સતાર તરફ ફર્યો : “વેરી લે બેલી !”

ફરીવાર વર તરફ જોયું : “જોડય મીઠળ !”

મીઠળ છૂટયાં : “બાંધી ઘો બેરૂને કાડે !”

મીઠળ, દાગીના, તરવાર, તોડા, તમામ શણગાર વરના શરીરથી ઉતરીને લાઇખંધ મૂતારને શરીરે શોભવા લાગ્યાં.

“હવે ચડી જ ગાડે બેલી !”

લાઇખંધ ગાડે ચડયો. મુળુ જોઇ રહ્યો. “વાહ ! હાવકો જીવાન હો ! આ સવેલીચોરના કરતાં તો તુને આ વેશ વધુ

અરથે છે અને એ બાઈ ! વરની જોન ! કેમ ચુપ થઈ ગઈ ?
આને માથેથી લૂણુ ઉતારવા માઠ ને સહુ બાઈયુ દીધીયું
જેમ ગાતીતી તેમ જ ગાના માંડો, બે આ સવેલીચોરને જીવતો
રાખવો હોય તો ”

ગીત ઉપડ્યા લૂણુ ઉતારના મડ્યા

“હાં હાકો જનન, અમે બેગા છીએ ”

સવેલીચોરને જગનમા કેદ રાખી બહારવગીઓ મુણુ
પોતાના સાચા ભાઈનધને પગલાવવા આજ્યો કોઈ સુ આ કરી
શક્યુ નહિ સહુએ યગથગ્તે શરીરે ઝટપટ વિનાઈ ઉકેલ્યા.
સાચા વર વેરે કન્યા આગ મગની વર્તી જનન પાછી વળી
એ ને એ માટે બહારવગીયો વગવડુને એના ગામમા લઈ ગયો
અને સાજરે ગામને સીમાડે ઉભા રહી બાઈબવને ભરામણ
કરી કે “ભાઈનધ ! આપડો કરાગ યાદ કનજે કાન સવારે
સામા ડુગગમા આની મગનાનુ છે, નીક તાર મોત સગાજો!”

૨૫

“અરે મેગમાન ! આગળી ચીખ્યાની ગુનેગારી ? મારા
ગામમા બહારવગીયા ભરાણા છે, એવા વાવડ દીધાનુ ઉનદ
આ કળ ? સચોડુ ગામ જ મગગાની દેશો ?”

“મીજે ઇલાજ જ નથી તમે સધીઓ પણ ચામિન છો
તમારા ગામને સાફ કરુ જ પડશે ”

રોઘા ગામને પાદર ગામેતી તૈરમ સરી આડો પડી પડી
પાધડી ઉતારે છે, અને બે ગોરા સાહેબો ધાસતો સગગતો પૂલો
લઈ ગામને આગ લગાડે છે. વાર્યા ગટેના નથી બેગા બલો-
ચેની ફાજ છે

બે ગોરામાં એક છે એઆમંડળનો બલ્લીમ રેસીડેન્ટ રાઈસ, તે બીજો છે આમીસ્ટન્ટ પોલીટીકલ હેબર્ટ.

બહારવટીયા ગામની અંદર આખા આડાં ગાડાં મેલીને એથ ઝાંઝા ગયા છે. હલ્લા અચો ! હલ્લા અચો ! એવા ચરકા કરે છે.

વાડ્યમાં પૂજો મેલાણો ગામ સળગ્યું પણ સામી બહારવટીયાઓની સનસનાટ કરતી ગોળીઓ આવી. ફેજના ત્રણ બલૂચો પડ્યા ફેજ પાછી હતી.

આખરે તોપ આવી પહોચી. બે બહાર કર્યા. તોપ બગડી ગઈ.

“વીટી હ્યો ગામને” એવો દુકમ ઘડ ગોરાઓએ ગામ ફરતો ઘેરો ઘાલ્યો. રાત પડી ગઈ ગોરાઓ પોતાના તંબુમાં પેઠા-

અંદરમા આથમીને અંધારાં ઉતર્યા. અને પોપ મહિનાની ટાઢમા દુટીઆ વાળીને બેઠેલા ફનરા ભસવા લાગ્યાં.

પહેરગીરાએ પોતાની તીણી આંખે અંધારાં ચીરીને જોયુંઃ શુમ પાડી “ભાઈ, બહારવટીયા જાય છે”

“ચુપ રહો ! ચુપ રહો ! ટાઢ વાય છે” કહીને ફેજના બલૂચો સંતા રહ્યા. -

સાહેબોના તણુ અને બલૂચોની ચોકી, બે ય વચ્ચે થઈને બહારવટીઆ ચાલી નીકળ્યા પણ કોઈ સળવલ્યુ નહિ.

સવાર પડ્યું ને સેનામા થગતન પ્રગટ્યું. બીંગલ પુંકાણાં-દુકમ છૂટ્યો કે “હા, ગામ ઉપર હલ્લો કરો”

સેનાએ શાંતિથી ગામ લૂંટ્યું. બલૂચોએ અબળાઓની આખર પાડી એ અત્યાચાર એક પહોર ચાલ્યો.

લૂંટ અને અદ્દેલી ખતમ કરાનીને ગોરાઓ તણુમાં આવ્યા. પોતે બહારવટીયાને કેવી બહાદુરીથી નસાડ્યા તેનો અહેવાલ લખવા બેગ.

પાયમાલ થઈ ગયેલું ગામ ગુપચુપ બોલવા લાગ્યું : “આથી બહારવટીયા શું છુંડા ? ભાઈયું” બનીને આશરો માગે.

જોધો માણેક : મૂળુ માણેક

બેન દીકરીકુંતા પેટમાં તો ફડકો યે ન રહે! *પણ આ રક્ષક
કરનારા! હે ખુદા.....” તા. ૨૭ : ૧૨ : ૧૮૬૨

૨૬

ચાણાદેવળી ગામની દરબારે કચારીમાં, લખમણ વાળા દર-
બારની હાજરીમાં અલરામ નામના મદરાણીએ નીચે પ્રમાણે
વાત વારે વારે કહી સંભળાવેલી :

આલપરા હુંગર ઉપર, સોન કંસારીનાં દેરાંતી એથ લખ
પોણોસો વાઘેરો સાથે મૂળુ માણેક પડ્યો હતો. એની સામે
નગર વડોદરાની મળી નવ સો માણુસોની ફોજ, નીચલે ગાજેથી
મોરચા માંડ્યા. ફોજની પાસે નવી નવી ઢબનાં હથીઆર છે,
દારૂગોળા છે. ને વાઘેરો તો જેવાં જડ્યાં તેવાં હથીઆરે ટક્કર
લખ રહ્યા છે.

શંદા સુધી ટપાટપી બોલી, પણ ગીસ્તને વાઘેરો પાછી
ન વાળી ગયા. ધીરે ધીરે ગીસ્ત પગલાં દબાવતી ચોરી આવવા
લાગી. બદારવટીયાની પાસે દારૂગોળો ખૂટી ગયો. મૂળુ મગ્સુડીયો
થયો એણે આસા દીધી કે “ બાલબચ્ચાને હુંગરની પાછલી
બાલુએ ઉતારી નાખો. અને છેલ્લી વારના ‘જે રણુછોડ’ કે
મૂદા પડી જાઓ ! ”

પોણોસો વાઘેરો તરવારો દાંતમાં ભીસીને છેલ્લા અકકેક બબ્બે
ભગ્રકા જેટલા દારૂવાળી બંદુકો સાથે હેકા ઉતર્યા. પણ ઉપરથી
આવના પોણોસોનો ધસારો એ ફોજને પદરસો જેટલો લાગ્યો.

ગીસ્ત ભાગી. પોણોસો મરણીયાના હવા નિદાળતાં જ
ગીસ્તના આત્મામાંથી રામ ગયા. આડી અવળી ગાજે ગાજે
અટવાની ફોજ ઉપડી. અને મૂળુએ હાકલ કરી કે “ ભને મા !

પે લગ્ને મા ! નીમક લગ્નવો મા. જુવાન્યો લગ્ને મા !”
પણ ગીસ્ત તો ભાગી તે ભાગી જ.

“ ખબરદાર ભાઈ !” મુળ્યે માણસોને કહ્યું “ લગ્ને માથે ધા ન કરજો હો કે !”

ભાગતા શત્રુની ઉપર ધા ન કરવાનું વાઘેર બહારવટીઆનું બિરદ હતું. તે પ્રમાણે વાઘેરાએ બદ્દકા વછોડવી બંધ કરી. પણ બદ્દકના કૂમાડા વીખરાયા અને ઉઘાડા અજવાળામાં વાઘેરાએ એક આદમીને ઉભેલો દીડો : જાણે મસ્જીદમાં નમાજ પડતો હોયની, એવો અચળ બની ઉભો છે. એને મોતનો ડર નથી.

જુગલ્ય ઉપર દારૂગોળા ને હથેલીપારોનો પધારો પડ્યો છે. ખાવાનાં ભાતાં પેશ્યાં છે : અને એ બધાની વચ્ચે ઉભો છે એક જુવાન આદમી : હાથમાં છે જમ્મૈયો : જમ્મૈયો ચક ! ચક ! ચક ! ચક ! ચક રહ્યો છે. જુવાનને ઝીણી પાતળી દાઢી છે. મુસલમાન દેખાય છે. પણ નકલ નહિ, અસલ મુસલમાન છે : આરબ છે : બેટમાં ત્રણ ચાર જમ્મૈયા ધબ્યા છે.

ધસારો કરતો બહારવટીયો ઉભો ગઢી ગયો. પાછળ ધસી આવતાં માણસોને પોતે પંજે આડો ધરી અટકાવ્યા. અને હુકમ કર્યો : “ એને કેડી ઈધ ઘો બેલી : એ બહાદૂર છે : નવસોમાંથી એકલો ઉભો રહ્યો છે, એને માથે ધા ન હોય. કેડી ઈધ ઘો.”

માણસોએ મારગ તારવી દીધો. શત્રુને ચાલ્યા જવાની

તો ય આરબ ઉભો છે બહારવટીયાને દારૂગોળો હાથ કરવાની લેતાવળ છે, આકળો બહારવટીયો ફરી પડારો કરે છે કે,

“હટી જા જુવાન, જટ હટી જા !”

જુવાનના હોઠમાથી અવાજ નીકળ્યો “નહિ હટેગા !”

“અરે ખાપ ! હટી જા. તુ આઢી જાને નથી આવ્યો”

“નહિ હટેગા ! હમ નીમક ખાયા ! હમ નહિ હટેગા !”

“અરે ભા ! હટી જા, અમારે દારૂગોળો હાથ કરવો છે”

“ગે મેઘજન, આર દારૂગોળા, હમારા સિર સાટે સિર પડેગા, પીછે ઇસ સરજામ પર તુમારા હાથ પડેગા. હમ નહિ હટેગા. હમ નીમક ખાયા”

બહારવટીયાએ આ વિવાદથી જુવાનના શુભાથી બદન પર સાચો રમ પારખ્યો સાથીઓની તરફ વળીને કહ્યું કે “આવા વીરને એકવાને આપણે સામટા જણુ બેળા યદને મારી પાડીએ ઇ શોભે ? બોલો ભાઈ !”

માણુરો બોલતા નહોતા જમવાવાળા જુવાનને જોઈ રહ્યા હતા જુવાન અબોલ્ય હતો, પણ એના દેખાવની શુમારી જણુ હાકલ કરી કરીને બોલતી હતી કે “નહિ હટેગા નીમક ખાયા”

મુગુએ આજ્ઞા કરી “આવો બેલી ! આપણે સહુ ખાજુએ બેસી જઈશું આપણામાથી એક એક જણુ ઉઠા. તે આ જુવાનની હારે જુદા માડો બાટી તો ઇ પડે ત્યાર પહેલાં એના સરજામને અડવું અગરાજ છે”

બધા જણુ ખાજુએ બેસી એક જુવાન ઉઠીને આરબ સાથે ખાખડ્યો. નીમકની રમત રમતો રમતો આરબ આખરે પડ્યો. મુગુએ મરતા યત્ની પીઠ યાખડી.

“શાખાસ તારી જણુનારીને જુવાન !”

આરબની લાગ ઉપર બહારવટીયાએ કીનખાખની સાચ્ય એલહી લોખાનનો મુગથી ધૂપ દીધી. અને મુસલમાની રીતે બહારવટીયાએ જુવાનને દફનાવ્યો

વાત કરનાર મકરાણી અભરામે કહ્યું કે “બાપુ ! હું જે ઇ નવસો જણાની ગીસ્તમાં હતો. ભાગવાનું વેળું ન રહેવાથી હું જાડવાંની ઐથે સંતાઈ ગયો તો. સંતાઈને મેં આ આંખોય કિરસો નગરોનગર દીડો તો. જેવું જોવું છે તેવું જ કહું છું.”

૨૭

કુંગરની ભેખ ઉપર માથું ઢાળીને મૃગ્ય માણેક ખેડો છે. રોઈ રોઈને આંખો ઘોઘર મર્યા જેવી રાતી થઈ ગઈ છે. પડખે ખેડેલા માણસો અને દિલાસો આપવા લાગ્યા કે

“મુરૂલા ! જાતી થર રાખો. હવે કાઈ મુવેલો દેવોખા પાછો થોડો આવે તેમ છે ?”

“ખેટી ! લાઈ મુવો તે કારણે નથી હું રોતો. એવા સાત લાઈને પણ રણુછોડરાયના નામ માથે ઘોઘ્યા કરું. પણ દેવો તો અમારા કુળને ખોળીને મુવો.”

થોડીનાર બહારવટીયો જાનો રહ્યો. પછી ખોલ્યો “મારી મનની મનમાં રહી ગઈ. દેવાના કટકા મારાથી થઈ શક્યા હોત તો મારા હાથ કેવા ઠરત ! દુનિયાને દેખાડત કે લાઈએ સગા લાઈને અધરમ સાદુ છેદી નાખ્યો. પણ હવે બાજી ગઈ.”

“મુરૂલા ! માજરકાને પાદર વડવા નીચે સાહેબોએ દેવુલાની લોથ લટકાવી છે.”

“ભલે લટકાવી.. જગત જોશે કે અધરમીના એવા હવાય હોય. રંગ છે સાહેબોને. ભલે એની કાયાને કાગડ કૂતરા ખાતા.”

“મુરૂલા ! હવે ઇ લોથમાં તો દેવુલાનો આતમા નથી રહ્યો. પાપુનો કરનારો પ્રાણુ તો આલ્યો ગયો છે. અને ખોળાકું તો દિન્દુ મુસલમાન સહુને મન સરખું જ પાક લેખાય. એ ખોળીયાને

અવલ મંજલ પોગાજા વિના દેવુભાનો છવ પ્રેતલોકમાં
કંપશે નહિ.”

“ ભલે, તો લઈ આવીએ.”

૨૮

માછરડાને પાદર પાકી ચોકી વચ્ચે દેવાનું મુઝડું લટકે
છે. દેવાએ ન કરવાનું પાતક કર્યું. મૂળુએ જાકારો દીધા પછી
દેવો પોતાનાં ત્રીસ માણુસોની સાથે ગામડાં ભાંગતો ને કુદેલ
આચરતો. એક દિવસ બહારવટીયા જુટાવદર નામના ગામ પર
પહા. ગામ ભાંગ્યું. ગામનો કોડો કળ્લે લીધો. હીણી મતિના
ભાઈજીનો ચડાવ્યો દેવો દારૂમાં ચકચૂર બન્યો. અને એ
અક્લબ ખોઈ બેઠેવાના કાનમાં બેરૂએ પુક્યું કે “ દેવુભા!
આચરના દીકરાની વહુ : તારે લાયક એનાં રૂપ! તું આ ગામનો
રાજા કહેવા. હુકમ દે, ઉઠાવી લાવીએ ! ”

“ રે'વા દે ! દેવુભા, અવાના કસમ છે તને ! એ કામો
રે'વા દે ! ખુદાનો ખોફ ઉતરશે, રેવા દે ! ”

મકરાણી સાથી સક્કર જમાદાર, કે જે ખંભાણીએથી દેવાની
સાથે ભજોસો, તેણે આ છુરાઈમાંથી દેવાને ધણો ધણો વાર્યો.
પણ દેવાનો દેવ રૂઝો હતો.

વરવો ચંદ્રવાડીઓ નામે આદિર : એના દીકરા શવાની
આણાત સ્ત્રીને અધરાતે ઉઠાવી જઈ લંપટોએ કોઠામાં પૂરી.
આખી રાત એ કાજો કોડો આદિર અબજાના વિલાપે કમ્પતો
રહ્યો. સવારે એને પાછા ઉઠાવી ઘેરે નાખી ગયા.

બીજા ત્રિવસની અધરાત પડી. કોઠામાંથી કુકર્મીઓ ફરીવાર
વહુટ્યા. આદિરને ઘેર આવ્યા. ધરમાં આદિરાણીને ન દેખી.
વરવાને પૂછ્યું,

“ક્યાં છે બાઈ! બતાવ.”

“હું નથી જાણતો.”

“લો એને ડામ.”

વરવાને શરીરે જામગરીઓ ચાંપી ચાંપી ડામ દીધા. વેઠના ન સહેવાણી ત્યારે વરવો માન્યા : “આ પટારામા છે.”

પટારામાંથી બાઈને ઉઠાવી. પ્રભાતે એનું અધમૂયું ખોળીયું પાછું આવ્યું. ઝોખામંડળની ધરતી પર નિસાસા વરસાવની આદિરાણીએ શ્વાસ બંધ કર્યા.

ભુટ્ટો આદિર વરવો જાણે આજને પૂછતો હતો કે “ક્યાં જાઉં?”

“ઢાંકને ડુંગરે. જલ્દી પેગ, સાહેબોનું જૂથ છે.” ધીરે અવાજે એટલું બોલીને એક વટેમાથું ચાલ્યો ગયો.

મૂઠીઓ વાળીને વરવાએ હડી દીધી. શ્વાસેલર્થો, અધારાભરી આંખે ઢાંક પહોંચ્યો. ગોરાઓની બંદૂકો ડુંગરાની અંદર દીપકાના શિશર ખેલે છે. ઠાકીઆવાડ એજન્સીના અગ્રેજ અમલદારો, જેની ભુવાની, જાગલરપૂર સાયર જેવી છત્તરી રહી છે, તેના ખોમાં આદિરે માથું મેલી ધસકે ધસકે રોવા માંડ્યું. ચોલાને માથે ગુજરેલા અકેકારની કથની કહી. ભુવાન ગોરાનું લોહી તપી ગયું. પૂંજ્યું,

“ક્યાં છે બદમાશો?”

“ભુટાવદરના કોઠામાં.”

અગ્રેજોએ ઘોડાં પલાણ્યાં ધ. સ. ૧૯૬૭ના ડીસેમ્બર મહિનાની ૨૯મી તારીખ છે. ગોરાઓનો પાક દિવસ છે. લૂંટારાઓને ઠાર કરી મોટાં ધનામે મેળવવાના કોડ ઉછળે છે. આજનું ટાણું કેદિ આવશે? આવો સોંધો સુજશ ફરી નહિ જડે.

કાલી પવટણના મેજર એચ. ડી રેન્ડોલ
આસીસ્ટન્ટ પોલીટીકલ એજન્ટ કેપ્ટન હેમટ

” ” ” ” લાહુશ
” ” ” ” હેન્ડરસન
કેપ્ટન હેરીસન
જ/માદાર અલવી

જામનગર સીનિધીના જ/માદાર નૃથુ આચા

” રાજ બહાદુર જામમસિંહ

એટલા જણાની સરકારીએ ફોજ ઉપડી. ઘોડાનો ઘેર થઈ ગયો. બંદૂકોમાં કારતૂસ ચડી ગયા. આલ કુધળો થયો.

શુદાવરના કોડા ઉપરથી ચાક્રિકાએ ડમરી દીધી એટલે દેવાને એનાવ્યો કે “દેવુલા, વાર આવતી વરતાય છે.”

ફોજ પહોંચે ને પહેલાં તો કોડા ઉપરથી હેડી દેખીને દેવાની ટુકડી ભાગી છૂટી. અને વ્હારે એનો પીછો લીધો. વાઘેરે ઉતરીને વડાળી ગયા. વડાળી થઈને નવાગામ નીકળ્યા. નવાગામના વાડમાં પવટનના માણસો આંખી ગયા. ધીંગાણું થયું. જે વાઘેર ને ત્રણ પવટનીયા કામ આવ્યા. પછી ફોજવાળાએ ઝોડા બાંધ્યા. સાહેબે આજ્ઞા કરી કે “રાજ બહાદુર જામમસિંહ ! તમે ફગાસીઆ અને જામવાળીના હુંગરા ખાલો.”

જામમસિંહ ફગામીએ ચાલ્યા. અને વાઘેરેએ માજરડાની ધાર ખાલી.

માજરડાની ધાર તો નાની એની ટેકરી છે. ચારે બાલુ મેદાન છે. ઉગમણી નદી ચાલી જાય છે. ટેકરી ઉપર કાઠયે ઝોચ નથી. ત્યાં વાઘેરેએ ખાત્ર ખોદીને જીંદી તેવી આડશ કરી લીધી.

ત્રણે દીથીઆરધારીએએ ત્રણ બાલુથી લૂટારાને વીંટી લીધા.

“સાહેબ !” ઉપર પહોંચવા માટે આકળા થઈ ગયેલા જોરા સાહેબ લાહુશને રાત બહાદુર પોપટ વેચી નામના અધિકારીએ વાર્યા, “સાહેબ ! સાવસ નથી કરવા જેવું. ધીરા રહેને !”

“હવે વાણીયો ચા મા, વાણીયો !” - એવો જ્વલ જ્વાળ આપીને લાદુશે ધાર ઉપર ધોડાં મારી મૂક્યાં.

ઉપરથી બહારવટીયાની ગોળીઓના મે વંરસ્યા. પેડુમાં જન્મ ખાઈને જીવાન લાદુશ ધોડા ઉપરથી ઉછળ્યો. નીચે પટકાયો.

ફેજના ગોળીખારે વાઘેરોનો પણ શોથ વાજ્યો. દુષ્ટ દેવોલા પણ છેલ્લે છેલ્લે ખરી બહાદૂરી બતાવતો, એક ગોરાને સાથે લેતો, પોતાનાં પાપોનો દિસાબ દેવા પ્રભુને દરખાર ચાલી નીકળ્યો.

લાદુશના મોતથી વિકરેલો હૈઅર્ટ હાથમા ઉઘાડી તલવાર લઈ ધૂમે છે. એવે એણે એક જગ્યાએ એક વાઘેરને પડેલો દીડો. એને મુલેલો માની ગોરા તલવારની અળી ધોંકાવવાં ગયો. મરણની તૈયારી કરતા વાઘેરે સૂતાં સૂતાં પોતાના પડખામાં પડેલી બંદૂક ઉપાડી હૈઅર્ટને ત્યાં ને ત્યાં ધુંકી દીધો.

એ ધીમાણાંમાં કામ આવેલા ઓગણીસ બદમાશોની લાશો ખીન્ને દિવસે માછરડાને પાદર વડલાની ડાળે લટકી ત્યારે - મુલકમાં ચરેરાટી બોલી ગઈ.

મુજુ માણેક મધરાતે આવી પહોંચ્યો. ચોકી વચ્ચેથી લાઈની લાશ ઉપાડી ગયો. રંગડીને પાદર જઈને લાશને દેન દીધું.

માણેકે માંડવ શાપીયા, વાગે ત્રણક તૂર
દેવે ખાગેથી ડંસીયા, હૈઅર્ટ ને લટૂર

[માણેક વાઘેરે માંડવા શાપ્યા. ત્રણાણુ ઢોલ ને વડીના નાદ થયા. દેવાએ તલવારથી હૈઅર્ટ અને લટૂશ, બન્ને ગોરાઓને માર્યા.]

માછરડે શકત્યુ મળી પરનાળે રગત પીવા,
અપસર થઈ ઉતાવળી વર દેવો વારવા.

આને ત્યાં-માછરડા પર બે સાહેબોની કબરો છે.

* કીનકેઈડનું આધાન્તર :

On Macharda Hill the Goddess (Kali)
came to drink the blood of men
And the Apsuras came in haste to wed
the hero Dev (Manik)

૨૯

“મુરબા ! આ વાડીની ઘટા કાવકી છે. બૂખ્યા થોક્યા આંદી જ વિસામે લઈજી.”

“હા વેરસી ! માણુમું અનાજની ના પાડશે. પણ જાંઝવાં કાંઈ જાંઝાની ના પાડશે ?”

હસીને જવાબ દેતાં દેતાં બદારવડીઆએ પોતાનાં દુળગા દેઠ ઉપરથી દર્યાધાર હોડયાં. બરડાના વાહરડા ગામની સીમમાં એક વાડીનાં ઘટાદાર જાંઝવાં હેજળ પોતાવું યાકેલું ડીવ પખું મેલ્યું. સૂખ અને ઉત્તગરે એના પટાડી દેદને પણ પછાડી નાખ્યો હતો.

વેશાખતી ઉતી લૂ વાતી હતી. ચારે કોર જાંઝવાં ! જાંઝવાં ! જાંઝવાં ! જાંઝવાં ! જાંઝવાં ! નદી સરોવર લઈને છે ને કાકે મોટી નગરીઓ આમી પેડી છે !

ખીજન ચાર સાથીજ બેગા દતા તેણે પણ દર્યાધાર પડીવાર ઉતારીને આરસીકે મેલ્યાં. જાંઝને થડ ટેકા ઇષ પરણે દસતું મ્હોં રાખતો બદારવડીયો બોલ્યો :

“લેયું લાઇ જગતીયા ! આ જાંઝવાં વેવાં ? એપ્પો જતલે આપો ઉમો ઉમો કાંસી કરી રજો છે ! અરે લુંગ ! પાંજી વતન રહને ટરપરાવજ ? અદાણે ?”

મુણએ મ્હોં ગવકાંબુઃ પુગ એની આંખમાં જળજળાયાં જઈ વ્યાવ્યાં.

હાલો કુરાણી ભેદ રહો : “દક મુરબા ! કોવવાઈ જવાય કે ?”

“ અરે ના રે ના ! ઇ તો મુને જોધો કાકો ને દેવોલા સાલરી આગો પદરમાની ફોળ ફેગના, તેમાથી આજ પાચ રલા. હવે પાચમાથી તો કોઈ ખરો એમ નથી ને લાઇ ? ”

નાગરી આગળે ધોરસ ચડાવો “ આ પાંચ તો પાડવુ જેવા રીયા ઝીએ મુરલા. હવે તે ખરીએ ? આવો સાથ છોડીએ ? ”

“ અને હવે ક્યા જાગા િ કાડવા છે ? દીક લાધણ્ ધાવા લાગી છે. હવે તો દારકનો ધણી વેની વેલી દોરી ખેચી લેશે ! ” મૂળુ પરાણે હસતો હંસતો બોલ્યો

“ એ ભૂખનો વાધો નહિ મુરલા ! ” વેરગી જગાસું ખાતો બોલ્યો “ ભૂખ ખમાય, ઠગગરા ન ખમાય ચાટાણે ભવેને કોઈ ભોજન ન આપે ! ઉપવાની કોઈ ના પાકે એમ છે ? ઉવ કરીને ભૂખે વિગરશુ. ”

સહુએ એક પછી એક જગાસાં ખાધાં.

“ મૂરલા ! દથીયારે છોડવાનું મન થાય છે ? ”

“ હવે દથીયાર છોડું ? નિાને આસને લુકુ ? અટાણે તો દેવાવાગું ગીત મહેવિં ચડે છે ”

ધીરે કહે મૂળુ જાત્રા લાગો

જના રે છડિયાં દથીયાર અલાલા ભેલી !

મરણુએ હકરી ધાર, દેવોલા ચેતા

ચુરમા વંકરા ! ના છડિયાં હંથીયાર !

[દથીયાર નહીં છોડીએ અલ્યા ! અલ્યા ! કરો જો ભાષ્યો ! એક રે મરણુ તો છે જ. દેવોલા કહે છે કે આ વ ડાં મરણુ મુરલા ! મહેવિં દથીયાર નહિ છોડીએ]

એલો ધીંગાણો પીપરડીને કીધો હતો

કીને ન આંડી મર, દેવોલા ચેતા

મુરલા વંકરા ! ના છડિયાં તલવાર.

[મહેવિં ધીંગાણુ : પીપરડીનું કહું. ત્યાં કોઈએ માર ન ખાધો

લટ્ટર હેખટલ વાર્ રે ચડિયુ' બેલી
 બક્ષી માછરડેલ માર, દેવોલા એતો
 મુરુલા વ'કડા ! ના છડિયાં તલવાર,

[હેખટ લટ્ટરની ફાજ ચડી, તારે માછ-ફાળી ધાર પર ચડયા.]

જોરો રફલ હણે છાતીએ ચ'પ્યો નાર
 હેખટ લટ્ટર મુ'લે ધા, દેવોલા એતો
 મુરુલા વ'કડા ! ના છડિયાં તલવાર.

[નિટાળી રામકલ છાતીએ ચડાવીને મધુ કુ નેહ લેને હેખટ લટ્ટર !
 મારે ધા કેવો ગાય છે.]

દાબે પડબે ભેરવ બેલે જીવાનો !
 ધોંગાણુમે' લોહેલુલ ધમસાણુ, દેવોલા એતો-મુરુલા

[ટાળી બાજુએ એનેવ-પક્ષી જોલ્યું છે. માટે આજ તો ધોંગાણુમા
 સોહીના ધમસણુ જોતરો. આજ મરણુ એવા ચક્રન દેખાય છે.]

ચારે જણુ સ્હેરથી જીત જીવવા લાગ્યા. ગાદને જૂખદુખ
 નિસરના લાગ્યા

ગાતો ગાતો મુળુ એવે ચડ્યો નીંદરે ધેરાણો ચારે સાથીડનાં
 પોપચા પણ ત્મારી થવા લાગ્યા. બેળો એક જણુ ચાડીકા હતો
 એને બેસાડ્યો ઝાડ માથે અને પાચેને નીંદરે ટાળી દીધા.
 લાંધણો, ઉગગગ અને રજાપાટ થકી લોચપોચ થયેલાં શરીરો
 ધસધસાટ નખાઈ ગયા.

ખંદૂક લઈને ઝાડ ઉતર બેઠેવ ચાડીકાને પણ એવા
 આવના લાગ્યા. ખંદૂક પર ટેકો લઈને એ પણ જામી ગયો

સીમમાં એક આત્મી આટા મારે છે. એણે આ સલેલા
 નરોને નિરખ્યા એણખ્યા. બાજુમાં જ પોરખંદરની ફાજ પડી
 હતી તેને જઈ વાનડ દીધા.

ફાગનો દેકાગે બોલ્યો ત્યારે બહારવડીયા જાગ્યા. મુળુને મીઠું
 સ્વપનું આનનું હતું. જાહે ગાયકવાડી સંજી બાપુ મખારાને એને

એ હબર કોરી આપી છે, ને પોતે એ પૈસા ખરચી પરભવા ગયો છે. પુલેકે ચડ્યો છે. રૂપાળી વારેરાણી બજે રાતને છંદે પહોરે એનું રૂપાળ પપાળે છે.

એ મીડું સોપા લાગી ગડું. બજે ત્યાં સામે મોત ઉભું છે બહારવટીઓ ઉઠ્યો ગીસ્તની સન્મુખ પગલા માણ્યા. બેર-ઓએ હાકલ દીધી.

“ મુળુભા ! આમ આલપરા દીમના. ”

“ ના ભાઈ, હવે તો રજુહોડરાયછ દીમના ! ”

બહારવટીઓ ફોજની સન્મુખ ચાલ્યો વાર આજે તે પહેલા તો પાચે જણાએ ગામ બહારના એક ધરનો ઓથ લીધો એ ધર દેવું હતું.

વારમાથી હાકલ પડી “ તવવાર નાખી દે, છવવુ હોય તો. ”

જવાબમા ખોરકામાથી બહારવટીઓ ગઉક્યો બેજા ચારે બેરએ સર પૂરાન્યાઃ શરવીરોએ બજે પોતાના મોત, વેળાની કમા પડી !

• ના છડીયાં તલવાર અડલાલા બેલી !
મરજોને હડી વાર ! દેવોભા ચેતે
સુરભા વંકડા ! ના છડીયાં તલવાર.

* કીનકેટક = તના ભાષાન્તરમા પાડુ બહુ છટ દો છે. એ લખે છે !

Here is a quatrain that was supposed to have been chanted as the storming party came up, and from its spirit, might have been sung on “the banks of the proud Euiotas —

“ Hear the brothers Mauik say

“ Fame or death be ours to-day

“ Captives we shall never be,

“ Death may find, but find us free

“ ओ लाध ! छववा साहु नेता नीक्या. अने पे ! आवी नव. महुना धा नेवा होय तो ओरा आवो. आवे उला उला कां पडारा करे ? ”

पांय न्या. जोरअमां गरी जेका हता, पयु शेजनां पांयमे न्युमांथी डोधनी छती नहोती के पडये आवे. छेथी न अंहुकोने तारीरे थयो.

पयु अंहुकोनी जीके जोरहुं पड्युं नहि. अहारवटीआये पयु सामे गोणीओथी नवाय पाय्यो.

“ ओवा सणगावे जोरहुं ! ” गीस्तमां जोडवयु थवा लागी.

अंहुकना गज साधे फरनी डोथणी टींगाडी. डोथण नी साधे लांथी नमगरी आंथी. नमगरी सणगावीने गजनेः धा कयो जोरअ उपर पठनां न दाइने दा लाय्यो. धडीकमा तो जोरअने मोटा मोटा लडकाये घेरी लीधुं.

न्यारे अहारवटीआ धमाडे मुंजाध गया, त्यारे मुणुये पोताना यारयु जेइने साह दीधो : “ नागसी ला ! तुं यारयु छे. माटे तुं माइं मायुं उतारी ले माइं मोत गीस्तने दाथे अग्या भ हे. माइं मायुं वादीने शेज लध नरी अने भवकने देआइशे ओथी तो लपुं के तुं देवीपतर वादी ले. ”

यारयु धृष्ट उकयो. मुणुभावुं मायुं पाडवानुं जेर जेनी छतीमां नहोतुं. हड ! हड ! हड ! यारयुनां नेत्रेमांथी नीर हडी पड्यां.

“ अर ! यारयु ! माइं मोत अगाडपुं न ह्युं के ? डीक . त्यारे जेडी, उयाडी नायो यारयुं. ”

पांय न्या अहार नीक्या. सामेथी गोणीओनी जीके जेथी : अने आंही छेला नाह संभगायाः

“ ने रणुछोड ! ने रणुछोड ! ने रणुछोड ! ”

ઈદર લોકથી ઉતરીયું, રંગાઈ બોલે રૂપ
માલેક પરલો મૂળવે, ત્યાં લેળા થીયા ભૂપ.

[ઈદરલોકથી રંગાઈ મદ્દા રૂપ લઇને ઉતરી - ત્યાં ભૂપતિએ લેળા
લેળા છે અને નૂડ માલેક પરલો છે ત્યાં-સુદક્ષેત્રમા.]

નારીયું નત્ય રંગાય, નર કે દિ રંગાય નહિ,
બોલો રંગલો આજ, માલેક મરતે મૂળવે

[સ્ત્રીએ તે રંગાય છે. પણ પુરૂષ કદિ રંગાતો નથી. હતા આજ
તે મૂળ માલેક મરતા બોલિ (બોખામડળ) કે જે પુરૂષવાચક છે, તે
રાજી પરલે. તિરાધાર બન્યો.]

ગોમતીએ ધુંધટ તાણીયા, રેયા રણુઝોડરાય !
ગોતી ધુતું તે રેલાઈ ગીયું, માલેક હુંગરમાય

[ગોમતીએ શોકથી મ્હોં પર ધૂમટો ઢાકયો. રણુઝોડરાય પણ
રડયા. કેમકે માલેક રૂપી મદામોહું ગોતી હુંગરમા નારા પામ્યું.]

ઐતિહાસિક માહિતી

૧. ગોટસન ડ્રૂપ 'કોઠીઆવાડ સર્વ સંગ્રહ' : પાનું ૧૧૬-૧૧૭ :
૩૧૩-૩૧૮ : ગોટસનનું વર્ણન ઉપરલુકું અને અમલદારશાહીની
એકપક્ષી દષ્ટિથી જ લખાયેલું છે.
૨. 'બોખામડળના વાઘેરોની માહિતી' : રચનાર-ડૃ. જ. મડોરી
વયા ઢ. બૂ. વ્યાસ, ઢારકા, મૂળ રા. સા. બમવાનલાલ સપેવરમે
લખેલ ઇતિહાસ પરથી ઉતારેલું આ પુસ્તક ઇ. સ. ૧૮૬૫માં પ્રગટ
પયેલું. એમાં સારી પેટે, સમનોલ અને પ્રયાનપૂર્વક એકઠી કરેલી
માહેલી છે.--
૩. મારા વર્તવમાં મદલ્તના પાત્ર રૂપે આવનાર રામજી રોકના પાત્ર
રતનરશી વાઇ, કે જે આમાની અમૂક ઘટનાઓના શુદ્ધ સાક્ષી છે, તે
હજી બેટમાં હૈયાત છે. તેવા માલેકની મદ્દાનુઆવના એલે નજરે-
નજર રીકી છે.

જેસાલ વેમલ

:: જુના સમયનું બહારવટું ::

[આશરે ઇ.સ. ૧૭૫૦માં જુનાગઢની ગાદી ઉપર રા ખેંગાર રાજ કરે : એને લીમલ નામે એક કુંવર.

કુંવર લીમલ વેરે પોતાની કન્યાના સગપણ માટે ઇડર રાજે શ્રીકૃષ્ણ મોકલેલું; લીમલએ પિતાને કહ્યું કે “બાપુ ! તમે પોતે જ રધાવો તો ?”

રા'ની નિષ્ઠા લીમલને ખાતરી ગઈ દશે.

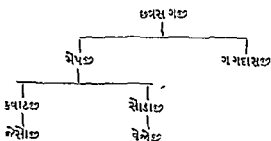
રા' જોલ્યા : “લાઈ લીમલ ! તો પછી ઇડરનો બાલેજ કાંઈ કૃટાણે રહી શકે ખરો ?”

લીમલ : “ના બાપુ. નહિ જ. નવાં રાજમાતાને એ ફીકરો જન્મે તો મારે રાજ ન ખરે. મારો કોલ છે બાપુ !”

રા ખેતારણ પરવ્યા. પુત્ર થયો. એટલે પાટની કુંવર લાગણ ૪૫૦-ગામડા લઇને સરવાળી ગાદીએ ઉતર્યો.

કોઇ કહેણ કે ૪૫૦ નહિ, પણ ચાર ચોરાસી : એટલે ૧૩૬ : રા.સા. ભગવાનલાલ સંપતરામ લખે છે કે એક જ ચોરાસી.

ભૂમિજ્ઞા ઇતિહાસને સૂરસંગણ થયા. ઇતિહાસને તે સરવૈયા અને સૂરસંગણના તે ચૂડાસમા :

આખી સરવૈયાનાડ આ બધાની. પણ રા' માહજિજના સમયમાં જ થલો ગરાસ ભૂનાગડે દખાવી દીધો તેથી બહારવટું મંડાએલું. ગગદાસણ રા'ની સામે બહારવટે દતા.

ઇ. સ. ૧૪૭૨-૭૩મા મોંગલિને મદમદ બેગડાએ પદ્મજી કર્યો. મુસલમાનનું તખ્ત મેંડાયું. એટલે બહારવટીયાઓએ ની સત્તા સામે મોરચા માડયા. વીસ વરસ બહારવટું ચાલ્યું.

લોળાગળ લાંકાળ, ગૂંજણ તુ' મોદળને મઢે
(ત્યાં તો) સિંદળદિપ સોંડાળ કંપવા લાગે કવટાઉત !

• [હે પાવણી કમરવાળા, મોંસના લોળા ગળનારા સાવઝે ! હે કવા-
ટણના પુત્ર જેસાણ ! તું જ્યારે જુનાગઢને કિલ્લે જઈને ગર્જના કરે છે,
ત્યારે પાદશાહ રૂપી સૂંઢાળો ગજરાજ કંપવા લાગે છે.]

૧

“કો ઇ અન્નપાણીનું ક્ષુધાર્થી ? કોઇ ભૂખ્યું દુખ્યું ?
હોય તો આવી જન્મે ભાઈ પેલો ભાગ તમારો.”

મધરાતે મસાણુમાં ખેડેના માણુરો આ પ્રમાણે સાદ-સાદ્યો,
અને એ નિર્જન ભૂમિ એના ઘેરા અવાજથી કાંપી ઉઠી. નવ-
રાતના દિવસો ચાલે છે.

અવાજ દેનાર આદમી રજપૂત છે. પડખે ઢાલ તવવાર ને
ભાણો પડ્યાં છે. સામે એક તાલુ' મુડકું બાજુ' હોય તેવી
સ્થિતિ સળગે છે. ચિતામાં ભડકા નથી રહ્યા, પણ ભાકાંના મોટાં
મોટાં ખોડસાંનો દેવતા ચારે બાજુ કાવ ચડક જાંચ પાડતો, તા'
ન ઝીકાય તેવો આકરો, કોઈ અમિકુંડ જેવો સળગી રહ્યો
છે. રજપૂતનાં ત્રણે હયાંઆર એ તેજમાં ચમકે છે. અને મસા-

હામાં ત્રેત ભેદુ હોય તેવો દેખાતો એ ગરાસીઓ આગમાં એક ધીંગા ઘેટા શેકે છે.

શેઝને એણે હાથમાં જમ્યો હીધો, ઘેટાના ભડયામાંથી કટકો કાપ્યો, અને ઉચે જોઈ હાકલ દીધી કે “કોઈ અન્ન પાણીનું ક્ષુધાર્થી ! કોઈ ઉપવામી !”

હાકવ પ્રરી ધાનાં જ પાજગથી, રજપૂતના ખંભા ઉપર ચઢને એક હાથ નીકળ્યો. પંબે પહોળો કરીને એ હાથ જાણે કે જમવાનું માગે છે કોઈ ખોસતું નથી. રજપૂત ચિતા મામે મ્હોં રાખીને બોલ્યો : “આ લ્યો ભા ! તમારે તો મોદું દેખા-
ડવામાં ય લાજ આવતી હશે ! ઠીક ! મારે મોદું વેંદતી કરવું છે ય શું ? લ્યો ભા, થાવ દાલના.”

રજપૂતને પાજગ નજર ન કરવાની તો પ્રતિજ્ઞા છે. વાંસેથી આપીને કોણુ હાથ લંગાવે છે એ જાણવાની એને જરૂર નથી. કોઈ ક્ષુધાર્થી હશે એટલું જ જાણવું બસ હતું. માસનો પહેલો દુકડો એણે એ ગબ્બી હાથની હથેળીમાં મૂકી દીધો. લઈને હાથ પાછો આલ્યો ગયો.

જેસાણ : વેગણ

રજપૂત ળી ગયો જમૈયો પોતાના સરીર પર મેદનો ઝડાઈ
દધને એલો પીંડી કાપી કાપીને લોળી નીતગતી એ હાથમા મેની
ને જ્યા પીણ પીંડી વધેરવા જાય છે ત્યા મા મા એવો
માજર થયો અને ગણી સુધી હેમની ચુડીએ ખળકતો કકુ-
વરણો હાથ બહાર નીકળ્યો અને રજપૂત જમણ કાકુ
જાની લીધુ બોલ્યા

“ કાણ છે તુ ? ”

• “ બાપ ! હુ શક્તિ ! ”

કહેતા જ દેની સન્મુખ પધાર્યા

“ માડી ! કાકુ કા જાલો ? ”

“ બાપનાંદવે હાલિ ! ધનાદ રી ”

“ રજપૂત તુ પણ લેવું તુ મા ? ”

“ પણ નોવું લેવું પણની કસોગી લેવીતી લે બોન, તું
કોણ છે બાપ ? ”

“ માડી ! હુ બાગવતીઓ કુ આઝ માલુસ તો આહીઆ
કયાથી બેકુ હોય ? ”

“ નામ ? ”

“ જ્યો ”

“ સામે ? ”

“ સરયો ”

“ એને પડ્યે ડો ? ”

“ ના, કાકાનો દીકરો વેલ્લે જો યમા છે અને મોટાપાપુ
અજાસ ગુરુપદે બેઠા છે ”

“ ડોની સામે બેગો છે ? ”

“ પાદશા સામે જુન ગઢને અમદાવાદ, બેયની સામે ”

“ શી બામન ? ”

“ અમારાં ૪૭૦ ગામ જુનાગઢે આંચકી લીધાં છે.

“ બાળ બચ્ચાં ? ”

“ જગદમ્યા જાણે. એની સામું જોવાનો અમારો ધર્મ નથી. સાંભળ્યું છે કે નટના પખાંમાં છુપે વેશે રજો છે. જાણુ થાય તો પાદશા છોકરાઓની હત્યા કરે. ”

“ કેટલુંક ચયાં નીકળ્યા છો ? ”

“ કાંઈ સાંભરતું નથી. મોટાબાપુને કાળા મોવાળા હતા તે ઘોળા થઈ ગયા છે. ”

“ બારવટે પાદશાને પોગાશે બચ્ચા ? ”

“ સારાં ઘોડાં મળે તો પોગાય માડી ! અમદાવાદ સુધીનો મુલક ધમરોળી નાખીએ. ”

“ જેસાણ ! ઘોડાં કાર નહિ કરે. આ ગરના કુંગરા અને ઉંડી નદીયુંમાં ઘોડાં ભાંગી જશે જાવ બાપ ! સોમત નદીને કાંઈ તમને જે રોજડાં મળશે. માથે પત્રાણીને હાંક્યા કરજો. નદીયું આવશે ત્યાં ઠેકી જશે. ને કુંગરાના ગાળા ટપી જશે. પહાડુમાં હડીયાપાટી કરસો. જેસાણ ! તેં મને તારું અંગ અર્પણુ કર્યું. તો મારું વરદાન સમજજો કે સતધરમ નહિ ચૂકો ત્યાં સુધી તમારો ધજગરો હેમખેમ રેશે. ”

કહીને શક્તિ અલોપ થઈ ગયાં.

૨

“ ગઢવા ! જમવા મડો ! કેમ થઈ ગયા ? ”

પણુ ગઢવો ખાતો નથી. ગામને પદર નટ લોકાના પખા ઉતર્યા છે. સાંજ પડી ગઈ, દિવસ આથમ્યો એટલે શહેરના દરવાજા દેવાઈ ગયા, ને એક ચારણ મુનાદર બહાર રહી ગયો.

એ ત્રણ છોકરાં ચારણને પંખાના ઉતારામાં તેડી લાવ્યાં, એ
-પાછાઓ ઠતી તેણે રાટલા ધડ્યા, ચારણને જન્મવા એસાર્યો. પણ
-ચાણુ થાળીમાં હાથ બોળતો નથી.

“ ગઢવા ! વહેમાવ ઊ ? ”

“ તમે કેવાં ઊ મા ! મારી ચારણ દેહ છે, એટલે હું
જરાક આંચકો ખાઉં છું. ”

“ ગઢવા ! વન ચારો ? તો વાત કરીએ. ”

“ માડી ! વન તો વાયે ય હલે : હું તો પાણો ચાઉં
-છું : કહે જે કહેવું હોય તે : હું દેવીતું પેટ છું ધ જૂવજો મા. ”

“ ત્યારે ગઢવા !

ચે પાલટીએ પાટ, પંડ પાલટીએ નહિ !

ઘર એળખીએ ઘાટ, જગતે જે જેસંગતણા.

“ ગઢવા ! વેળા બહુ છુરી પડી છે. તેથી આ લૂગડા બદલાવ્યાં
છે. પણ પંડય નથી અલગવ્યાં. અમે નટ નથી. અમે ગરામીઆ
છીએ. ગંગાજળિયા રાતું કુળ છીએ. અમારા પુરૂનો માથે
પાદશાહનો કેપ ભમે છે ”

“ કાણુ જેસાઇ વળેછ તો નહિ ? ”

“ એ જ, અમે એનાં ઘરનાં માણસો ! ”

“ તમારી આવી દશા બોલ્યું ? આ બારવટાં ? પંડ પર
પૂરાં વસ્તર ન મળે ? ખાવાની આ રાખ છાશું ? ”

“ હોય બારોટ ! વેળા વેળાની છાંયડી છે. અને ચાર
-ચોરાશીયુંના મોડ પહેરનારા પુરૂનો જ્યારે અનેકાં દુઃખ વેડે
છે, ત્યારે અમથી આટલાં તપ તો તપાય ને ! તરવાર લધને જે દિ
નેડે ધુમશું તે દિ' વળા વશેકાઇ વદશે. આજ તો આભને
એળે ઊરૂને ઉઝેરીએ છીએ ગઢવા ! ”

ચારણે વાણુ ક્યું. પ્રભાને ચાણુ રજ લીધી. કહેતો ગયો
-ક “ માડી ! હડ તો પાદશાહનો દસોંદી, પણ તમારા ઠાકોરને
-ન ઉગારું તો આ અનાજ કીધને ખવરાવ્યું સમજાવે ! ”

“હજાર હાથવાળો હોયરશે ગદવા ! આટી અમે તો ચૂડા ભાંગવા તંયાર થઈને જ બેકીયું છીએ. પણ અમારાં દુઃખને ક્ષરણે બારવટીયા પાદશાહને શરણે જાય, છ તો કદિ નહિ થાય.”

“જેસોજ વેન્નેજ પાદશાહને શરણે જાય ? હથીઆર મેલે ? તો તો ગંગા અવળી વહે. અને રંગ છે તમને રજપુતાણીયું ! આમ રજપાને પણ ધણીએને પાનો ચગવો છો ! રંગ !

હજી સૂર અંબહણે
હજી સાળતં ઈદ્રાસણુ !
હજી ગંગ અંબહણે
હજી પરજણે પૂતાશણુ !

છાપ્ય બોલતાં બોલતાં ચારણના કંવાડાં બેઠાં થઈ ગયાં.
અને એણે દુહો લલકાર્યો :

(ભી) જેસો ને વેન્ને જાય એણે અહરાણું તણે,
(તો તો) જે પાંડરું ન થાય કાળા ધેને કવટાઉત.

[જે જેસો વેન વેવા અટંકી રજપૂતો પાદશાહને શરણે જાય, તે સુદ્ધિના નિયમ પઠકી નય : તો તે કોળા રંગની ગાયતું હૃદ્ય પણ કાણું

૩

વેને વેજળ કોટ શીરાગંધ ચણાવીયો,
મલેમલની ચોટ સાવજ વાળી સોંડાઉત.

[સોડાજ સરવૈયાના પુત્ર વેનજને ચૂનાબધ વેલલ કોટો ચણાવી-પાદશાહની સામે સાવજ સરીખો વેન્નેજ મલેલની માફક દાવણેય જેલતો.]

હજીજળ બીબડીયું કરે, પડ પડ મરે પઠાણુ
વેને નાખે વાણ્ય સાવજવાળી સોંડાઉત.

[ત્યા વેળેણ સાથે સુરખી ગજાના કરે છે, ત્યા તો કરીને પકાણા (ચોતાના ઘોડા પરથી) પટકાઈ પટકાઈ મરે છે, ને એની ઝોંઝો-ખીખીઓ કંપાત કરવા લાગે છે]

જૂને હળ જૂતે નહિ, કે ઘાલીયા ઘડે
કાંધલ જૈ કડે, મરકું દોવા સોંઘઉત

[વેળણના ત્રાસથી જુનાગઢની જમાનમા હજો જૂતી રાગવા નથી આખી સોરઠ એને કબજે કરા લીધી છે]

ગિરમા ગરન નદીના ઠિનારા પર જુનાગઢની દિશામાથી ઘોડા જેવાં મે મોટા રોઝા પારનાર આવીને ઉભાં રહેતા, અને ચોતાની પીક પર અખતર સોતા અસનારોને લઈને બેખડેટ ટપી સામે ડિ જતા આજ પગ રાવલકાંઈ રોઝાના અસનારો ઉભા છે પાગાલી પમણોની ફોજે આજ મેથ જહારનગીયાનો પીકો લીધો છે ઠેક જુનાગઢથી ફોજ તગઢતી આવે છે

ઉપરજોની અજ પડીને આગની રાતે એજો પાદશાહ ઠી સૂનાની મેડીમા ખાતર વીધુ જોમા તનવાર જાતીને ખીસડોનાની જેમખેથ લાઈ ચડી ગયા મોંડીની માફક સુવાગા પગના મેરીને અદર ચાલ્યા બે પનગ દીકા એ પર પાદશાહ ખીજ ઉપર હુ મ પનગીયા જેવો ચચળ અને પટાનો સાધેન નાનેરો લાઈ વેળેણ તનવાર કાલી ઠેખા ગયો ત્યા જેસાએ પીક ફેરવી વેળાએ પુઠુ

“કમ પાદશાહ દીધી લાઈ ?”

“પાદશાહની ખીકથી નહિ, આપુ! ધરમની ખીકથી ”

“શુ છે ?”

“હુરમ મેનના લગાડ ખસી ગયા છે ”

“કાઈ વાધો નહિ આપજો માજણ્યા લાઈ જેવા સકિત સાક્ષી છે હોય હુ દાખી આપુ ”

વેળેજી ગયો. પોતાની પાસે પાંભરી હતી તે દુરમને માથે ઝોઢાડી દીધી.

“હવે ભાઈ! હવે કશું આ પાદશાહના કટકા? આવો રંગ આપણી તલવારને કે દિ ચુસી?” વેળે કાળનું સ્વરૂપ ધરી આંખોના ડોળા ધુમાવે છે

જેસાણએ મ્હોં મલકાવીને માકાર સૂચવતો હાથ ઉચો કર્યો.
“કાં?”

“આ જેને પાંભરી ઝોઢાડી એનો વિચાર કરે છું. મહોયેથી એને માની જણી ખોન કહી દીધી. અને આપણે કૃણુ, વેળ? આપણે તે ગંગાજળ! પાચાળીની એજ ઢાકનાર યદુનંદનના બાળકા!”

ભોલવાનો સચળ થયો. ને ઝોઢી તીંદરવાળી પદાણુગદીની આંખોનાં પોપચાં, સરોવર માયલાં પોપણાં જેવાં ઉઘડ્યાં.
“ઓ ખુદો!” એવા ચાસ એના ગળામાં જ રૂઢાઈ ગઈ.

વેળજીએ ડોળા ફાડી તાક પર આંગળી મૂકી. દુરમ પાદશાહના પવંગ આડે ઉભી રહી.

“હટી જા ખોન! તું જોતું છો, બ્હીશ મા! તારો સતી ધરમ રજપૂતના હાથમાં હેમખેમી જાણુજે. પણ આ અસરને તો આજ નહિ છોડીએ

“હું તમારી ખોન! તમે મારા ભાઈઓ! કાપડું માથુ છું.”

“માઝં ઝટ!”

“મારો ખાવંદ. મારો પાદશાહ કાપડામાં આપો.”

“પત્યું. વેળ! જેનાં આપણાં તગદીર! વજો પાછા. હવે તે પાદશાહ ખોનને કાપડામાં રસો.”

એજ જણા ઉતરી ગયો. દાંતમાં લીધેની તલવારો ઝમૂકેતી ઇ.

શું ચયું, તેની બ્હીક નહિ, પણ શું ચાત તેની બ્હીક ધર ૨૨ કાંપતી દુરમે ધીણીને અંગૂઠો મરડી જગાડ્યો. કથું કે

“જેસાં વેને આપણા મહેનમા !”

“હે !” પાદશાહને મનાઈ ગયો “ક્યા છે ?”

“ચાલ્યા ગયા”

“કેમ ?”

“પાદશાહનો છવ મને ખોન કહી કાપડામા દીધો”

પણ પત્ની તો પાદશાહની ઉંચ જાતી રહી ગિલાલી પર, દરનાજે, પનગ પાએ, પનનના જુપાટામા તે ઝાઝા ફરફરાટમા ઝોલો બહારનીધા જ જોયા કર્યો

ઝોદળ લે મટે નહિ, સુખે નો સુવાય,
મામદના હૈયામાય, ફૂટે હરણા ઠવટાઉત

[ઝોદળ (જૂનાગ.)ને ભય નથી મગતો મુખથી સુવાતુ નથી. અને મામદરા પાદશાહના હૈયામા તો હરણા જેમ ફૂટકા મારના હોય તેમ ભયના ફફાટક ધાય છે]

૪

જોવની અધારી રાતે, જેય બહારવગીઆ સોનરખ . નદીને કઠિ રોઝા ઉપર અમવાગ બની ઉભા છે મેની જડીઓ વરસે છે તેથી માથે ફૂચનીઓ ઝોરી લીધી છે ભાનાના દેમ લીધા છે અને ઘણા ઘણા વિસના યાદ ઉભાગ રાથી જેયની આખો મગી ગઈ છે એ ઘડી જ વગીના ઝોનામા પણ જેય જણા પોતાના ગરાસ પાછો સોપાયાના મીઠાં સોણા ભાજે છે જલો બાગ વરમની અરાધએ જ્યાં જવ્યાની વેળા થઈ રજપૂતો હૈયોની માયામમતાખરી કાચગીઓ ખાની કરે છે.

ત્યા તો ઝગડો ગયા કાન ચમક્યા અરણ્યમા આધે આધેથી
પોતાના નામનો મીઠપભર્યો, ઠપકાભર્યો લલકાર સાલવ્યો:

પડ ધૂળે પુથમા તણું, કડકે નોખત કોય,
જેસા સામું ન જોય, કાન કુટયા કવટાઉત.

[ઓ જેસા ! આ પૃથ્વીના પડ ધૂળે છે નોખતો ગાળે છે છતાં
હજી કા સામે નથી જોતો ? તારા કાન કા કુટી ગયા ?]

જેસા સામું જોય, ગડહટી નોખત ગુ જો
(પણ) કાળહુટી કોય, કંકરી ગતિ કવટાઉત.

[ઓ જેસા ! સામે તો જો આ નોખત ગુ જો છે પરંતુ કાગની ગતિ
બહુ કપરી છે]

ત્રહ ત્રયાં ત્રંબાળ (કાં) સાંભળ ને સરતાન
જેમા હજી ન જાગે કાન કુટા કવટાઉ

નીંગરતાં નિશાણ, (કાં) આંભળ ને સરતામનાં
જેમા હજી ન જાણ, કાં કાન કુટા કવટાઉત

[ઓ જેસા ! કપાટણના દીકરા ! આ સુલતાનના કાકા નિરાન
તારી પાઠળ ગાજતા આવે છે તે હજીય કા ન સામગ ? તારા કાન
કા કુટી ગયા ?]

આધે આધેથી જાણે હવામાં ગાણને એના ચેતવણીના નૂરો
આવવા લાગ્યા

‘ ભાઈ વેગ ! કો’ક આપણને ચેતાવે છે કો’ક મંમસ્થા
કરે છે ચાગ પિના બીજો દોય નહિ ભાગો ત્રટ વેગલકો’ ”

વરમામા અધારે રગ્તો ન ભાળતા, તરબોળ પનગતા,
નદી નાળા ટપાને બહારવટીયા નાસી ધૂટયા

કાળભર્યો પાદશાહ ફેાજ લઈને દેવાવેથી જગ્યાએ આવે તો
બહારવટીયા ગેન થયા હતા પાદશાહ સમજી ગયો ફેાજમાથી
એક માણુએ અવાજ દઈને બહારવટીયાને ચેતાવેના એની સામે
પાદશાહની આખ ફાટી ગઈ પૂજુ,

“ તે ચેતા થા ? ”

“ હા, પાતશાહ સવામન । મે ચેતાવ્યા ને દુ તારે ચારણુ
જુ. તુને આજ ખોલ્ય ખેસતી અટકાવવા માટે મે ચેતાવ્યા
માય । ”

“ ફેગ પાછી રાગે જનરા છો બહારગીયાને ”

“ એ પાદશાહ । ” હસીને ચારણુ હાકન દીની

અયો ન ઉડળમાંય સરવૈયો સરતાનની
જેસો જોરે જાય, પાડ નહિ પાતશાવરે ।

[સરવૈયો બહારગીઓ સુલતાનની આધમા ન આવ્યો, અને એ તો
પોતાના જોર, વડે ચાલે ગયો એમા પાદશાહ । તારી કાઈ મહેરબાની
ન કહેવાય]

“એસા ! ” પાદશાહ નાવનોગ થયા “ ફેગ ” ઉખાડીને
બહારગીયાને ગિરને ગાગે ગાજે ગોતો ”

દુમ થાતા ફેગ ગિગમા ઉતરી

દા આવે દળવા કંબુ, હોંકરડ ભડ હેયાં
(ત્યા તો) ઝોકે ડ ઝાલે ના કોમળ ઢાલુ કવટાઉત.

[પકાણોના દળ બહારગીયાને દળી નાખવાને કાજે આવ્યા પણ ત્યા
તો એની કોમળ ઢાલો એ ભાડના ઝાટકાની ઝોકે ઝાલી ચકી નહિ.]

માર્ગે ધીંગાગા મજાના આવે છે પાય પાય પકાણોને
પગડી પગડી જે ભૂખ્યા નગરયા ને લીંગમના ભાઈઓ ભાગી
ફૂટે છે એમ થાતા આખરે રાનકડી આમી ગયા

ગિર વીધીને ગાવ પડી છે આને અડવાની ટોડ રમતી
ટોય તેવી એની ઉચી ઉચી બેમે ચડી છે ઉચેગી બેખડોને
માથે પણ કયાઈક કયાઈક દુગમ ઉખા છે બેખડોના પેગળના

• કાઈ કહે છે કે એ ચારણુ નામ જવાન સાગ ને કાઈ કહે છે
કે સાલજુ જંગરો.

પાળો આદમી પણ ન વીધી શકે એની ધોર ઝાડી ઉભી છે એ ઝાડીને ઝાળે ઝાળે સાવજ ડુંકે છે. જેવા કુગરા, જેની વગાઇ, જેવા માવજ, તેવા જ ત્યાં વસે છે નેસવાસી રબારીઓ ને આગળ આપસે. તેવી જ ચરે છે સાવજશરી કેસે આમ ગવવની ગેઝમા તેા બધા બળીયા જ પાકે છે સાકુળાની માતા જાણે કોઇ પૂર્વ જૂગમાં શાપ લાગ્યાથી નદી બની ગઇ છે ઉતાળે શિયાળે અબોલ ચાલી જતી રાવલ આજ એમારે ભાદરવાના ભરપૂર વરસાદમાં હાવીના ભુક્કા બોલાવે એવી મરતીમા ખેપૂર ચાલી જાય છે. પાણીની ચપાટો ખાધને જાંબે ગવવની બેખો ગીડીયા કરે-છે. હયા મ'યા એને સંસારમ કોઇની ગ્દી નથી પ્રવાહમાંથી અવાજ ઉઠે છે કે માર માર માર માર માર! માર માર! ખીજી વાત નહિ.

શક્તિએ સમર્પેલ રોઝાં સાંકડો ગાળો ગોતીને ટપી ગયાં સામે કોંકે ઉતર્યાં પછી પાછા ફરીને બેચ ભાઇ જુનાગઢી સેનાન સંનુખ ઉભા રવા. રાવલે ફાજને સામે કાંકે જ રૂંધી રાખ હતી સખ્યાની લાવપમાં રંગાલી આ બે મરણીયા ક્ષત્રિઓન મુખગાનિ નિકાળાને પકાણો પાઝ ફર્યા.

આંખે તમ્મર આવે એવો ઉંડો વોહળો સવરનજો અને એ. એરકોશની નદી એને કાંકે કાંકે નાનકડી માંકડી ઢડી છે. જાણુ-બેહુ વિના ખીલું કોઇ એને જાણતું નહિ. ઢડીએ ઢડીએ રોઝાં હાકીને બેચ ભાઇ ટાંચે પહોંચે છે ને ત્યાં ડેલીમધ દરવાજો થોભાગા રંગપુતેની ચોકી વજોટી અંદર વેજલકોશમાં જાય છે અંદર પહોંચી જગ્યામાં દરબારગંઠ બાધેવો છે.

સવરનજો, રાવલ અને એરકોશની ત્રણે નદીઓએ જાણે કે ચોપામ આકાશ બીડીને વેજલ-કોશને વચમાં લઇ લીધે છે. ક્યાયથી સત્તુઓ ચડી શકે તેમ નથી બેખડો ઉગી આલ-આગી અને સીધી દિવાલ સરખી છે. ગિર માતાએ જાણે બહારવટીયાને પોતાની ગોદમાં લેરા સારૂ આવી ધંકી જગ્યા સરજ હશે!

જેસાણ : વેળા

- એક છુદ્ધ રજપૂત સામે આંગળી ચીંધીને જેસાણ બોલ્યા,
“લાઇ વેળા ! જેવા મોટા આપુને ?”

“હા, ત્રીજી પેઢી સુધી એને માથે ય આ વીતક વીતવાં લખ્યાં હશે ને !”

“ઉપાડે ડીલે બેસીને નીચેથી કાંઈક વીણે છે.”

“અને વીણી વીણીને અંલા ઉપર શું નાખે છે ?”

બે ય પાત્રો મોટાઆપુની પાંખે ગયા. ઉઘાડી પીઠ ઉપર માંસમાં મોટો આડો દીરો. ને ખાસમાં કીડા ખદખદે છે.

“મોટા આપુ ! પાકાને કેમ છે ?”

“આપ !” જવાબ પડી ગઈ. “ઉપાડું છું” ત્યાં તો ઉઘાળી ઉઘાળીને બહાર પડે છે.”

“તે પાછા વીણે કાં ?”

“આપ ! એને મરવા ન દેવાય. પાછા પાકાને... એ એનું ધર જંડાવાય કાંઈ ?”

“અરે મોટા આપુ ! જવાલને આમ જવાડવી ? ફાલીને આઈ ન જાય !”

“પણુ લાઇ ! બહારવટાને ધરમ તો જતિ ધરમ છે. જવાલને મરવા ન દેવાય, એનાં જતન કરાય.”

“તો તો ડીલને ફાલી આશે.”

“તે સાદુ તો આપણે રોજ પાકામાં ગેર લોટનો પીડા કરીને ભરીએ. જવાડાં લોટ ખાય ને કાપા બચી જાય: બે ય વાતે સગવડ.”

દુઃખીયો ડોસો લહેરથી દાંત કાઢ્યાં લાગ્યો.

પોગી ફરફરી દાઢીના કાતરાવાળો મોટો આપુ ગંગાસ સંત સરખો દેખાતો હતો. બહારવટીયાના આપનો એ સગો કાકો હતો. જુવાનીથી માંડીને આજ એથી વર્ષ સુધી એ જુનાગઢ અમદાવાદની સામે ઝઝનો હતો. હવે બે ભરીખાના

દીકરાને તૈયાર કર્યા પછી પોતે થોડાં થોડા વિસામો લેતો હતો. ખંડારવટાંના ઉચા ધર્મોની તાલીમ એણે એ ય ભાઈએને પહેલેથી જ દીધી હતી.

“મોટા બાપુ!” જેસાએ કહ્યું: “હવે તો સાવ વિસામો જ લ્યો. આ પાકા સોતા અમારી સાથે કેટલાક આખી શકશે? ક્યાંય લોટ મળ્યો, ન મળ્યો!”

“ભાઈ! વિસામો તે આ શરીર શી રીતે માણે? મન અમદાવાદ-ભુનાગઢના કોટ કાંગરા માથે દેક દઈ રથુ છે. પણ શરીર મનના દોડમાં આંખવું નથી તેથી આંહીએકું એકું જણે રૂ વે રૂ વે શ્યા પરાવાના હોંપ એવું આકળું બને છે.

“મોટાબાપુ! હવે પ્રભુભજન!—

“બાપ! એકવાર અમદાવાદ શેરની અખરમાંથી સાર્યાં મોંતીની માળા ઉપાડી આવું, છેલ્લીવાર પાંચાને જાસો દઈ આવું, પછી હાંઉ! કાયમનો વિસામો. ખીજે અવતાર કર્યાં આરવટું ખેડવા આવવું છે?”

રાખમાં ભારેવા અગ્નિની માફક અંદરથી સળગતો ડાસો, ઉપરથી આવાં નિરાંતનાં વેણુ ખેલતો ખોવતો પાકામાં લોટનો પીંડો ભરતો જાય છે, ને હેડાં કરી જતાં જીવડાને પાછાં ઉપાડી ખંલા નીચેના એ મોટા જખમમાં મૂકતો જાય છે. જીવડાં સુંવાળા સુંવાળા માંસના લોચામાં બટકાં ભરી રહ્યાં છે, પણ મોટાબાપુના મ્હોંમાં સીસકારો ય નથી. આ દેખાવ જોઈ આરવટીયાનાં કલેજાંમાં જણે શારડી ફરે છે.

ભર જે જે લાડલાળા તણે ધાધુ બે ધમસાણુ
અમદાવાદ અહરાણુ, કાણુ' માંડે કવટાઉત !

[ભાલાવાળા બદ્ધારવટીયા ત્યારે અમદાવાદમા જઈને ધાસાણુ
આવે છે ત્યારે ત્યારે મુસવમાનોને ઘર કળે-ક' તાતો મડાય છે]

આવે' ઘર અહરેતણુ જેસંગ વાહણાં જાણુ,
(યા તો) ખોદે લઈ ખરસાણુ કળે' નીચુ' કવટાઉત !

[ત્યારે જેસાણુની ફેજ મુસવમાનોના ઘર ઉપર આવે છે, ત્યારે
જેસાણુને નરી કળે ખોદવી પડે છે]

તે' માર્યા મામદ તણા, ત્ર કળે' ઉપર ત્રીસ
(ત્યાં તો) વધીયુ વીધા વીમ, કળેરેતાનુ' કવટા.ત !

[એ કવારજના પુત્ર ! તે મામદયા બાદશાહના ત્રણસો તે ત્રીસ
પણાણે માર્યા, તેથી શહેરનુ કબજતાન વીસ વીધા વધારણુ પડયુ.]

૬

અમદાવાદ શહેરની હીરામોતીની બગીચા એક હાટ
ઉપર ગગદાસ ડોચા બેગ છે વેગની વાઘ પોતાના હાથમા જ
છે હાથ, તતવાર ને ભાને પોનપોતાના હેડાણુસર જ છે

પારખી પારખીને ડોચાએ મોતી સાટવ્યા

મોતીનો ગળ્યો શેકે એના હાથમા * દીધા રનડમા જુદી
રજપૂત છનગ મારી વેગની પીઠ પર પહોચ્યો ઝવેરી બેગાકો
બનીને દોડ્યો અને બેગાકા દીધા કે " અરે દરખાર ! મોતીના
આકડો ચૂકનતા જાવ ! "

“ આંકડો ચૂકવશે મામદશા બાપરા ! કહેજે કે કાકા ગંગદાસ મોતી સાટવી ગયા છે, અને જો નહિ ચૂકવે તો હું એનો મોંઘ ફાટીશ. ”

એટલું કહીને ડાસાએ દરણની ફાળે ફાળે ભરવાનો હેવાયો ઘોડો ઠેકાણો અને વેપારીઓની ભૂમરાણુ વચ્ચે ફેડી કરતો, ઉભી બજાર ચીરીને છુટ્ટો નીકળી ગયો. માર્ગે આડા ફર્પાં તેમાંના કેક પડાણુ પહેરગીરના માયાં તવવારે રોડવતો રોડવતો ડાસા જાણે ગેડીદડાની રમત રમતો ગયો.

ક્રાપાયના પાદશાહનાં પાણીપંચા હટ અને ઘોડા બહારવટીયાની પાછળ ચડયા. કેડે કેડા ઉધાઈ ગયા. કેક ગાઉની મઝવ કપાઈ ગઈ. પણ પાછળ ફેાળના ઘોડાની પડધી ગાજતી અટકતી નથી અને ગંગદાસનો ઘોડો ધીરો પડવા લાગ્યો.

“ મોટા બાપુ ! કેમ ઢીવપ વરતાય છે ? ” જોગા પુઝે છે

“ કાંઈ નહિ બાપ, ઇ તો ગઠપશુનું. લ્યો હાંકો ! ” વળી ઘોડીનાર હાંક્યા પછી ધીરો પડે છે.

“ મોટા બાપુ ! ખરું કહો, શું થાય છે ? ”

“ બાપ ! પાદમાં જીવાત્યની વેડના ખમાતી નથી. ”

“ કાં ! લોટ નથી ભર્યો ! ”

“ ભર્યો તો પણ ધણા પહેર વીત્યા જીવાત્ય જૂખી અઈ હશે. ”

“ શું કરશું ? ”

“ કહો અશીશુ હશે ? તો ઢીવને ટેકો થાય ને પીડા પિસરાય. ”

ત્રણેમાથી કોઈના ખડીયામાં કહો અશીશુ નથી નીકળ્યું. ઘોડા પૂર પાટીએ લીધે જાય છે. ઉભું તો રહેરાય તેમ નથી. એમા જોસાજીને એમાણુ આવ્યું.

કાળા ને જરાક પપલેથી જમીન આવી ત્યારે ભોમાં ભાલો ખુતાડીને એણે ઉચો લઈ લીધો. ભાલાને કાળો ગારો ચોટી ગયો હતો તે ઉખેડી, જેસાણએ અફીણ જેવી ગોળા વાળી.

“ હ્યે મોટા બાપુ અફીણ ! ઠાકરની દયાથી મારા માથા-પાંથી આટલું જડી આવ્યું. ”

અફીણ બાપીને ગંગદાસજી આરાગી ગયા વેદના ઘોડી વાર વિસારે પડી ફરી ટટ્ટાર રૂઠને ઘોડો દોટાવ્યો પણ વેદના પ્રહેવાતી નથી. પાઠામા ખદબદતી જુનાત્ય શરીરની કાચી માટીમાં હડી ને હડી ઉતરતી જાય છે

ગંગદાસજીએ ઘોડો ઉભો રાખ્યો, નીચે ઉતરીને ધરતી ઉપર ખેસી ગયા, અને દીકરાઓને સાદ દીધા :

“ જેસા વેળ ! બાપ, જેમાથી એક જણો ઝટ મારું માથું વાઢી લ્યો. પડી માથું લઈને ભાગી નીકલો. ”

“ અરે મોટા બાપુ ! આ શું બોલો છો ? ”

“ હા બાપ ! હવે મારાથી ડગલું યે દેવાય તેમ નથી રહ્યું. હવે તો આ દેહ આલી જ રાત રહેશે હમણાં જ દુશ્મનો આખી જતો. પણ જ્ને અહરાણુ મારું માથું કાપશે તો હું અસર ગતિ પામીશ માટે મારી સહગતિ સાદુ થઈને તમે માથું વાઢી હો વાર કરો મા વાસે વોડાના ડાગા વગડે છે ”

જેમાણ થંભી ગયો ગોવગરદનનું મહાપાપ એની નજર આગળ ઉભુ થયું. એ બોલ્યો “ ભાઈ વેળ ! મારો હાથ તો ભાગી ગયો છે તારી હિમ્મત હોય તો વાઢી લે ”

“ વાઢી લે મારા દીકરાં ! ” ગંગદાસ બોલ્યો. “ પાપ નહિ થાય, પુણ્ય થાગે ”

ઘડીને માટે વેળે પરશુરામ જેવો બન્યો આંખો મીંચીને એણે ધા ઠાં મોટા બાપુનું રેશમ જેવું સુવાણું માથું પાવરામા નાખીને ભાઈઓએ ઘોડા દોટારી મૂક્યા માર્ગે ઝડવા ને પખીડાં

ચે જાણે કળેજતાં જાય છે કે અરે વેળે ! ગોત્રગરહન !
ગોત્રગરહન ! ગોત્રગરહન !

બહારવટીયા ધણું ધૂમ્યા પાદશાહી ફોજ માર્ગે ગગ
દાસની લાવ ઉપર રોકાઈ ગઈ લાગી. આવીનું જેસાણે
આસાણુ આન્યુ.

“લાઈ વેળ ! પાદશાહના માણસો મોટાઆપુના ધંતે
શું કરશે ?”

“દેન પાડશે.”

“પણ એહમા માયા વગરનું ધડ બગે તો તો ગજમ થાય,
મોટાઆપુ અસર ગતિએ જાય.”

“તો તો આ ગોત્રગરહન કરી એજે જાય ! શું કરશુ ?”

“હાલો પાછા ! ચિતામાં માથું હોમ્મે જ ફૂટકો છે.”

બહારવટીયા પાછા આવ્યા. મંદસ્ત્રીયા યદને ફોજ મોંઘે
ધાયા. ભાવાની અણીએ ચડવેતુ માથું રહેમા હોમી દધને
અવોપ થયા.

૭.

જેસાના મારેલ જાય, હોદા કેક ખાલી હુવા
રહીયું ખીખીયું રાય, કેકહુંદી કવટાઉત !

[કેલા ચે અમીરાને જેસાએ મારી નાખ્યા, તેથી કેલા ચે હાથીની
અબાડીએ ખાલી પડી કેલા ચે મુસવમાનોની ખીખીએ રાતી રહી]

જેસાના જખમેલ નયાં તયાં ખખરું જાય,
(ત્યા તો) મામદના હૈયા માંય, કૂદે હવજાં કવટાઉત !

[જેસાણે હાથે અમુક માણસો જખમી થયા, એવી ચે મેરથી
ખમરો આવે છે, એ સાજગીને મામદરા પાદશાહના હૈયામા હવજાં
રહી રલા હોય એવી વ્યાજગતા આવે છે.]

ફર બગતર નર ફાડય, પાંખર અસ વૌધી પૃથી
નવીયું સેમ લલાટ હંટ તાહણું કવટાઉત.

[ઓ કવાટજના કુંવર ! તારા ભાવા કેવા ભેરથી ભોકાયાં ! ચવન મેઢાઓના મરતક પર ઝંકાતા એ ભાલાને માયાના ટોપ વૌધ્યા, મખતર વૌધ્યા, પુરૂષ વૌધ્યા, ઘોડાનું પલાલુ વૌધ્યુ, ને નલ્લે કે ધરતી સીંધીને એ ભાલો રોષનાગના લવાટ પર અડક્યો.]

મારી દળ મામદ તણા, ખુટવીયા આગે
જેસા લોખાન જે ધીધો મો ઘે કવટાઉત !

[ઓ જેસાણ ! તે મામદરાના સૈન્યમાથી એટલા બધા મુસલમાનોને મારી નાખ્યા છે કે એ બધાની કબર પર રોજ મૂપ કરવાના લોખાનની માગ વધી પડવાથી લોખાન મૈયો થઇ ગયો છે.]

* -

“ વણારથી શેઠ ! થોડીક વાર આ ડગલો ચેરી લ્યો. આજ રમે અમારા મેમાન છે. તમને ટાડ્યું નો વાય, માટે આ ડગલો ચેરી લ્યો ”

જંગનમાં જાન પકડાયેલા, જુનાગઢનાળા વણારથી શેઠે કડકળી ટાંઢમા બદાગવટીયાનો ડગલો પહેર્યો થોડીવાર થઇ ત્યાં મેકનુ મુવાળું સંગી સળવળવા લાગ્યું. મુવાળી ચામડી ઉપર યાકા ઉઠ્યા શેઠ ડગલો ઢાઢવા લાગ્યા. પણ તૂર્ત જ બહારવટીયાએ ઘેને અટકાવ્યો :

“ ના શેઠ, ડગલો એમ ન દેવાય. એ તો હવે ત્યારે તમારી ચટ્ટી જુનેગઢ નેકાણી પાસેથી મીકરાઇને આવશે ને, ત્યારે જ ડગલો તમારા ડીવ માથેથી હિતરશે. ”

“ ભાઈ મારેજી, પણ આમા મારું શરીર વીંધાઈ જાય છે. હવે હવે આગ હાલી છે ”

“ સેક, અમે ડગલામાં કાંઈ એક વીંછી થોડા લખાં હશે ? ”

“ પણ આપુ ! એ જેસાણ આપુ ! મને વેદના બહુ યાવ છે. ”

“ અરે વાણીયો ! એમાં ખીલું કાંઈ નથી. અમારા ટોલા છે. અમારા ચાંચડ માકડ છે. લાઇ ! અમે તો રોજ આ ડગલા પેરીએ છીએ. પણ ટોલા બાપડ હવે તો અમારાં ડીવમાં લોહી વિના શું પીવે ? આજ ટોલાને દીક તમારું મીઠું લોહી મળ્યું ! ”

“ એ બાપા ! આ તો ગઝબ ! નથી રેવાતું. ”

“ ફકર રાખો મા શેઠ. શેર અધશેર લોહીમાં કાંઈ મરી નહિ જાયો. તમને અમારે બરછીએ નથી વીંધવા. તમને વાણીયાને અમે વાડીએ કાપીએ નહિ. ખાલક લોહી લાળાને તમને ઉત્ત્ય આવે. ઇ કરતાં આ ટોલા લક્ષ તમને ય પૂર્ય થાયો ને અમને ય એક દિ' પાશેર લોહીનો બચાવ થાય. ”

“ પણ મારાથી આ નથી સહેવાતું. મને મોડલોં રહેવા દો. તમે રાખશો એટલા દિ' આંહી રહીશ. ”

“ લાઇ વેજ ! ” જેસો બોલ્યો, “ શેઠને હવે સંતાપ મા. ઉતારી લે ડગલો. ”

ડગલો ઉતારતાં જ વાણીયાએ ‘હારો’ ઉચ્ચાર્યું. શરીર પર છવાત્યના ચટકાનું ચિત્રામણ ચંઈ ગયું છે.

“ વણારશી શેઠ ! ” બહારવટીયો બોલ્યો : “ આ ડગલો અમે રોજ પહેરીએ છીએ. અમારા દુઃખનો કાંઈ ખ્યાલું આંધે છે ! ”

“ શા સારું ટોલા સાચવો છો બાપુ ! ”

“ તમારા એલા ધોળાં ખીળાં લૂગાંવાળા પૂજ શા સારું ટોલા સાચવે છે ? જાણતા નથી ? ”

“ એનાથી તો છવ ન મરાય. એ તો સાધુ કહેવાય. છવ દયા પાળવાનાં એનાં મત લેખાય. ”

“ ત્યારે શેઠ, અમારે જે બહારવટાંનાં મત હોય છે. અમે બહારવટીયા પણ અરધા જાતિ. અમારાથી અંજ માથેનું છવાત્ય ન મરાય. નીચી પડી જાયને, તોય ઉપાડીને પાછું લુગામમાં મેલવી જેવે. નવાય નહિ. ધોવાય નહિ આજ અહાં વીસ વરસથી અમારા આવા હાલ છે. ”

ડાંજો વચ્ચે વિચારે ચડી ગયો થોડી વાર રહીને મ્હો મવકાવી બોલ્યો “બાપુ! જૂ લીખને જાળવોછો ત્યારે વેપારી વાણીયાને ખાન પકડી નાણા કા છોડાવો? આટલું અધી હત્યા કા કરો? ખેડૂના ખેતર કા ઉત્તર કાગે? એમા એમા દયા નહિ?”

“ના, તમ પર દયા ન હોય શેની હોય? તમારા તો માયા વાદીને ગિરને ગાળે ગાળે એના તોરણ બાધવા જીવે”

“કા બાપુ?” શેઠની રોમગાઇ થરેરી ઉઠી

“કા? પૂડોડો? લાજતા નથી? જે પાદશાહ અમારે માથે માછળા ધોવે, એને તમે સનાયુ કરો? જુવેરા ભરો? એ અધરમીને ખેડુતો ઝમી કામીને ખોગખી પૂરે? એતુ રાજ તમે આહી નભાવો? એક તો પરદેશી ને નળી અધરમી! તમે એના કૂતગ બનીને ખગ ચાટો, અમારા માથે જીનમ ગુજારવાની અધી જોગવાઈ કરી આપો, અને અમારે તમને જીવા દેના એમ ને?”

બહારવતીયાને એલે બોલે જાણે ગિરના કુગરા સાદ પૂરાની રહ્યા છે પખીડાં ઝાડના ઉપર બેઠા બેઠા અગ સંકોડીને લપાઈ ગયા બહારવતીયો ફરી બોલ્યો

“અમથી તો આ ટોના ને ચાચક માકડ લના! પાદશાહને ધેસા ય નથી દેતા સનાયુ ય નથી ભરતા અમારા ડીન ઉપર એને ધધરે અરતાર દીધો, એજલે બાપડા ક્યા જાય? પાસેર લોહી પાને પડયા રટે છે એને અમે કેમ મારીએ? મારીએ તો તમને જ”

વાતો થાય છે ત્યા ઓચીંતો ગય ગાજ્યો રાતોચીંતો માર્કે દેખાણો ભાલો ઉપાડીને ઢેક દેતો પચકેશાણો સારજ વેળે કુગરાની ટાચે ગયો

“મોટાબાઈ!” વેળએ કહ્યું ‘એક બાઈ માણસ ઉતપુ દેખાય છે હારે પાચ આદમી લાગે છે”

“હથીઆર-મધ?”

“ના, માથા ઉપર અકંઈક કોથળી મેલી છે. મજૂર જેવા ઢાલ્યા આવે છે.”

“વેળા ! આપ, સામે જા. જે કોમ જોન હોય એને સાચવીને તેડી લાવ. વગામાં જનાવરનો જો છે.”

થોડીવારે વેળેજી એક આધને અને પાંચ કોથળીવાળા મજૂરોને તેડી જોંયરે આંગ્યો. આધને જોતાં જ વજારશી શેકની મુખમુદા, દીવેલ પૂરાતાં જેમ દાકરની આરતી જોળી ઉડે, તેમ ચમકી ઉડી. આવનાર સ્ત્રીએ નીચું નિહાળી સાડલાનો છેડો સરખો કર્યો.

અહારવટીયા સમજી ગયા. પાંચે થેલી અહારવટીયાની સન્મુખ મૂકવીને એ સ્ત્રી આગળ વધી. ગરવી, ગોરી, પેટે અવતાર લેવાનું મન થાય તેવી એ આધએ જનજરમાન અવાજે પુછ્યું “લાઈ; તમે જ જેસાજી વેળજી ?”

“હા આઈ ! એમે પોને જ.”

“હ્યો તમારાં દુઃખડાં લઈ.” આંગળ વધીને એ અહારવટીયાનાં નીચાં નમેજ માથાને વાણીઆજે વારણું લીધાં.

“તમે કોણ છે જા !” અહારવટીયાએ પુછ્યું

“હું તમારી જોન છું વીરા ! ને આ તમારા કેદીનો તમે દંડ કર્યો છે, એ દંડની કોરીઓ લઈને ચુકવવા આવી છું.”

અહારવટીયા અજ્ઞયજ્ઞ બન્યા: “આ શેક તમારે શું થાય જોન ?”

“મારા માથાના મુગટ. તમે એને છવતા રાખ્યા, એથી હું તમારાં જાળ અચ્યાને આશિય દઈ છું કે ઇશ્વર એના અખંડ ચૂડા રાખે.”

“અખંડ ચૂડા !” અહારવટીયા હસી પડ્યા. “આર વરે સથી તો જોન, રજપૂતાણીયુના ચૂડા વગર ખંડયે ખડેજા જ છે. હવે અખંડ ચૂડાના કોડ રજપૂતાણીયુને નલિ રજા હોય.”

સંભળીને સદુ અખેલ બની ગયા.

જેસાણ બોલ્યો “ જોન ! હવે તમે આ કુચનમાથી પધારો વણારતી ગે’ ! હવે તમે છૂટા છો અને આ થેલીયુ’ પણ પાછી લઈ જાઓ ”

“ કેમ બાપુ ! ”

“ અમારી જોનને કાપડામા પાછી આપીએ છીએ ”

બાઈ બોલી “ ના બાપુ ! તમે રાખો તમારે જોવે ”

“ અમારે નહિ જોવે જોન ! અમારે રૂપાના ખુમચામા નથી જમવું પડતું અમારે પાદશાહને પકરાન પિરસીને ક્યા જમાડવો છે ? તમે પાછું લઈ જવ અમારે તો તારી એક કોરી પણ અગનજ છે જો ! ”

વણારતીએ બદારવગીયાના પગની રજ લીધી હાથ જોડીને કહ્યું “ બાપુ ! છુ તો વાણીઓ સ્વાર્થમા છુડા છુ પણ તમારા બદારવડાનો અત આજમા માટે મારાથી બનશે એટલું કરીશ ”

“ ભાઈ ! વીરા ! ’ શેઠાણી જોઈ “ જુનેગઢ આવો ત્યારે જોનની ગાર લેજો હો ? અને સાત પાદશાહની પાદશાહી વચ્ચે પણ માર જોગડુ માના પે’ સમુ માનજો તમે મને નવો અરતાગ દીધો છે હું ક્યે બન ઇ કચ્છ ઉતારીશ ? ”

“ જુનેગઢ છે જુને જોન ! ”

૮

• જે ય બદારવગીયા ઘોડેસવાર બનીને ગીરમા ચાલ્યા જાય છે દિનમ આયમી ગયો છે ને અધારા ઘેરાય છે એ વિક્રમજા ઝાડીમા કોઈ માનવી કે કાગો કાગડો દેખાતા નથી જુનનો બુખથી ને મુસાફરીથી યાજી લોથપોથ ચલ મયા છે

ઘાટા જગનમા ન્હાની એક બાલુએથી માદણામા એકેની
એક બેસ ઉભી થઈ, અને ચાલવા લાગી ✓

લુનાને લેઈ રહ્યા કે આઠી બેસ કયાથી ?

વેળે બોલ્યો કે “ભાઈ, આજ તો આ બેસના દૂધનુ જ
વાગુ કરવુ છે”

“બહુ સાર !”

અધારે અધારે બેસનુ પૂછકુ પકડીને અસનારો ચાનવા
લાયા. થોડીક વારે ઉજ્જડ વગડમા રૂપાણો દરબારગઢ દેખાણો.
ને બેસ એ ગઢની ડેરીમા ચાલી ગઈ

અસનારોએ પણ ડેરીમા જઈ ઘોડાની રકામ ઝડી ઉતરીને
ચોપાનમા બેસ ગઢ મોટો, પણ પ્રમાણમા કાંઈ બોવાચાન સભ
ળાતી નથી કોઈ દરનાન પણ હાજર નથી

ઘડીક થુ ત્યા એક સફેદ વસ્ત્રોવાગો ખૂનઝુરત લુનાન
આવીને ઉભો રહ્યો મુગો મુગો બધ લરીને એ મહેમાનો સાથે
એટલે જઈને ચોડામા બેચ ઘોડા બાધી આ ચો

વાગુની વેગા થઈ લુનાને ઝોરડામા ગાનીઓ પથરાનીને
બેચ પરાણાને જમવા બેસાર્યાં ઉપ જોના સમાતા નથી એવી
એક સ્ત્રીએ આનીને શાક રોનના ને દૂધ પીરચ્યા ગતે ઝોસ
રીમા મહેમાનો માટે ડોનીઆ ઢળાણા કોઈ કોઈની સાથે માંઈ
વાતચીત કર્યાં મિના સકુ સ્ના ગયાં

મુસાફરો તો અન્યબધીમા પડ્યાં છે આવી અતરીયાળ
આ દરનારગઢ કોણે બધા તો ? આવડા મોગ ગઢમા આ બે જ
સ્ત્રીપુરુષ સી રીતે રહેતા હશે ? મોનતા ચાનતા કેમ નથી ?
આવા રૂપાણા બે મોઢા ઉપર દુખની પીગાસ શા માટે ?

ત્યા તો અદરના ઝોરડામા સતેનો એ પુરુષ કણકતો હોય
એવુ સભળાણુ કોઈ ભારી કારખી વેઢના થાતી હોય એવી
રીતે કણખી રહ્યો છે આખી રાત કણખ્યા જ ને છે ઝપ
લેતો જ નથી

મુસાફરો ચોંકીને સાંભળતા જ રહ્યા. જેમાંથી એકેયને ઉંઘ આવી જ નહિ. વિચારમાં પડી ગયા. ભગકડા ટાણે ચોરડામાં કણકારા બંધે પડ્યા તે વખતે મુસાફરોની આંખો પણ મળી ગઈ.

સવારે તડકા સારી પેઠે ચડી ગયા ત્યારે અને મુસાફરોની આંખ ઉઘડી. નજર કરે તો ન મળે દરખાસ્ત ! કે ન મળે દોહીઆ ! એય જણા ધરતી ઉપર પડેલા, ને એય પેડાં ચોરડીનાં ઝાળાં સાથે બાધેલાં : માથે વડો છે, ને પડે છે બેની બેખડો વચ્ચે ઘોળે દિવસે યે ખીનરાવે તેવા અવાજ કરતી ધાંતરવડી નદી ચાલી જાય છે.

તાજબુબ યદને એય બદારવડીયા ચાલી તો નીકળ્યા છે. એનાં કલેજાં પણ થડક થડક થાય છે, પણ સાંજ પડી ત્યાં જેમાંથી વેળે બોલ્યો :

“ભાઈ ! એ ગમે તે હોય, પણ આપણે એનો રાટલો બાધો : ને હવે શું એનું દુઃખ મટાડવા વિના ભાગી જશું ?”

“સાચું ! ન જવાય, આજ પાછા પહોંચીને પતો મેળવીએ.”

રાત પડતાં પાછા એ જ કેકાળે જઈ બને ભાઈ ઉભા રહ્યા : એજ દરખાસ્ત : એ જ ચોપાટ : એ જ લુવાનું એ, જ રાધીને પીરસનારે રભા : એની એ જ પથારી !

વાંણ કરીને ઉભા થયા એટલે જે ય મુસાફરો એ લુવાનની આડ કરીને ઉભા રહ્યા, અને પૂછ્યું “બોલો, કાળ છે તમે ? ને આખી રાત કણક્યા છે કેમ ?”

“નમને એ જાણીને શો કામદો છે.”

“અમે રજૂપૂતો છીએ. જેનો રાટલો જમ્યા એનું દુઃખ ટાળીએ નહિ તો મરવું પડે”

“લુવાનો !” ભાયા જેનાં તથિયાં નજર નોખાંને ધરખણી બોલ્યો. “લુવાનો ! ડરશો નહિ ને ?”

“ડ્યાં હોત તો પાછા શીદ આવત ?”

છાતી ચીરી નાખે તેવો ભયંકર સ્વર કાઢીને જીવાન બોલ્યો-
અદરથી આંતગ્ય કપાનાં હોય એવી વેદનાભરી વાણીમાં
બોલ્યો કે “જીવાનો ! હું માંગડો વાળો !”

“ માંગડો વાળો ! ! ! ”

મુસાફરોના મ્હોભાથી ચીસ નીકળી ગઈ.

“ હા, હું ધાંતરવટીનો ઘણી માંગડો : કમોતે મુવો. ભૂત
સરખો છું. વચ્ચિક-પુત્રી પદમાને લઈને આંહી એનાં લોહી ચૂસતો
વર્યો છું. તે દિ' આગ્યા બાયલની બચ્છી ખાઈને હું પડ્યો. એ
બરછીની કરચ મારી છાતીના હાડકામાં વીંધાઈને લાંગી ગઈ.
હજી એ હાડકું ને એ બરછીની કચ્ચ આ વડાની વાડ્યમાં
ફટાઈને પડ્યા છે. એ બરછીની કરચ મારી છાતીમાં દિવસ ને
રાત ખટકે છે તેથી કલુંકું છું ભાઈ ! ”

“ એનો દલાલ જો ? ”

“ તમાગથી બને તો તમે હાડકું ગોતીને બરછીની કરચ
કાઢો, ને માગે હાડકાં દામા કુંડા પહોંચનાં કરો. નીકર આ
વાસના-દેહ ટકમે ત્યાં મુઘી હું એ ખટકા ખમ્યા જ કરીશ. ”

એટલું બોલીને એણે ! એણે ! કરતો જીવાન ઝોરકામાં ગયો.
બારણાં બધ થયાં. મુસાફરો સુતા. સવારે એની એ દશા દેખી-
વાડ્યના ઘડમાં ખોટાણુ કામ કરીને ભૂતે કહેલું હાડકું ગોતી
કાઢ્યું. બરછીનો ટુકડો જુદો પાડીને એ હાડકાં ઉઠાવ્યાં. બે ય
અહારવટીયા દામે કુંડ આપ્યા ગયા. ”

૯

ભાદરવા મહિનાની મેઘલી રાને અમદાવાદના મહેલને ઝરખે
પાદશાહ અને હુરમ-ગંગતાં બેઠાં છે. નદીમાં પૂર ધ્રુવે છે,
આસમાનમાં ગાજવીજ અને કાકા થાય છે. વિજળાંએ એવી

તો ધૂમાધૂમ માંડી છે કે જાણે આકાશની ગજ્યા એને ઓછી પડે છે. ધીરે રહીને દુરમ બોલી:

“ઓહોહોહો ! કેવી કાંગી ધીર રાત છે ?”

પાદશાહે કહ્યું, “આવી રાતે કાણ ધરની બહાર ભમનું હશે ?”

“ખીલું તે કાણ ભમનું હોય ? બિચારા મારા બાઈઓ જેને માથે તમ સરખા સુવાનું વેર તાળાઈ રહ્યું છે !”

“કાણ ? જેસા વેલ્લે ?”

“હા ખાવંદ ! તમારા તો ખારવટીયા, પણ મારા તે છલના માનેસા સાચા ભાઈઓ !”

“બેગમ ! અટાણે મને એનું શુરાનન સમજાય છે. આર્વ બયંકર રાતે શું એ વગડો વીંજના હશે ? બખોસોમાં મુના હશે ?”

“ખીલું શું કરે, ખાવીંદ ! તમે એને મુવાનું ખીલું કેકાલું ક્યાં રહેવા દીધું છે ?”

“દુરમ ! અટાણે એ બેય ભાઈ હાજર થાય તો મારી આપું ! ગામડાં પાછાં સોંપીને ખારવટું પાર પાડું ! એવું મન થઈ જાય છે.”

“અરેરે ! અટાણે એ આંહી ક્યાંથી હોય ?”

“સાદ કરો તો ?”

“ પાપશાની રખેવાળી કરવા, ઘોંન ! ”

“ પાપશાની—તમારા શત્રુની રખેવાળી ? ”

“ હા ઘોંન ! ”

“ કેમ ? ”

“ અમારે માથે આળ ચડે તે બહીકે ”

“ શેનુ આળ ? ”

“ તે ત્રિ ઘોંનને પાપશા કાપડામાં દીધેલો છે કાઈ ખીજે દુશ્મન આવીને માથું વાડે, તો નામ અમારા લેવાય ! અમે રહ્યા બારવટીયા ! અમારી મથરાવટી જ મેલી ઘોંન ! અમારા માથે જ કાળી ટીલી આવે ! અમારું ખોટું નામ લેવાય એ કેમ સખાય ? ”

“ વાહ રે માગ વીરઓ ! રોજ ચોકી કરો છો. ? ”

“ ના ઘોંન ! આવી કાઈ ભયંકર રાત હોય તે ટાળે જ. ”

મામદશાએ કનોકન આ વાતચીત સાંભળી અટારી પરથી કુદી પડીને એ રજપૂત-વીરને બેટી લેવાનું દિલ થયું. છાતી ફાટવા લાગી. રાત્રી બોધ્યા :

“ જેસાઈ વેગ્નઈ ! સતારે ક્યારીએ આવગ્ને આપણે કમુળ્યા પીવા છે ”

“ પાદશા સત્યામત ! તમારો પરદેશીનો ભરોસો નહિ. ઠાજમાંથી કોઈને હામી થાવા મોકલગ્ને. કાલે ખોરીઆને ગાળો. ”

એટલું કહીને બંધારવટીયાડાથી નીકળ્યા. ●

૧૦

આવ્યો અવાણો નહિ, ભાંગ્યો નો ભંગાય
મામદના મુખમાંય થાઓ કાંકરો કવટાઉત !

[અનના ડેળીઆમા જેમ કાકરો આવી ગયો હોય, એ જેમ ચવાય છે ભગાય નહિ, અને બહાર જ કાટવો પડે તેમ કવાટજનો પુત્ર જેસોજ પણ મામદશા બાદગાલના મુખમા કાકરા જેવો થઇ પડ્યો. એના ગરાસનો ડેળીઓ બાદગાલના મ્હોભાથી પાછા નીકળ્યા વિના ધલાજ નથી]

આવતી કાલે સવારે બાદશાહની કચારીમા બહારવટીયાનું બહારવટું પાર પાડવાનો અવસર છે.

આજ પહેલા પોરની રાતે બેય ભાષ્ઓ વેશ-પાલટો કરીને પગપાળા નગરની વાતો સાંભળવા નીકળ્યા છે. ગઢની અદરની રંગે રંગે ચાલ્યા જાય છે. માણસોનો પગરવ ત્યાં થોડે જ છે.

“ જોયું મોટા ભાઈ ! શેરનાં માણસોને શરમ ન મલે ! ”

“ હોય ભાઈ ! બાઈયું તો બચારી અટાણે જ પોટલીએ જવા નીકળી શકે. અને અબજાની જાત ! આ રોગું અહરાણું ગાજે ! એમા કેટલેક આધે જાય ! ”

“ પણ પુરૂષ ભાણાને ઉઝીયું યે ન થાય ? ”

“ સુપ સુપ ! સાંભળ ! આપણી વાતો થાય છે. ”

બન્ને જણાએ અધારે ખુણે પીક દઇ ઉભા રહીને કાન માંડ્યા. હંસલા મોતી વીણે એમ વેણે વેણે વીણી લીધું.

મદની રાગે, દિશાએ- બેટેવી વાણીયાણીઓ અરસપરસ આવી વાતો કરતી હતી:

“હાશ ! દાદાને પરનાપે દાસ્ય બારવટીયાનું પાર પડી બનશે !”

“ હા બાઈ ! ડોકોરને દેવે પાદશાદને મારી મત્ત સૂઝાડી. બાર વરસથી રોજ સૂઝે દિ' છતાં દુઝાનો વાસવી પડતી ! ”

“ પણ પીટયો પાદશાદ દગો કરીને પકડી તો નહિ લ્યે ને ? ”

“ ના રે ! આપણું માંજન બારવટીયાનું બંભીન થયું છે ને !

“ અરે બાઈ ! માંજને ય શું કરે ? ધણીનો દોષ ધણી છે ? માંજન પામે ક્યાં રોજ છે ? પાદશા તો પકડીને પૂરી છે બહારવટીયાને. ”

“ પૂર્યાં પૂર્યાં ! અમાગ લાલચદે શા ને પદમશી ઝવેરી બેવા છે ? દગો થયા બેળી તો આખા અમદાવાદમાં હડતાળ પડાવે, હડતાળ ત્રણ દિ' સુ'ની હીસ મોતી ને રેશમનાં હાટ ઉઠડે જ નહિ. ”

“ હા, હો ! ઇ અરં. માંજન હડતાળ પડાવે. ત્રણ દિ સુધી રાજને બકાવુ, તેજ કે લોટ ક્યાંઈ લાખ રૂપીઆ દેતાં ય મળે નહિ બેગમુને કુવના હાર ગજરા ય ન મળે ને ! ”

“ તો તો પાદશાદ બાપુ આવીને માંજન આગળ લાચળ બેડે હો બેન ! હડતાળ કાંઈ જેવી તેવી વાત છે ? ”

વાતો સાંભળીને બહારવટીયા શ્વાસ લઇ ગયા.

“ મોટા ભાઈ ! ” વેળે બોલ્યો, “આ મહાજન આપણા બંભીન ! પાદશા દગો કરશે તો આપણા દામી હડતાળ પાડશે ! હાટડાં વાસીને પાછલે બારભૂથી વેપાર કરશે ! વાહ દામી ! પણ એમાં નવાઈ નથી. જેની બેન-દીકરીયું આમ બેમરબદ બનીને પોટલીએ બેસે, એના બાપ બેટાથી ખીલું શું બની શકે ? હડતાળું પાડશે ! હાલો ભાઈ પાછા ! હંમબેમ બહાર નીકળી જાયે. આંહી જે ડોકાં ઉડશે તો માંજન હડતાળ પાડશે ! ”

“લાઈ! આપ! સચરોં રહે. વ્યાપ્તો યા મા. તેજ જો! તેજની ધાર જો! તેવા વ્યાવ્યા ધીએ તો પૂરું જોઈને પાલ વળીએ.”

અધારાની એથે એથે બદાવરીઆ વ્યાવળ માદરા. ધુમનાં, ધુમનાં, ધુમનાં એક ધીજો કતો વ્યાવ્યો. મકાનોનાં જારીઆરણાં વ્યાવ્ર ચક કટકતા દીડી. નજવા નગરીમાં-પ્રેત રતા હોય તેવી સર્ફ શુરખામાં દંડાએથી, પગમાં ચટપટ બોલતા સપાટ વાગી કોઈ કોઈ અબોવ ઓગત ક્યાંઈક ક્યાંઈક વરતાતી હતી.

“લાઈ! પદાવવાડો લાગે છે.”

ત્યાં તો વ્યાધેરેક ગદની રાંગને અધારે ઝીલો કલબ્યાટ ઉડ્યો:

“હાય ખુશ! કોઈ મરુ!”

“હાય હાય! અપના મું દેખેગા!”

“અખ કદાં ગય!”

“યે કોટમે”

“યે કૂવેમે.”

બદાવરીઆ નજક પહોંચ્યા ન પહોંચ્યા ત્યાં તો પૂનામાં ધમધારા સંભળાયા, અને પાંચ દસ બાઈઓને ઉઠે મોઠોગે કાંટાના ઝાળામા પડી દીડી.

સડેચટ પગ ઉપાડના બે લાઈ દૂર નીકળી ગયા.

જેસા બોલ્યો “લાઈ વેળા! આ ધીજડીમું બાગી! એનાં મલાળે ને કુળવાન્ જોયાં?”

“હા લાઈ! આના પેટમાં પાકેલાઓ જો દામી માય. તેા દડનાથું ન પાડે, પગ માયાં આપે અસલ પદાવોતું લોડી તે આતું નામ મચીના સાદુ વટલેવાની વાત કું નથી કરતો.

“ત્યારે પાનશાદની ફોગમાં પગ અસલ લોડીના પગજો રહે છે ખરા. બધા ય આંડઓ નથી લાગતા.”

૧૧

“ શેહીઆવ ! તમારી અમારે માથે મોટી મરેગ્યાની થઈ. પણ પાદશાને જઈને કે'લ્લે કે માળનના હામીપણા માથે તો અમે નહિ આનીએ ’

“ ઝા બાપુ ! ” અમદાવાદી પાવડીઓ વાળા શેહીઆએટ હાથ જોડીને પૂછના લાગ્યા

“ પાદશા દગો ડરે તો તમે શુ કરો ? ”

“ અમે શુ શુ ન કરીએ ? અમે આજણુ પાડીએ હાટકે હાટકે ખલાતી તાળા દેવરાનીએ વાચીની ધાણી ને કુભારના ચાકડા બંધ કરાવીએ અમે માળન શુ ન ડરી સપ્તીએ ? શાક પાંકમા બકાલા સડી સડીને ગામને ગધાની નાખે, જાણો છો હાકોર ? ભવેને અમને વેપારમા દગ્ગડની ખોસ્ય જાપ તો ય શુ ? તમારા માથા ઉપરથી જાળવેળ કરી નાખીએ દરખાર ? ”

“ હા શેહીઆવ ! તમે તો સમરથ છો પણ તડતાળ પાડ્યે કાંઈ અમારા ડોકામાથી નવા કોટા થોડા પુરે છે ! લીના માર્યા ફરીવાર નથી ઉગતા લાઇ ! ”

“ ઇ તો સાચુ બાપા ! અમે તો ખીલુ શુ કરીએ ? અમારી પાસે કાંઈ હાર લશ્કર થોડુ છે ? ”

“ રોઠ ! મારી ન રોકો, પણ મરી તો જાણો ને ? ”

“ ત્રાગા કરવાતુ કો'છો ? અરગર ! અમે ત્રાગાળુ વરણુ નહિ ઇ તો ભાટ-ચારણુના કામ ! ”

“ સારુ મેક ! જન ! પાદશાને કે'લ્લે કે અમાગ હામી માળન નહિ ”

“ ત્યારે ? ”

“ કાં રાણીજાયા, ને કાં ખીખીજાયા ! ”

“ ખીખીજાયા ! મલેજ તમારા હામી ? માજન નહિ, ને મલેજ ? જેને મોવાળે મોવાળે હિસા ! અરરર ! ”

કૂલજવાટ મચી ગયો. મહાજનના શેઠીઆ સામસામા લાંબા હાથ કરીને જાણે પરપર વઢી પડશે એવે ઉગ્ર અવાજે ખોલવા લાગ્યા. અરર ! અરરર ! એમ અરેરાટીનો તો પાર જ ન રહ્યો.

‘ મહાજન વીખાયું. માર્ગે મીચકારા મારીને વાતો કરતા ગયા :

“ હંબ ! યાવા ઘો. પકાણુને હામી ખનાવીએ. સામ સામા મર કપાઈ મરે. કાં એનું બારવડું પને છે, ને કાં એને પગણુ કાપે છે: ખેવ રીતે કાસળ જાશે. ”

“ હંબ ! હીક ચપુ. નીકર લાઈ, આ તો પાદશાહુંદા મામજા ! સપાઈ ઘેકે મારીને હાટડાં ઉઘડાવે અને આપણે સુંવાણું વરણુ. ઘોકા ખાય ઇ ખીજા ! આપણે કાંઈ કાંટીઆ વરણુ જેવા પક્ષીત થોડા છીએ, ને ઘોકા ખમી શકાય ? ”

“ હંબ ! બચ્લા ટળી ! ”

“ હંબ ! બળતું ઘર કંગે કૃષ્ણાર્પણ ! ”

૧૨

પાંચસો ઘોડાંનો ઉપરી પદાણુ: લાવ ચટક મોડું: મુખમુદ્રા માથી ખાનદાની ટપકતી આવે છે: હાવ લાવ કે હાથજો જાણુતો નથી: માયા પર સોનેરી પટાની કાળી લુંગી ખાંધી છે પાય જ અસવારે જાડીમાં ઉતર્યાં. બહારવટીયાની પાસે જઈને જરા મ નમ્યા વિના, વધુધડુ ખોલ્યા વિના, જાણુ કરી કે “હર તુમારા જામીન ! ”

ચડાવ્યુ મોગી રૂતે થા'ં. રણમત મકાને ખોળે માયુ નાખી સૂધ
ગરો તે નખતે કાકીને દીકરાનુ વેર સાબરુ મધ્ય પહાને વેળણને બહાર
મોકરી પોતે એ પોટેવા રણમતની હત્યા કરી

રેયુ રણમતીયા, માથે કર મેલે કરે
મરકુ મરવૈયા, તુ જેખમતે જેસાઉત

[હે જેસાના પુત્ર રણમત ' તુ મરતે આખી સોરક શિર પર
હાગ મૂકીને રડી]

વેળણને બાપ ધણ ધણા વિદ્યાપ કર્યા સ્ત્રીને િટમર દહ પોતે વેળણ
પરે રદેવા આદરે ગરો પણ રણમતના મામા મોસાણુ લઈને આવેલા
તેઓ પોતાના બાણેજના ધાતકનો બન લેવા ચાલી નીકળ્યા તેઓને
ખાદા વાળવા પ્રયત્ન કરતો, ધણ ધણ મનાવતો, કરગરતો, ક્ષમાવીર
જેસોણ પણ સાથે ચાલ્યો વેળણ મકા પાને પહોંચ્યા ત્યારે જેસાણએ
પોતાના ઝંડૂની સગાઓને કહ્યું કે " ધગી ઘોભો હુ છેડલી વાર મારા
માઈને મળી આલુ "

એટલો સમય માગીને એ વેળણ કાઠે ચાલ્યો જ્યેયુ તો જેસાધાર
સસે વેળેજ બાડો લઈને એ સૂવરની પાછળ શિકારે નીખેવ છે
પુવર ઝપટમા આવતો નથી.

" હાક બાઈ " જેસો આડો પગને ઉભો રહ્યો, " તુ હો એને ન
નાર એ રણમતનો જીવ હશે અને રણમત અઠાણે તારે બાને
ચગી બેરો છે

વેળેજ નીચે ડતરો પોતાના ક્ષમાવત બાઈને બેટી પ ગે

જેમો બોલ્યો " બ ધ વેળ ' લાખ વાતે ય તને રણમતના મામાઓ
જીવવા નહિ આરે અને તુ મુવા પછી મારે જીવને શુ કરવુ છે ? મારે
પરારે હાથે મ્યાવા અને કમોતે મરવા કરતા જેય જલ્યા આલી જ અર
સ્પરસ મગીને એક જ સાથે સખઈ કરીએ જીવ્યા ત્યા મુખી બાઈઓ જ
હતા મોત વખતે પણ માગીબયા જ રહીએ. "

વેળે માયુ નમાત્રીને બોલ્યો બહે બાઈ, પહેતો મને જ મારી
નાખીને તમારા હાથ ઠારો "

" ના વેળ ! એમ નહિ પ્રથમ તુ મને ધા કર પગી હુ મરતો
મરતો પણ તુને મારીરા "

" ના, તમે મારૂ માયુ હાને હુ પછી તમને મારીરા "

“ ભાઈ વેળ, તારે માથે જે ખના છે મોટા બાપુની અને રહુમબની એટલે તારું માથુ વઢાણા પછી તું મને નહિ મારી શકે માટે, પ્રથમ તારો ધા ”

બોય પર મહેડી પાયરી બન્ને ભાઈ બેઠા કસુબા લીધા હેત-પ્રીતથી બેઠ્યા પછી વેળએ જેસાની ગરદન પર ધા કર્યો ધા કરીને ચેતે માથુ બુઝાવી બેસી ગયો

જેસાએ એક હાથે પોતાનું કપાએવ મરતક ધડ ઉપર ટેકાવી રાખ્યું અને બીજે હાથે વેળ ઉપર ધા કર્યો

બન્ને ભાઈએ આવી શાંતિથી વેળલ કોડા ખાસે કામ આવ્યા.

બન્નેના ચગના (પાવળીયા) જેસાધાર ઉપર રેાપાયા. તે પછી જેમાણના બહેન ભાઈની ખાત્રી માથે નાળીએર ચડાવવા આવ્યાં જુલે તેા બેયના મ્હેા ઉગમણા હતા કોની કંઈ ખાત્રી, એ બહેનથી ન વરતાયું.

હાથ જેડીને બહેન બોલી “ હે વીરા ! હુ તને કેમ જોળખું ! મારા હેત સાચા હોય તેા હુ માથુ છ કે જેસોજી ઉગમણો જ રહે, અને વેળેજી ગોત્રહત્યારો હોવાથી આયમણે મોઢેં યઈ નય ! ”

, બહેનની વાણી સાંભળીને બેમાથી એક ખાત્રી આયમગી ફરી ગઈ હતી, એમ કહેવાય છે

ભૂખનું દુઃખ બહુ ભૂંડું છે!

આવી સ્થિતિમાં માંખાપ વગરના, ત્યજાયલા, લાચાર બનેલા નિરાધાર હિંદુ બાળકો માટે ગુજરાત-કાઠિયાવાડના મધ્ય સ્થાળ વઢવાણ કેમ્પમાં તેર વર્ષથી ચાલતી આ સંસ્થા આશીર્વાદ રૂપ ધર્મ છે.

દરેક પ્રકારના દાનની જરૂર છે.

વધુ વિગત માટે રીપોર્ટ મંગાવો.

લખો:-એન સેક્રેટરી હિંદુ અનાયાશ્રમ

વઢવાણ કેમ્પ

કેસરે હિન્દ ઉલનમીલ બેંગલોરમાં

ખનાવેલ દાવેલોંગ રસ્ક તથા

ધરમશી મોરારજી મીલમાં

ખનાવેલ ઉંચી પસમીદાર

શાલ

તથા

સ્વદેશી ચણુ પરદેશીથી ઉતરે નહિ તેણું

ડગલા તથા ચુટ માટે તથા ગરમ તરેહવાર કાપડ માટે લખો અથવા મળો:-

વલ્લભદાસ મુંદરદાસની કું. સોલ સેલોંગ એજન્ટસ

બદાગલી ચોક, મુલજી નેકા મારકીટ, મુંબાઈ નં. ૨.

प्रगट थशे

‘नकण्डक’

पप्पनाडि- पन वर जेग छशरी मार्ग सग

दुनिया डिपरना महान ईरक्षर माटे फरे ने
करवी जेधती तैयागीनी अभूष्य भयना

आ येरगमा ज्जडेर भमरो विगरे लेनामा आपरो
नदि मात्र जे ज वष मानशे

आहुके गट छशरी गमा जेजध नज्जो,
नाडि तो रक्षी ज्जो, पा गधी पन्नागो
वापि- लवाज्ज ३। २) म १० गाम माटे ३१ २॥

धर जेठां सत्संग —

जे. महान सतनु आर्ग ज्जन सारिज्य

१ ‘आभरे महान तारे भरी गयो.’

पुस्तक की ३ ०-१२-०

जेक’दो पृष्ठ ४५०, ‘गेआकस मारे

२ परिचित पद संग्रह की १ १ पाकु पु १

नगभग ०० ५० साथे

३ तत्त्वज्ञानने लरार सच्चित्र वार्ताभाषा भा १

नं ३. २॥ ५० चित साथे

४ अभेगीता-पद्ममाथी रिवेयन साथे गवमा तनार थाय?

मनमानु देना - ‘नकण्डक ओडिग’

पानमाने नाडे अभवावाद्

शुं तंभारे येर घेडा छारमानीयम वगाठता शीअनुं छ ?

तो आन्तेग मंगोवे

धया सुभारा वधारा साधे अदार पडेव संगीतनुं

माह' एणदार पुस्तके

भारत म्युझिक गार्ड

भाग १-२-३-४-५ (बिगा)

डि. इपीया १-०-० पोरटेग माह

अेक व पुस्तकमां पांय भाग साधे छपोन्था छे. एट ८६४, कोनेरी नाम, पाकु' माहडीग, दाठ हवास लभाणु'अने अमुव्य गायनेा वीगरे दरेक आपन आ पुस्तकमांथी भगी राडशे.

छुटक दरेक भागनी कंसत नीथे प्रभावे

भारत म्युझिक गार्ड भाग १	लो आठनि पांयमी	डिं ३.	१-४-०
" " " " २	ने " भीछ	" "	१-८-०
" " " " ३	ने " भीछ	" "	१-१२-०
" " " " ४	थो " पडेवी	" "	१-८-०
" " " " ५	थो " पडेवी	" "	१-८-०
" संगीत आराभडी	आठति भीछ	" "	०-८-०
" अरण्यावणी	" पडेवी	" "	१-०-०
" गायनभाजा	अंक पडेवी	" "	०-८-०

आस लाभ-छुटक भागमांथी त्रयुथी वधारे पुस्तका मंगो-
वनारने योअेव माह. अेक पुस्तक मंगोवतारने पोरटेग
वी. पी. छ आना वधारे.

दरेक शहरमा डोहपणु सुकसेलर पारे भागे अथवा
नीमेता डेकाणेथी मंगोवे.

प्रा. भारतवाल पुनेभय'द भास्तर

गुवाववाडी नं. २७

सुभाध पोस्ट नं. ४

મોદું એ તંદુરસ્તીનો રાજમાર્ગ છે

તમારા દાંતમાંથી ખાસ-પર નીકળતાં હોય, મૂળ ઉખડી જવાથી દુઃખાવો રહ્યા કરતો હોય, તમારા મોઢામાંથી દુગ્ધિ વહી જતી હોય, તમને પાયોરીઆ નામનો રોગ લાગ્યું પડ્યો હોય તો મોઢાના તમામ રોગોને જડમૂળમાંથી નાણુદ કરવાર ઘા. એસ ડી. ગલ્ગરની ફોર્મ્યુલાવાળો ગલ્ગર ટથ પાઉડર વાપરો.

કિંમત ૧ ઑંસ ૧ રૂપિયો.

લખો:— ઘા. ગલ્ગર એન્ડ સન્સ—રાજકોટ.

રાજકોટ અને કાઠીઆવાડ માટે ઉત્તમ સગવડ

અમારે ત્યાં દરેક પ્રકારનાં કુતરા છાપનાં ગ્રામેજિન, રેકર્ડઝ, અને તેને લગતો તમામ સામાન મળશે. દરેક જાતનો સ્પોર્ટ્સનો સામાન, ફરનીચર, સ્ટેશનરી, ન્યુસ પેપર્સ, દૈનિક, અઠવાડિક, માસિક, મેગેઝીનો, ગુજરાતી

તથા ઇંગ્લિશ નોવેલ્સ, ઇ. પી. એન. એસ. નો સામાન, ફીસ્ટબુક્સ ડાર્ડઝ અને ડાયરીઓ પણ સસ્તા ભાવે અમારે ત્યાંથી મળશે.

ગલ્ગર ટથ પાઉડર ઉપર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવશે એક વખત પધારી ખાત્રી કરવા વિનયિ છે.

હેડ ઓફીસ: રાજકોટ. ઉમીયાચંકર હરજીવન વ્યાસ
માંચીઝ: ધોરાજી અને બેતપુર, માલીક, દવે વ્યાસની કંપની

સાધુ સુંદરદાસ કૃત્ર-શ્રી સુંદરવિલાસ

ખીજી આટલિ. દરેક છંદ નીચે તેના ગુજરાતી ભાષાન્તર તથા રહસ્ય સહિત, તથા એજ મહાત્માનો જ્ઞાનસમુદ્ર, જ્ઞાનવિલાસ, અષ્ટકા, ત્રયો તથા પદો, ભરપૂર ગુજરાતીમાં ટિપ્પણી તથા ઉપોદ્યાન સહિત. કેમી ૮ પેજ પાનાં ૫૬૦. કિંમત રૂ. ૨૫.
લખો—વકીલ દેસાઈ નરોત્તમ, મુંબાઈ (૪); પંડિત નારાયણ મૂલજી, ડાલબાદેવી; ત્રીપાઠી કું.; પંડ્યાની કું., પ્રીન્ટર સ્ક્રીટ, મુંબાઈ.

तन-मननी महेनत करनारां !

ताकत-ताअगीथी वारपुर

अंडुनो द्राक्षासव

(मुद्रिअरिष्ट-शारंगधर म. अ. १०)

धरमां ह'मेशां तैयार राप्पे

ताकीहे ताकत-ताअगी मेणववा

शरदी मटाआर

थाइ उवारनार

उंध लावनार

हस्त साइ लावनार

भुअ वीगाआर

ताकत आपनार

ताअगी अक्षनार

लड्डेअतदार हवा

अंडुनो द्राक्षासव

सवार-सांज जग्ग्या पडी ह्ये।

अंडु इर्मास्युटिकल वर्कस ली०

सयानीरि३, भु'भाई नं. १४

लावनगर अेलन्टः जयन्तिवाय अमृतवालयनी कुं.,
आंभावाइ

राजकोट अेलन्टः मुकुंदराय अथरी,
मुकुंदराय अेलन्टः मेघअनी पारी

रतन अर्धाता तेर ग्यानाः रतन अेलन्टो इ. दोळः रतन दोळना इ. अे

ટેલીફોન નંબર
૨૩૦૬૪

તારનું સરનામું -
"GERMANIA"

હિન્દુસ્થાનમાં પહેલ વહેલુ
ફેન્સી સાડીઓ

છાપવાનું ખાતું

વડોદરા, ગવાલીઅર, સુરત તથા પુનાના
પ્રદર્શનમાં, સોનાના ચાંદ મેળવનાર.

દરેક જાતની રેશમી સાડીઓ તથા સુતરાઉ
છાયલો છાપવાનું તથા રંગવાનું
ગજવર મથક

અમારે ત્યાં દરેક કામ ખાસ જરમન
એક્સપર્ટની જાતી દેખરેખ નીચે થાય છે.
વેપારીઓ માટે ખાસ કીફાયત ભાવે સગ-
વડતા. એક વખત કામ આપી ખાત્રી કરશો.

જરમાનીઆ ડાઈંગ પ્રીન્ટીંગ
એન્ડ કલોનીંગ વર્ક્સ,

સી. પી. ટેન્ક : મુખાઈ પોસ્ટ નં. ૪.

માલેક -

એસ. ગણુપતગવ ધૈર્યવાન.

ચાવંડા ધ્વજસ્તંભ

એ.જી.નીચર્ચ અને મશીનરી બનાવનારાઓ
પાયોરા (પૂર્વ ખાનદેરા).

શીંગો ફેલવાનાં મશીન

અમારા બનાવેલાં આ મશીનોએ અત્યાર સુધીમાં સતોપૂર્વક કામ આપી ગ્રાહકોમાં પ્રશંસા મેળવી છે.

જ્યાં પણ ઓછે પાવરે વધારે માત્ર આપનારાં મશીન બનાવવાની શાયમાં અમે ત્રણ વર્ષથી પ્રયત્નો કરતા હતા પણ કામની ગરદીને લાભ આ કામ દીલમાં પહોં પગ આ વર્ષે તો તેનો પ્રભુ કૃપાથી નીવેડો આવી ગયો છે.

હવે નવા ટાઇપનાં સુધારા વધારા સાથેના મશીન પહેલાનાં ચાલુ ટાઇપ કરનાં ઓછે પાવરે લગભગ ત્રણ ગણું વધારે કામ આપશે. વળી દાખા પણ વધારે સારા નીકળશે. નવા ટાઇપનાં મશીનો બનાવી સ્ટોક કરવાનું ચાલુ છે.

ઉત્તમ ખેતી માટે સસ્તું ખાણી પુરૂ પાડનાર સાધન મલ્યા સિવાય ભરપુર પાક મેળવી શકાય નહીં.

જેફતોને આખા બનાવનાર સારામાં સારું સાધન અમારા સર્વ સુધારણા સુકા બનાવેલા બજારથી ચાલતાં

પાણીના લોખંડી રહેટ

મગજુન, સાલવામાં સરળ, ખિંચવામાં હલકા, ૬ ગેડી બજારથી ૩ થી ૪ કોસ (મીટ)નો પાણીનો પ્રવાહ આપે છે.

"પૂર્ણા" હોરીએન્ટલ બનાવેલ દળવાની ચક્કીઓ, જુવારનાં કણસાંમાંથી જુવાર કાઢવાનાં મશીન વગેરે અમે બનાવીએ છીએ

અમે બનાવેલી મશીનરીની ઉત્તમ બનાવટ માટે ઘણાં સર્ટીફિકેટો અને સોના ચાંદીનાં ચાંદ મળ્યા છે.

પી. એમ. રાઠોડની કું

મેન્યુફેક્ચરીંગ પરફ્યુમર્સ
રાજકોટ. (કાઠિયાવાડ)

અમારાં પરફ્યુમો હિન્દુસ્થાનના દરેક ભાગમાં
૧૨૮૭ કારખાનાંઓમાં

હેચર ઓઈલ્સ, સનફ્- (સુંઘવાની તમાકુ)
સાબુઓ, ઝરદો- (ખાવામાં વપરાતી તમાકુ)
અને અગરબત્તીઓ બનાવવા માટે
વપરાય છે.

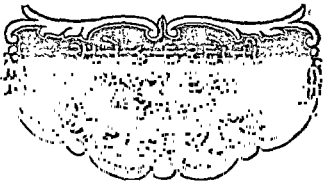
આ સિવાય

ઇલ્સ અને આફ્રિકા વગેરે હિન્દ ખંડારના
દેશોમાં પણ મોટા જથ્થામાં લય છે.

ભાવનું પ્રાઇસ લીસ્ટ મંગાવવાથી

મફત

મોકલવામાં આવશે.

ખાંસી, માથાનો નથા પેટનો દુઃખાવો, સંધીવાત, ચુંક, આંઠડી, અજીર્ણ, જાડો, સમઢણી, શરદી, દમ, શ્વાસ, ઢાંત-ઢાઢનો દુખાવો, ઢાનના સણઢાં, ઢાઢર, ખસ, ખરજવું, અસકિત, ખરોગ, મુખની દુરગંધી, વાલો, દરેક જાતનો તાવ, દરેક જાનના ઝેરી ડખ પડી જવાથી યા માર લાગવાથી પડેલા ઢા, મુજન, મુનવાયુ, પ્રમેહ, હરસ, કોલેરા, રક્ત યા રવેન પ્રદર, આંખનો દુખાવો, સળેખમ, સુળ, સણકા, ઢાઢી જવું ઢ્યાઢી અનેક પ્રકારના દરઢો માટે સર્વોત્તમ અઢસીર ઢલાજ. આજ ૧૫ વર્ષથી જગ પ્રસીદ યઢ ચુકલો છે. તમારી અઢુલ્ય ડાઢગાનીના રક્ષણ માટે તેમજ સ્નેહી મીત્રોમાં ઉપકાર કરવા ખાતર ડેક શીશી જરૂર પાસે રાખી મુકો.

ઢી. ઢા. ૧૦૦ ત્રણ શીશીના ઢા. ૪) ઢપાલ ખર્ચ જુઢું.

દરેક ઢેકાણે વેચાય છે.

અમારી દરેક ઢવાઢે ખરીદ કરતી વખત રજ. ઢુઢમાક "લેનસ" નં. ૩૦૨ જોઈ તપસીને લેજો.

જે. એન. શેઠના,
મુ. પા. નડીયાદ (ગુજરાત)

માયાના દુખાવો ગ્રાની ॥ દુખાવો ગરદી, સંધીના આધારથી, ગ નર વગેરે ઓ દો હિપ્પ ઓ પીર હ નાજ દો	અમૃત-ધામ	એક વખત વાપ ની ખાતી ધરતી એ / ખમપાણી સાખીતી છે
	ડી. ડમી ૧ના રા. ૦-૮-૦ , ૩ના રા. ૧ ૪-૦ પોસ્ટેજ અન્ય મળના / કેમણ - 'અમૃત ધામ' એડીંગ વ્હુનાબદ. (મહિયાનાડ)	યામોગામ એન્ટો તેછએ છે નમુના માટે લખો -

ક્રુત પાચજ ટીપાં

ગુપ્તાની અમી-કુપી

ક્રુત પાચજ ટીપા અમી-કુપી લેવાથી ગલેરા, ઉનગી, ગમ્બણી ગાઠો ઉટાનીયુ સગી વગેખમ ચુક પેટનો દુખાવો અચ્છ, વાયુ બાદી, બલજમી, શુળ વીરુનીયા વગેરે દોને તુરતજ નાશુદ ધરે છે

ક્રુત પાચજ ટીપા અમી-કુપી બદારથી યોગવાથી હાથપગનો દુખાવો સા ન, મગતજ ત્રા સંધીના લકનો માયાનો દુખાવો નાજલ ગરિયો વા, પાસળાલુ શુળ મ્ક ગતીનો દુખાવો વીંછીનો અ વગેરે દરોમા તાલકા નિદ્ર આગમ આવે

ક્રુત એન્જ ગીલી ગુપ્તાની અમી-કુપી ધરમા તથા મુસાદરીમા પાલે ગમે તે તમને તાત્તિનિ અથ આવતા હિપ્પ લ્પાવેના દરોમા મિમતી મઠગાર અથ પછી નમારી અમુ ય ડહીના રક્ષણ માટે તેમજ સ્નેહીમિત્રોમા હિપ્પાર ના માટે એક લીલી જરૂર પાસ ગખો

ક્રિમન લીલી તો ગ ૧૫ નજી સીલીના રા ૪) પો તે અન્ય એ લ્પ-ગી, સી. ગુરો એન્ડ ક પેની મુ. પેા નદીચ્ચાદ. (ગુજરાત)

રાજશાહી અસ્થમા કથોર

(સર્વ પ્રકારના શ્વાસ રોગ યાને દમની દવા)

જુનાને હઠીલા દમના સખતમાં સખત હુમલામાં પણ ક્રમા એકજ ડોઝ લેતાંની સાથે દર્દીને કરાર વળે છે. દમ રાતને વખતે બહુ જ ચડે છે, તે વખતે 'એવું' યદ આવે છે કે આ દર્દીમાં જીવવાથી મરવું સારું. દમથી હેરાન હેરાન થઈ ગયેલા દર્દીઓને હમો ખાતી પૂર્વક સલાહ આપીએ છીએ કે તેમણે રાજશાહી "અસ્થમા કથોર" પહેલી જ તકે વાપરવાનું શરૂ કરી આ દવામાં રહેલા અગ્રણ્ય ગુણોનો લાભ વરૂર લેવો. રાજશાહી "અસ્થમા કથોર" જુના અને હઠીલા દમ, લાંબગ, ઠંડો, ખાંસી, ઉધરસ વીગેરે દર્દોને જગમુખથી નાશુદ કરે છે. દર્દીમત ખાટલી ૧ના રા. રા. ત્રણ ખાટલીના ડા. ૭) પેસ્ટેજ અલગ. સો. સી. ગુમા એન્ડ કું. નુ. પો. નડીઆદ (ગુજરાત)

જાન્યારી ૧૯૨૩

જુના અને હઠીલા દમના સખતમાં સખત હુમલામાં પણ ક્રમા એકજ ડોઝ લેતાંની સાથે દર્દીને કરાર વળે છે.

આના જેવી બીજી શક્તિની દવા મને જણ્યું
નથી, એમ વાપરનારને જણ્યાં આવે છે

વીરીયલ

કોઈ પણ જાતની નબળાઈ દૂર કરે છે

નિસ્તંબ અને અશક્ત શરીર વીરીયલ દવાથી
મજબુત અને ક્રાન્તિવાળું બને છે

કારણ કે

વીરીયલ દવામાં વપરાતી દવા કીમ્મતી પોષક
હોય છે જેથી શરીરની ક્રમતાકાત નાશ થાય છે

દમ ક્ષય, ઉધરસ, શુષ્કજ્વર, મગજની નબ
ળાઈ, સાધાનો દુ આવો, વીર્યાશ્વાય આ દર્દો પર
મજબુત અસર કરે છે.

સેપ્ટે: લોકોએ વીરીયલ દવા વાપરી છે તેઓ
સુખી થયા છે તમે કોઈ પણ શક્તિની દવા લેતા
પહેલાં વીરીયલ વાપરો તો તમોને બીજી કોઈ
દવા પસંદ પડશે નહીં

મોટી બાટલી રૂ. ૫)

નાની બાટલી રૂ. ૨)

દવા વેચનાર
પાસે મળે છે.

વીરીયલ એન્ડ
કેમીસ્ટ એન્ડ પરફ્યુમર
મોસેસ સ્ટ્રીટ,
મુંબાઈ.

ઇલેક્ટ્રો પ્લેટીંગ અને પોલીસ કરવાના મશીનો,
ક્રીમીકલ વિગેરે મોટા જગ્યામાં મંગાવનારા તથા ઇલેક્ટ્રો
પ્લેટીંગ, ઑક્સીડાઇઝીંગ, સીલ્વર અને ગોલ્ડ પ્લેટીંગ વિગેરેને
લગતું દરેક કામકાજ સુંદર મનગમતું કરી આપનાર એક જ
દુકાન. એક વખત કામ આપી ખાત્રી કરો. આજેના લખાણ:-

આર્યન ઇલેક્ટ્રો પ્લેટીંગ વર્ક્સ,
૩૭-૩૯, પાકેટ રોડ, મુંબાઇ નં. ૨.

કાગળની કોથળાઓ

અમેરીકન ચીકળા કાગળની લાલ તથા સફેદ તથા લુદા
લુદા રંગવાળા કાગળની રંગીન તથા સ્ત્રી કાગળની સફેદ.
સર્વે જાતની કોથળાઓ અમારે ત્યાં ક્રીયાત ભાવે મળશે.
બહાર ગામના ઓર્ડર પર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

તારાચંદ જસરાજ, સર્વે જાતના કાગળની
થેલીના વેપારી ટે. ભાત બજાર : મુંબાઇ ૩.

કાળાં ન ચનારાં શેલ્ક ગોલ્ડ

સોનાનાં ઘરેણાં

ખમીસ ખટનો રૂ. ૩, મંદ્રહાર રૂ. ૫, ઘડીઆળનો
છેડા રૂ. ૩૦, હીરાની કંડી રૂ. ૫, મગમાળા રૂ. ૫, વીંટી
રૂ. ૧, બંગડીઓ જોડી રૂ. ૨૦, એરીંગ જોડી રૂ. ૨,
પોંચી રૂ. ૫, હાથના ઘડીઆળનો પટો રૂ. ૪, મોદન-
માળા રૂ. ૫, લવીંગીઆ જોડી ૨.

વજીરહારની કાં., ગીરગામ, મુંબાઇ નં. ૪.

દરેક વેપારીઓને ઉપયોગી પુસ્તક

ઈન્કમેટેક્સ અને સુપરટેક્સ

૪૦૦ પાનાં પાકું પુસ્તક કો. રૂ. ૩) ટ. ખ. વાજ.

મેસર્સ આર. વનમાળીદાસની કાં. બુકસેલર્સ
૩૯૭, કાલબાદેવી રોડ : મુંબાઇ નં. ૨.

નકેલી ભળતા નામથી સાવચેત.

આરૂતરનું

અચ્ચુ; બાદી, ઝાડો,
મરડો, ઉલ્લી, ચુંક, શુળ,
ઢોલેરા, શરદી, સળેખમ,
લાડકાંનું કળતર, માચાનો
દુઃખાવો, દાંતમાં પીડા,
સંધીવા, વીંછીનો ડંખ
વગેરે રોગો પર અમૃત-
ચીક દવા છે. ડીમન ફો.
૧૧ વી. પા.થી ૧૧૦૦ ૩
શીશીના વી. પી.થી ૧૧૦૦
૬ બંધા સ્વાચાળા વેચે છે.

વિગતપાર, કેટલોગ મફત.

વખો:—અમૃતઝિંદગી ઓફીસ
મુ. પો. નડીઆહ. (ખેડ)

૨૭૨૮૬

૨૭૨૮૬

વજ્ર ગોદીના બાકસનો
રૂા. ૧) પા. ૦૧.

ડાઉનના રૂા. ૨)
પોસ્ટેજ માફ.

બાદશાહી હેર ડાઈ

સફેદવાળ કાળા કરવા
માટે ચમત્કારીક
ખીજાળખ
આ હેરખાઈથી
લાલ યા ભુરા રંગના
કે સેપ્ત બાલ થતા
નથી. ફક્ત પાંચ
મીનીટમાંજ સફેદ
રાજા કાળા થાય છે.

કીમત બાટલી ૧ નો રૂ. ૧) પોસ્ટેજ બાજુ.

મહાજન એન્ડ કું. બાદશાહી એન્ડ મિસ્ત્રર

બાદશાહી એન્ડ-
મિસ્ત્રરથી મેલરિયા,
આંતરીઓ, ટાંઠીયો
તથા અરાબ રુઠુમાં
ફાટી નીકળતા દરેક
બતના જેરી તાવને
ફક્ત ત્રણ વખત
લેવાથી નાશુદ કરી
નાખે છે. કીમત

બાટલી ૧ નો રૂા. ૦૧૧. પોસ્ટેજ બાજુ.

કલેન્ડર તથા સુચીપત્ર મફત મંગાવો.

સી. સી. મહાજન એન્ડ કું.

રામચંદ, સ્ટ્રીટ મુંબાઈ નં. ૨.

નરોત્તમદાસ ભાઉ ઝવેરી

લગ્નસરા તથા શુભ અવસરને માટે તંદુરસ્તી
લાના ચાંદી તથા ઝવેરાતના હાગીના ખરી
ડું અને બાણીતું મથક.

ભોખંડ તથા ડાર્ટ આયર્નનું દરેક જાતનું રેલીંગ, ફર્નિચર,
ટેબલ, કબાટ સાથે જોઈન્ટ થઈ શકે તેવી ત્રીજોરીનું કામ
કીશાયત લાવે કરવું હોય તો યાદ કરજો.

લોંગડીના ના. ઠાકોર સાહેબ સર. દોલતસિંહજી
સાહેબના આશ્રય નીચે ચાલતી

ધી કુમાર ડાર્ટ આયર્ન

અને

પ્રાસ કેકટરી-લીખડી

પ્રોપ્રાએટર: મીશ્રી ગાંધીલાલ શામજી.

મુંબાઈ, અમદાવાદ જેવાં મોટાં શહેરો કરતાં
સસ્તું છતાં ય ચડીયાતું કામ.

ખહારગામના ઓડિશોનો તાકીદે અમલ થાય છે.

સોરઠી ખહારવટીયાના વાયકો માટે

સ્વીઝરલંડથી મંગાવેલો નવો સ્ટોક

પંદર જીવેલ વાળું

સોનાતું લીવર રીસ્ટ વોચ કી. રૂ. ૧૫. જે. વ. પ.
અમારી કંપનીના પ્રખ્યાત થયેલા પોકેટ વોચ કીમતી
ધડીઆળને ટક્કર મારે તેવા.

કી. ફક્ત રૂ. ૩, રૂ. ૪, અને રૂ. ૫.

હાથે બાંધવાના ફેન્સી રીસ્ટ વોચ

કી. ફક્ત રૂ. ૪, રૂ. ૫, અને રૂ. ૬

દરેકની લેખીન ગેરંટી વર્ષ ૫

રોલ્સ ગોલ્ડની ખંગડી જોડી ૧ ના રૂ. ૪, તેમ જ
રોલ્સ ગોલ્ડનો દરેક જાતનો માલ કીશાયતથી મલશે.
પોસ્ટેજ પેકીંગ આઠ આના.

નંદલાલ ગોપાલજીની કું. ઘડીઆળી

૨૧૭૩ જુમા મસીદની નીચે મુંબાઈ નં. ૨

સમીટ વર્લ્ડ ટોનીક

દુનિયામાં સર્વોપરી (ટાચે) પહોંચેલું તાકાત આપનાર આ મીશ્રણ છે. સ્વાદમાં લહેજતગાર છે. તેથી સહેલાઈથી ઉપયોગ કરી શકાય છે. અને પીધા પછી મોંમાં લહેજત આપે છે.

ડેંચુ, મેલેરીયા, ટાઈફાઈડ, શરદી જ્વાળામુખી દરેકે અસાધારણ મહેનતથી ઉડી ગયેલ ઉંઘ અને શરીરમાં રહેતી સુસ્તી આવા સંધળા દરદોથી થતી માઠી અસરોને આ ટોનીક મીશ્રણ મુળમાંથી નાશુદ કરે છે. કૃત્રિવત જ્વર અને શક્તિના દરવાજા ખુલ્લા કરે છે.

તાવ પછી આવતી શરીરમાં બહુ જ અશક્તી, બેચેની અને બહેરાપણું દૂર થઈ જાય છે. ફેફસાં, ખીણ, ગડગમક, ગુમડાં, ખરજતું, તબગરમી વીગેરે આ ટોનીક મીશ્રણ વાપરવાથી તાકાદિ નાશુદ થાય છે.

વક્રીલો, સોલીસીટરો, બારીસ્ટર અને તેમના મળતા બીજાં લોકો આ ટોનીક મીશ્રણ લે તે મજબૂતી શક્તી તાજેતર રહે છે.

આ દવા માફક આવે એવા ઘટતા પ્રમાણમાં કીંમતી દવાઓનું મીશ્રણ કરી જરમનીમાં બહુજ લાંબા વખતથી સ્થપાયેલ જુની અને જાણીતી પેટીએ પોતાનો પુરતો અખતરો કરી આ મીશ્રણ બનાવ્યું છે.

મળવાનું ઠેકાણું:—

નરોત્તમ ગીરધરની કુંઠ દવાવાલા.

શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ. સુબાઈ નં. ૨.

ફાયર પ્રૂફ તિજોરીઓ: - ફેન્સી લોખંડનાં કબાટો, કેસ-બોક્સો, તાગાં, કોષા, વિગેરે વેચનાર તથા ઓર્ડરથી બનાવી આપનાર તથા ઇલેક્ટ્રો શેડીંગ કરનાર.

મીસ્ત્રી વલ્લભરામ એચ એન. સન.
પાનકોર નાક, દુકાન નં. ૩૦૪૯, અમદાવાદ.

વિવિધ આકૃતિના સસ્તા ટકાઈ અત સુંદર

રબબર સ્ટેમ્પ

બનાવનાર તથા સુગંધીદાર આંબળા, નારંગી, ધુપેલ, ગુલાબ, લીલા વગેરે તેલો તથા અક્ષરો, સાચા મોલ્ટીનો સુરમો અને ખાજાગોળા બનાવી કિફાયતે વેચનાર.

કલ્યાણ કંપની શ્રી. ઉપલેટા (કાઠીઆવાડ)

હાર્મોનિયમ:

હાયનાં તથા પગનાં હાર્મોનિયમનું રીપેર કામ નવા જેવું ધણું જ સફાઈદાર વ્યાજથી કીમત લઈ રાઈમસર કરનાર તથા મનપસંદ નવાં હાર્મોનિયમ ઓર્ડરથી બનાવનાર તથા તેને લગતો સામાન વેચનાર
રતીલાલ ડી. શાહ રીચીરોડ, ગ્રેટ સામે, અમદાવાદ.

અમદાવાદમાં એકલા જાળીતા રજીની વધુ વર્ષના ખાહોશ, અનુભવીની પ્રખ્યાત ચરગાની પેટી પેશોલન એમ. દરતુદના કું.

૫૪૨૮, ત્રણ દરવાજા પાસે : અમદાવાદ.

કે ત્યાં આંખો મફત તપાસી મનપસંદ

કમાનોમાં ઉચ્ચમાં ઉચ્ચા ઉછી ટપના કુકસ,

ટોરોક, કીટોક વગેરે ફેન્સીસ બનાવી આપવામાં આવે છે.

ધણે લાંબો વખત ચાલતી વીન્ડસન બેટરી
નાં પપ્પ વાપરે કે બેને માટે સંખ્યા-
બંધ માણસોએ વાપરી સતોષ બહાર
કર્ચે છે,

દરેક ઠેકાણે આબરૂદાર વેપારી પાસેથી
મળી શકશે.

કીંમત ૦-૬-૦

પાટલુન, કોટ, તેમજ વાસ્કુદના
ખીરસામાં સહેલાઈથી રહી શકે
તેવા સારા લાઇટના વીન્ડસન
ટયુબ લેમ્પ નં. ૨૩૧ વાપરે કીંમત રૂ. ૧૧, ૧૧૧, ૨) કમ્પલીટ
પોસ્ટેજ રૂ. ૦-૬-૦.

આજ કાલ ઘણા લોકો ખીન અનુભવી માણસો પાસેથી
વધારે કિંમત આપી દલકા ચરમા લઇ આંખો ખરાબ કરી
પસ્તાયા છે તેથી ઘણાખરા ગામના અમારા કદરદાન ગ્રાહકોના
આગ્રહને માન આપીને ઝોઠી કિંમતે સારામાં સારી કવોલીટીના
ચરમા આપવાને અમે નિશ્ચય કર્યો છે માટે તમારે અગર તમારા
ગામમાં કોઇ પણ માણસને કોઇ પણ જાતની આંખના દરદની
ફરીયાદ હોય તેમજ તે દરદની વિગત અને પુરા રીરનામા
સાથે અમને ફક્ત એક પોસ્ટ કાર્ડ લખવાગી જરૂર
જણાશે તો આંખના ખાસ અનુભવી માણસ અમારા
ખસે તમારે ત્યાં આપીને આંખનો નંબર સાચનીકીક રીતે
મફત કાઢી યોગ્ય ચરમા એકદમ ઝોઠી કિંમતે આપશે અગર
ચરમાની જરૂર નહિ હોય તો યોગ્ય સલાહ આપશે.

આંખના ગમે તેવા દરદો ઉપર ચમત્કારીક રીતે અસર
કરતી-વીન્ડસન આઇ ડ્રોપ્સ નં. ૪૪૪ ની એક શીશી
આજેના મંગાવી ખાત્રી કરો. કી. શીશી ૧ ના રૂ. ૨)
પોસ્ટેજ ૦-૬-૦

લખો:—

દોશી બ્રધર્સ

પાટલ પોળના નાકે ડ્રીવીરોડ, અમદાવાદ.

सोनाता दागीनायां
 जडवां
 अरमां अनता
 पत्थरो

अक वपत भंगावी पात्री कुरो

1) धर्मादेशन ओतेइया (पुणराज) रती १॥, २, २॥,
 ३. 'नी वोटोओनी साधकता हर इ. १) रती १॥ नमु-
 नाओ कुस नंग ४ रती ६॥ उधज इ. ६) तथा लक्ष्मी
 साधक लुटीओ भाटेना हर इ. ३५) नंग १००॥ नमु-
 नाओ नंग २५॥ उधज इ. ६॥ उधरता नमुनाओ
 तरीकेने ओडर वी. पी.थी मोडलीशुं.

अरमा पाओभांथी नीकता साया पत्थरो हरक
 रंगना अभांरे त्यांथी भगशे. अने वणी अभांरे त्यांथी
 हरक रकगना धर्मादेशन पत्थरो तथा दागीया पत्थरो भगशे.
 तो जे वोटोओ ते पीगतवार जग्याओथी मोडवामां आवरी.

वयोः—

लाखु लखवानदास

१४ भोगव मूट

PO, B. NO, 1078.

RANGOON.

अभांरे त्यांथी हरक जतना लाईन-ईनस्यु-
 लेटस पोल्स, डेपरवायर तेमज, वीजणीने
 लगतो तमां जतना सामान डीझयते भलशे.

ओटो जे. ईलेक्ट्रीक स्टोर्स

३६, लांगवाडी, मुंभाई २.

કાંઠ્યાવાડી ગુજરાતી ઝવેરીઓને
ઝવેરાત વેચવાતું અને ખરીદવાતું
જયપુરમાં ભરૌંસાદાર મથક

આજે ૨૦ વર્ગો ઘણા અનેક રાજરજવાડા, વેપારીઓ
અને શ્રીમંતોને સંતોષ આપેલ છે.

ઝવેરાતની કિંમત સા કોઈ જાણી શકતા નથી. એટલા
માટેજ ઝવેરાત ખરીદવાતું અને વેચવાતું કામકાજ ખાત્રી-
વાળા ઠેકાણેજ કરવું જોઈએ. માટેજ

દરેક ફેશનના જડાવ અવાજદાર દાગીના તથા છુદું દરેક
જાતનું ઝવેરાત ખરીદતી વખતે તેમજ કોઈ પણ જાતના ઝવે-
રાતના જુના દાગીના તથા છુટાં ઝવેરાતની સારી કિંમત ઉપ-
જાવવી હોય તે વખતે ઉપયોગી યદ પડે, એટલા ખાતરજ
લખી રાખો:-

પ્રમાણિકતા માટે પ્રસિદ્ધિ પામેલા જુના અને જાણીતા મેરખીવાલા
ઝવેરી દુર્લભજી ત્રિભુવન
તાર:- 'NAKAADA' જયપુર રીટી. (રાજપુતાના)

મશીનરી વાપરનારાઓને ખાસ સુચના

તમે તમારા કોઈ પણ જાતનાં મશીનના ભાગો તુરંત
હોય અગર ફેક પડેલી હોય, તેને ફક્ત થોડા ખર્ચમાં
વેલ્ડીંગ કરાવો. વેલ્ડીંગ કરેલો દાગીનો મજા મજાણુતી
મુજબ ખતી નવાની ગરજ સારે છે. કામ ચાલુ રાખે છે.
વેલ્ડીંગ કામ દરેક ધાતુના દાગીના ઉપર ચાલુ છે. અમે
કામ જાળવી ભાવથી સંતોષદારક કરીએ છીએ.

ઘોડાલંડર રીપેરીંગ—જેમાં વેલ્ડીંગ, રીવેટીંગ, ક્રાકીંગ,
પેચીંગ તથા રીંગી નાખવાતું કામ ધણીજ સફાઈથી કરીએ
છીએ, તે કામ આપી ખાત્રી કરો.

મળો:-

મેનેજર,

શ્રી. ડ્રેચલ. વેલ્ડીંગ એન્ડ રીપેરીંગ વર્કસ.

લતીફ ખીલ્ડીંગ સામે. રેવડી બજાર

અમદાવાદ.

ધી ઇસ્ટ એન્ડ વેસ્ટ વીમા કું. લીમીટેડ

વહી ઝોશીસ : નં. ૫૫, એપોલો સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબાઇ.
આજળ પછી હીંદી વીમા કંપની, જેની સિન્ડુરયાન, અરમા, સીલોન, તથા ઓટીસ ઇસ્ટ આફ્રીકામાં હામ હામ એજન્ટ્સીઓ છે. બવરયા તદન ભરોસાપાત્ર છે અને તેથી દરેક હીંદીના ઉતેજનને લાયક છે. મધ્યમ વર્ગના લોકોને અનુકૂળ આવે એવા પ્રીમીઅમના દરો છે. સાગ વધુ વર્ગ પ્રીમીઅમ ભર્યા પછી પોલીસી રદ થતી નથી. તેમજ ભરેલા પૈસા કદી જતા રહેતા નથી. પોલીસીના દાવાઓ તુરત ચુકવી આપવામાં આવે છે.

નોંધ એ છે : યુજરાત તથા કાઠીઆવાડના કોઇ પણ સ્થળે સામવગવાળા વિશ્વાસુ અને હિસાહી એજન્ટો. કમીશન સારૂ આપવામાં આવશે. વામક ઉમેદવારને માટે એક હિમદા તક. વધુ વીગત માટે લખો:

દલાલ એન્ડ કું. સંકેટરીઓ.

“ માથેરાન રોયલ હિંદુ હોટેલ ”

જમવાની તથા રહેવાની ઉત્તમ સગવડ, ઘરની બેરોલું દુધ સ્ટ્રી માખણ, ઉચો ખેરાક, ફેમિલી માટે લુહા એવાપણ રૂમો. તમારે જો તંદુરસ્તી જોઈતી હોય તો એક પ્રખત માથેરાન જરૂર આવે. ઉત્તમ લવા, પ્રમાણિક નોકરો, ખાદ્યશાહી ખંચલો. ઘણા સદમદસ્થોએ અમારા હોટલની મુલાકાત લઈને પુરતો સંતોષ જાહેર કર્યો છે. રાજ્ય મવા-રાગ્યો તેમજ લાઇકોર્ટના જગજો, બેરીસ્ટરો, સોલીસીટરો અને વકીલો તેમજ ખીજ અનેક ગ્રહસ્થો તરફથી સર્ટીફીકેટો મળ્યાં છે. વધુ વિગત માટે લખો:

ચેનેજર : રોયલ હિંદુ હોટેલ-માથેરાન

અથવા લખો:

(વાયા નેરલ)

દયારામ દામોદર મીઠાણવાલા

(૧) ૫૪૮ ચી રા બ નં ૨ : મુંબઈ ૨

(૨) ૩૬૩ દ્રામ ટરમીનસ, માંટ રોડ : મુંબઈ ૭

કાર્કિયાવાડી ગુજરાતી ઝવેરીઓને
ઝવેરાત વેચવાનું અને ખરીદવાનું
જયપુરમાં ભરોંસાદાર મથક

આજે ૨૦ વર્ષો થયા અનેક રાજ્યરજવાડા, વેપારીઓ
અને શ્રીમતોને સંતોષ આપેલ છે.

ઝવેરાતની કિંમત સા કોઈ જાણી શકતા નથી. એટલા
માટેજ ઝવેરાત ખરીદવાનું અને વેચવાનું કામકાજ ખાત્રી-
વાળા ઠેકાણેજ કરવું જોઈએ. માટેજ

દરેક ફેશનના જડાવ અવાજદાર દાગીના તથા છુટું દરેક
જાતનું ઝવેરાત ખરીદતી વખતે તેમજ કોઈ પણ જાતના ઝવે-
રાતના જુના દાગીના તથા છુટાં ઝવેરાતની સારી કિંમત ઉપ-
જાવવી હોય તે વખતે ઉપયોગી થઈ પડે, એટલા ખાતરજ
લખી રાખો:-

વંધુમતે પસાર થયેલો ઠરાવ

અમદાવાદ તેમજ હિન્દના દરેક ભાગમાં મોટા
જઠ્યામાં વપરાતી

ઈનામો ચાહ

અમદાવાદમાં કરકસરીયા મંડળના આગેવાન સભાસદોને
એક સભામાં ઘણીજ ટપાટપી યાદ ઠરાવ પસાર થયો છે.
આજુ મોંઘવારીમાં કરકસર કરવા ભારત ટી એન્ડ ટ્રે. કું
માંથીજ ચાહ ખરીદવી. કારણ કે તે હિંમતમાં ઘણીજ સસ્તી છે
અને એક રતલથી હજાર રતલ સુધી ખરીદનારને જુદાં જુદાં
સુંદર ઇનામોની ભેટો મળે છે. વેપારીઓ માટે જાનેરી અવસર
છે. બહારગામના જોડણી ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવે
છે, પ્રમાણિક એજન્ટોની જરૂર છે. વધુ વિગત માટે મળો
યા લખો:—

શ્રી ભારત ટી એન્ડ ટ્રેડિંગ કંપની

રીયલિડ, અમદાવાદ.

વેપારીઓને માટે ખાસ લાભ

અમો અત્રે પાકતો દરેક માલ જેવો કે ગોળ, દલદર
રાગપુરી, તમાકુ આંકોલ ખીડીનો અને અલમખર, મરચાં
સંકેશરી ધી, તેલ શીંગતું, ત્યા કંચેતું અને શીંગ જાડી.
સફેદ માલ તથા સીંગ દાણા છણા અને જાડા, કપાસ
૩ અને કપાસીયા તેમજ સીંગ ફોડવાનાં મરીન વીગેરે
માલ ઓરડરથી પુરા પાડીશું. વીશેષ ખુલાસો પત્ર વહેવાર
નીચેના સરનામે કરો.

તા. ૬. જો તમે તમાકુના વેપારી અથવા ખીડીનાં
કારખાનાં વાલા હો તો અત્રેની તમાકુ જરૂર મંગાવી
તમામ વેપારને હિતવનન આપો.

શ્રી મણીલાલ કેસવજી

નવાખતાર સાંગલી એસ એમ સી.